

मालतीसाधनं

नाम
मुद्रण
प्रकरणम् ।

महाकविश्रीभवभूतिविरचितम् ।

जगद्गुरुतां टीकामवलम्ब्य

वि, ए, कथाधिकारिका पण्डितकुलवसिना

श्रीजीवानन्दविद्यासागरभट्टाचार्य्येण

विरचितया व्याख्यया समलङ्कितम् ।

द्वितीयसंस्करणम् ।

सिद्धेश्वर यन्त्रे मुद्रितम् ।

१८८४ ।

प्रकाशक—श्रीजीवानन्दविद्यासागर वि, ए,

२ नं ब्रह्मानाथ मज्झिमारेण स्ट्रीट, कलिकाता ।

प्रिन्टर—श्रीसिद्धेश्वर पान

७ नं शिवनारायण दासरेण लेन

कलिकाता ।

Copyright Reserved.

पण्डितकुलपतिः

श्रीजीवानन्दविद्यासागर वि, ए.

PANDIT JIBANANDA VIDYASAGARA B. A.

Superintendent Free Sanskrit College, Calcutta

मालतीमाधवं

नाम

प्रकरणम् ।

मानन्दं नन्दिहस्ताहतमुरजरवाहृतकौमारवर्हि-
वामास्वामाधरम्भुं विगतिं फणिपती भोगमङ्गोचभाजि ।
गण्डोड्डानालिमालामुखरिनककुभम्भाग्डवे शूलपाणे-
र्वेनायक्यधिरं वी वदतधिधृतयः पालु चौत्कारवन्त्यः ॥ (१)
अपिच । चूडापीडकपालमङ्गलगलम्बिताकिनौवारयो

॥ १ ॥ इह खलु कविः मालतीमाधवं नाम प्रकरणं मुद्रिष्य रङ्गतिष्ठोपज्ञा-
नये कुशलिते, कर्मव्यतया नायकमूनः पूर्वे लाली निर्देशत मानन्दमिषादि ।
रपकान्त लौकिकप्रपत्तिन कविकल्पितत्वेन आसायनायकत्वेन च प्रकरणं मिश्र-
यति तथाचोक्तं दर्पणे । भवेत् प्रकरणं ह्यलौकिकं कविकल्पितम् । शृङ्गा-
रोड्डो नायकस्तु विप्रोऽमायोऽथवा वशिक् । आख्ययभसकामार्थपरी धीरप्रज्ञा-
लक इति । शूलपाणेः शिवस्य ताण्डवे मृत्युं नन्दिहस्तं चाहतः ताडितः यो
मुरजः तस्य रवेण चाहतस्य कौमारवर्हिः कार्तिकेयममूरस्य वामात भोगस्य
फणायाः शरीरस्य वा यः मङ्गोचोऽप्रसारणं तं भजत इति तस्मिन् तथोक्ते फणि-
पती संपराजे नामाधरम्भुं नामिकालविश्वं मानन्दं यथा तथा विगतिं मति ।
अतः लामारम्भुमिष्यनेनैव चरितार्थत्वेऽप्यपदं भटिति प्रवेशनेन तस्य दर्शमूचनाय
प्रवेशस्य प्रावरणकनया मानन्दमिति विशेषणं नामुपपत्तम् । तण्डयोः लड्डोनाभिः
अलिमालाभिः सधपयुषोभिः मुखरिताः मण्ड्यकृताः ककुभो दिष्टो याभिस्ता-
स्तोकाः चौत्कारोऽत्युक्तः शब्दः तद्विशिष्टा या वैनायक्यः विनायकाज्जाता
वदतविधृतयः वी दुभान्धिरं पालु विधुनौनामचतत्वेऽपि रक्षणकर्मत्वे द्वैतमुख-
श्चित्तोपचारात् ।

विद्युत्प्रायललाटलोचनपुटन्योतिर्विमिश्रत्विषः ।

पान्तु त्वामकटोरकैतकगिन्नामन्दिग्धमुग्धेन्दवो

भूतेशस्य भुजङ्गवन्निवलयमड्नहजृटा जटाः ॥ (२)

अपिच । पद्मालीपिङ्गलिम्बः कण इव तडितां यस्य कृत्स्नः समूहो

यस्मिन् ब्रह्माण्वभीषद्विरितमुकुले कालयज्वा जुहाव ।

अर्चिर्निष्टमचूडागगिगलितसुधामारभद्भारिकोणम्

तार्त्तीयिकं पुरारिस्तदवतु मदनप्लोपणं लोचनं वः ॥ (३)

[नान्यन्ते सूत्रधारः । (४)]

[अलमतिविस्तरेण । पुरतोऽवलोक्य ।]

(२) वृद्धति । वृद्धायां य आपोहः । वकिममाला तस्य कपानी मदनं
प्राप्तं गलत पतत मन्दाकिनीवारि यामु तामथोक्ताः । विद्युत्प्रायस्य तडित्वि-
मस्य ललाटे लोचनपुटस्य भालाविपुटस्य न्योतिषा विमिश्राः पदयोः यामो ता
अतएव अकटोरासु कोमलासु कैतकशिवसु कैतकीयसुमापेदेभ्यः मन्दगो
भालाविषयो मुग्धः सुन्दर इत्याभिप्रायः, तथा भुजङ्गा एव वज्रो लताया एव
बलयाः स्रजः तामिन्दो वद्धा जटाः समूहः यामो ता भुतेशस्य धूर्जटजटाया
पान्तु रचन्तु अताप्यपवारासद्यात्म ।

(३) पद्मालीपि । यस्य लोचनस्य पद्मालीपिङ्गलिम्बः नितम्बो राज-
पिङ्गलस्य समूहस्ताडितां कृत्स्नः कण इव, तथा कालयज्वा कालरूपो याजक-
याम्बुन् लोचने दृश्यद्विघटितमुकुले किञ्चित्सुसूक्ष्मे सति, ब्रह्माण्वं जुहाव
आर्चोभिः स्फुलिङ्गैर्निष्टाः नितरां तापितः यदूडाः शशी ललाटेन्दुलयात् गलतः
य सुधामारः अस्तमवाङ्मूर्च्छाशरी शब्दायमानः कोणः अपाङ्गदेशो यस्य भाल-
न्योतिलवनेन नेत्रापाङ्गदेश एव पतनं सम्भवतीतिभावः । तत् मदनभीषण
अरदाङ्क पुरारि शत्रस्य तार्त्तीयिकं तृतीयं लोचनं वो युष्मान् अवतु रचन्तु ।

(४) नान्यन्ते इति । नान्योल्लक्षणं यथा आशौर्वचनं संयुक्ता मूर्तिर्यस्यात्
पदमतिः । देवदहजपदादीनां तस्माद्वान्तीति विद्युत्ता । इति दर्पणः । अत
इदमपदा नान्दी । भद्र लोहजपन्दाः लोकोकैरवशंसनी । पदेयुक्ता इदम-

अये ! उदितभूयिष्ठ (५) एष भगवानशेषभुवनहीपदीप-
कस्तपनस्तमुपतिष्ठे । [प्रणम्य] ।

कल्याणानां त्वमसि महतां भाजनं विश्वमूर्ति !

धुर्यां लक्ष्मीमथ मयि भूशं धिहि देव ! प्रसीद ।

यद्यत्पापं प्रतिजहि जगन्नाथ ! नमस्य तन्मे

भद्रं भद्रं वितर भगवन् ! भूयसे मङ्गलाय ॥ (६)

[नेपथ्याभिमुखमवलोक्य ।] मारिष ! सुविहितानि
रङ्गमङ्गलानि सन्निपतितश्च (७) भगवतः कालप्रियनाथस्य
यात्रापसङ्गेन नानादिगन्तवास्तथ्यो (८) महाजनममालः ।
आदिष्ट्यास्मि विद्वज्जनपरिपदा, यथा, केनचिदपूर्वप्रकरणेन
वयं विनोदयितव्या इति । तत्किमित्युदासते (९) भरताः ।

भिरटाभिर्वा पदेरनेति लक्षणात् मङ्गलचन्द्रयोः शोभनात् मङ्गल्यचन्द्रप्रतिपादिका
नान्दी । नान्दन्ते मन्त्रधारिण पूर्ववदस्य कर्तास्तथाऽतर्पिदेशः ।

(५) उदितभूयिष्ठं उदितं भूयिष्ठं बहून् यस्य सः । किञ्चिदवशिष्ट-
उपशेषोदय इति भावः ।

(६) कल्याणतिष्ठे विश्वमूर्ति ! अस्मिन्स्वरूप ! तं कल्याणानां माङ्गल-
कानां महतां तेजसां भाजनं आधारीऽसि । हे देव ! धुर्या महतां लक्ष्मीं
ममस्तुति मयि भूयसातिशयेन धिहि प्रतिपादय तमित्यध्याहार्यम् । प्रसीद
प्रसन्नी भव हे जगन्नाथ ! नमस्य मे सम यद्यत् पापं विद्यत इति शेषः । तत्
प्रतिजहि अपसीदय हे भगवन् ! भूयसे प्रभुताय मङ्गलाय मङ्गलं विधातुं भद्रं
कल्याणजनकं भद्रमभीष्टं वितर समर्पय । अतः सर्वोपलक्षणगुणयामुपादानं
फलदानस्यावशम्भार्यत्वमुच्यते ।

(७) सुविहितानि रङ्गमङ्गलानि रङ्गमङ्गलस्य मङ्गलानि कार्याणि सुत
सम्पादितानि, सन्निपतित, उपस्थितः । कालप्रियनाथस्य तद्दृश्यदेवभेदस्य ।

(८) दिगन्तवास्तव्यः दिङ्मण्डलवासी ।

(९) उदासते, उदासीनचित्ताः तिष्ठन्ति । भरताः गटाः ।

[प्रविश्य पारिपार्श्विकः] (१०) । भाव ! (११) परि-
पन्निर्दिष्टगुण प्रवक्ष्यं नाधिगच्छामः ।

सूत्र । मारिष ! कतमे ते गुणास्तत्र यानुदाहरन्त्याया
विदग्धा मिथ्या भगवन्तो भूमिदेवाश्च ।

नटः ।

भूम्ना रमानां गहनाः प्रयोगाः सौन्दर्यद्वयानि विचेष्टितानि ।
श्रीद्वयमायोजितकामसूत्रं चित्रा कथा वाचि विदग्धता च (१२)

सूत्र । स्मृतं तर्हि ।

नटः । भाव ! किमिव ? ।

सूत्र । अस्ति दक्षिणापथे विदर्भेषु पद्मपुरं नाम नगरम् ।
तत्र केचित्तेत्तिरीयिणः काश्यपाश्चरणगुरवः पङ्क्तिपावनाः
पञ्चाग्नयी धृतव्रताः सोमपोथिनो ब्राह्मणा ब्रह्मवादिनः (१३)
प्रतिवसन्ति स्म ।

(१०) पारिपार्श्विकलक्षणं यथा भारतीयनाट्यशास्त्रे । भुवधारणं पार्श्वं यः
प्रचरन् कुरुतेऽर्थनाम् । काव्यार्थमुच्यतेऽन्तर्भावः स भवेत् पारिपार्श्विकः ।

(११) भाव ! विद्वन् । परिषदा दर्शकेन निर्दिष्टो गुणो यः ।

(१२) भूम्ना रमानामिति । रमानां शङ्करादीनां भूमातिशयोक्तं गहना दधु-
वेशा गम्भीरिति यावन् सौन्दर्येण विमुखा द्वयानि हृदयगतानि विचेष्टितानि नाय-
कनायिकयो रभयोर्लोकपारिवर्षिकाः, आयोजितकामसूत्रं कृतमटनलक्षणं सौन्दर्यं
नायकगुणप्रकर्षरूपं, चित्रा विस्मयप्रयुक्तो कथा, वाचि विदग्धता च वाङ्मनोपपन्न-
मेतानि यव सन्तीत्यर्थः । एवंविधं नाट्यं अभिनयितुं सादिशन्ति विद्वान् इति
शेषः ।

(१३) तेत्तिरीयिणः तेत्तिरीयशाखाध्यायिनः, तद्विद्वद् इत्यर्थः । काश्यपाः
काश्यपगोत्रापत्यानि पङ्क्तिपावनाः सर्वशुद्धास्ततः पावनत्वमित्यर्थः पञ्चाग्नयः
शारङ्गशर्माकादिलिङ्गादि गार्हपत्याहवनीय सम्भावसम्यग्रुपादि पञ्चकीदामन्ताः ।
सोमपोथिनः सोमरसपायिनः ब्रह्मविदः वेदज्ञाः ।

ते योत्रियान्त्वत्रिनिश्चयाय भूरि श्रुतं शास्त्रतमादियन्ते ।
दृष्टाय पूर्त्ताय च कर्मणेऽर्थान् दारानपत्याय, तपोऽर्थमायुः॥
(१४)

तदामुष्यायणस्य तत्रभवतः सुगृहीतनाम्नो भट्टगोपालस्य
पौत्रः पवित्रकीर्त्तनीलकण्ठस्यात्मसम्भवो भट्टश्रीकण्ठपद-
लाञ्छनो, भवभूतिनामा, जातूकर्णीपुत्रः, कविनिर्मगमोद्भटेन
भरतेषु स्वकृतिमेवंप्रायणभूयसौमस्माकमर्पितवान् यत्र
खल्वियं वाचा युक्तिः । (क)

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां
जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैष यत्रः ।
उत्पत्यतःस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ (१५)

(क) तदामुष्यायणस्य तद्वर्गोद्भवस्य । तत्रभवतः पुत्रस्य सुगृहीतनाम्नो पुत्र-
लोकाय । यो भवभूतिनाम्नो कण्ठः यस्य सः श्रीकण्ठः तदाश्रयके पदं लाञ्छनं चित्रं यस्य
सः नाम्ना आकर्ण्य इति भावः । भवभूते नामान्तरमेतत् । जातूकर्णीपुत्रो नाम
जातूकर्णी भवभूतिनामा तत्पुत्रः । भरतेषु नटेषु । वाचोयुक्तिः, तत्रनरवनम् ।

(१४) ते इति । ते योत्रिया ब्रह्मनिश्चान्त्वत्रिनिश्चयाय, ब्रह्मज्ञानाय तत्
परायेमिति भावः शास्त्रं त्रिभिः श्रुतं चोपनिषद्विधां भूरि ब्रह्मदृष्टाय शास्त्रोदकाय
पूर्त्ताय खान्दिकाय च कर्मणे तदर्थमिच्छते । अर्थान् धनसञ्चयान् तथा अप-
त्याय पुत्रार्थमेव दारान् भाग्याः पुत्रार्थं क्रियते भाग्या इति शास्त्रान् । तपोऽर्थं
तपस्याद्यै चार्थैर्नाम आदियन्ते आदरं कुर्वन्त्यर्थः ।

(१५) येनामिति । ये जनाः केचित् इह प्रकरणाद्यदपकर्मेन लोकाकं
ममेति ईर्ष्या, वदन्ते गौरवे । अब्रह्मसंस्कारिणः । यद्यन्त उदयोपयान् व्याहर-
न्त्येवम् । नामेति खल्वये ते जनाः किमपि अत्यल्पमेव सत्त्वर्णैतरूपकविशेष-
रसास्वादप्रकारं जानन्ति, सुतरां तान् प्रति एतत्प्रकरणाद्यदपः मम यत्रा

अपिच । यद्देवाध्ययनं, तथोपनिषदां सांख्यस्य, योगस्य च
ज्ञानं तत्कथनेन किं ? न हि ततः कश्चिद्गुणो नाटके ।

यत्प्रौढत्वमुदारता च वचसां यच्चार्थतो गौरवम्,
तच्चेदस्ति ततस्तदेव गमकं पाण्डित्यवैदग्ध्ययोः ॥ (१६)

ततो, यदस्माकमर्पितं प्रियमुद्धृदाऽत्रभवता भवभूति-
नाम्ना प्रकरणं स्वकृतं मालतीमाधवं नाम, तदेव तत्र-
भवतः कालप्रियनाथस्य पुरतः प्रयोगेण प्रख्यापयितुमुद्यताः
तत्सर्वं कुशीलवाः सङ्गीतप्रयोगेण मत्समीहितसम्पादनाय
प्रवर्त्तन्ताम् ।

नटः ॥ [स्मृत्वा ।] एवं क्रियते युष्मदादेशः किन्तु या यस्य
युज्यते भूमिका, तां खलु तथैव भावेन सर्वे वर्ग्याः पाठिताः,
सौगतपारिव्राजिकायास्तु कामन्दक्याः प्रथमभूमिकां भाव
एवाधीते, तदन्तेवासिन्यास्त्वहमवलोकितायाः ।

सूत्र । ततः किम् ।

न भवतीति शेषः । अत्राद्येत् सर्वे तर्हि कथं यवस्तया क्रियत इत्यादिप्राश्न-
कस्यस्यते इति । हि यतो मनः समानधर्मा तुल्यगुणः कोऽपि जन इति शेषः ।
स्यस्यते अभिप्रायः यतः कालो निरवधिर्निःसीमा अस्ति, पृथ्वी च धरणीपि
विपुला सुविस्तृता अस्ति विद्यते । अत्र ये निश्वासे मान्वा येऽप्यश्वासे हीना इत्या-
द्यर्थापत्त्याऽर्थापत्तिरलङ्कारः ।

(१६) यदिति । यद्देवाध्ययनं तथा उपनिषदां शारीरकमीमांसाय-
न्यानां साङ्ख्यस्य कापिलीकस्य योगस्य पतञ्जलिप्रबोतस्य पातञ्जलस्य च ज्ञानं
तत्कथनेन तथीः साङ्ख्ययोगयोः कथनेन च किं ? नहि नाटके ततः कश्चित् गुणो-
ऽस्ति । किन्तु वचसां यत् प्रौढत्वं माधुर्यभावः यदा प्रौढत्वं पदार्थे वाक्पराचनं
माधुर्ये च पदरचनम् । प्रसादः सारल्यं उदारता चराम्यत्वं यच्च अर्थतः अर्थे
गौरवं तच्च चेद यदि विद्येत ततस्तर्हि तदेव हि पाण्डित्यवैदग्ध्ययोर्बुधत्वमुप-
योग्यमर्थं प्रतिपादकम् ।

नटः । ततः प्रकरणनायकस्य मासतीव्रहमस्य माधवस्य
वर्णिकापरिग्रहः कथम् ?

सूत्र । मकरन्दकलहंसप्रवेशावसरे तत्सुविहितम् ।

नटः । तर्हि तत्प्रसिद्धप्रयोगादेवात्रभवतः सामाजिका-
नुपास्यते ।

सूत्र । वादं, एषोऽस्मि कामन्दकीं संहतः ।

नटः । अहमप्यवलोकितम् । [इति परिक्रम्य निष्क्रान्ते ।]

[प्रस्तावना । (१०)]

[ततः परिहृत्य रत्नपट्टिकानेपथ्ये कामन्दकवस्यलोकिते
प्रविशतः]

कामन्दकी । वत्से ! अवलोकिते !

अवलोकितम् । अणवेदु भगवदी ।

काम । अपि नाम तयोः कल्याणिनोभूँरिवसुदेवराता-
त्ययोर्मन्त्रिणीमाधवयोरभिमतः पाणिग्रहः स्यात् ? ।

[वामाक्षिस्मन्दनं सूचयित्वा सहर्षम् ।]

विहृण्वतेव कल्याणमान्तरङ्गेन चक्षुषा ।

स्फुरता वामकेनापि दाक्षिण्यमवलम्ब्यते ॥ (१८)

अव । महन्तो कस्य भगवदौ ए एसो चित्तविक्षेपो ।

(१०) प्रस्तावनासप्तम्याह दर्पचकारः । चित्रैर्वाक्यैः स्वकार्यान्तैः
प्रस्तुताद्येपिनिर्मितः । आमुष्यं तत्तु विज्ञेयं नात्रा प्रस्तावनापि सा ।

(१८) विहृण्वतेति । कल्याणं शुभं विहृण्वता कर्त्तव्यं नारभमाक्षिण्येवसु-
मेधा आन्तरङ्गेन चक्षुषा उदयवाहिका वामकेन दाक्षिण्येन यमगुह्येनापि स्फुरता
सता दाक्षिण्यं अवलम्ब्य आमुकस्य अवलम्ब्यते भ्रियते ।

अक्षरीयं, अक्षरीयं, अं दाक्षिं चौरचौरपरिच्छदं पिच्छवाद-
मेतपाणयन्तीं भगवदीं, ईदिते चाभासे, अमचभूरिवसु
विषोएदि । तद्धिं उक्त्वच्छिदसंसारवमहो अप्या तुच्छोहिं
विउच्छिद (क) ।

काम । वक्षे ! मा मेव ब्रूहि ।

यस्यां विधेयविषये स भवानियुक्तो,

खेदस्य तत्फलमसौ प्रणयस्य सारः ।

प्राणैस्त्वपोभिरयवाभिमतं मदीयैः,

कृत्यं घटेत सुहृदो, यदि तत्कृतं स्यात् ॥ (१८)

अथि, किं न वेत्ति यदेकत्र नो विद्यापरिग्रहाय नाना-
दिगन्तवासिनां साहचर्यमासीत्, तदेव चास्मत्सौदामिनी-
समचमनयोभूरिवसुदेवरातयोर्वृत्तियं प्रतिज्ञा, अवश्यमावा-
भ्यामपत्यसम्बन्धः कर्तव्य इति । तदिदानीं विदर्भराज-

(क) महान् खलु भवत्या एव चित्तविषयः । आचर्यमाचर्ये, अक्षरीयं
चौरचौरपरिच्छदं पिच्छपातमात्रमाचर्यन्तीं भगवतीं ईदिते चाभासे अमास-
भूरिवसुभिर्विजयति । ततोत्प्लावितसंसारवमहो चास्मा युष्माभिर्नियुज्यते । उक्-
त्वच्छिदः उक्त्वच्छिदः संसाररूपः अपकृतः सद्यः वेग सः ।

(१८) यदिति । स भवान् पूज्यः भूरिवसुः मासतीपिता विधेयविषये
कर्तव्यविषये यत् मां नियुक्ते प्रेरयति तत् खेदस्य फलं, असी प्रणयस्य सारः
सारभावः सत्यसौ निष्ठासौ वा अथवा क्वं मां नियुज्यतेति भावः । मदीयैः
प्राणैरथवा तपोभिः सुहृदः मित्रस्य अभिमतम् ईक्षितं कृत्यं कार्यं यदि घटेत
निषयेत तत् कृत्यं कार्यं कृतं स्यादितं ज्ञात्वा प्राणादिभिरपि कार्यं सन्नाहनी-
यम् इति ज्ञानविविधः ।

(१९) अपवर्ति । अपत्यस्य सन्नाहः सम्बन्धविधेः प्रतिज्ञा प्रियस्य सुहृदः

मन्त्रिणा सता देवरातेन, माधवं पुत्रमाश्वीचिकीश्वराय,
कुञ्चिनपुरादिमां पद्मावतीं प्रहिंसता सुविहितम् ।

अपत्यमन्त्र्यविधिप्रतिष्ठा प्रियस्य नीता सुहृदः क्षुतिश्च ।

अलोकसामान्यगुणस्तनूजः प्ररोचनायें प्रकटीकृतश्च ॥ (२०)

अथ । तदी, किंति मालदीं अमञ्चो अण्णसा माह-
वस्य च पडिवादेदि, जेअ चोरिआविआइ भयवदीं तुवरा-
वेदि ? (छ)

काम । तां याचते नरपतेर्नर्मसुहृद्वन्दनो नृपमुखेन ।

तस्माद्याप्रतिषेधः कोपाय शिवस्त्वयमुपायः ॥ (२१)

अथ । अचरीयं ! अचरीयं ! च क्तु अमञ्चो माहवस्य
णामम्यि जाणादित्ति शिरवेक्खदाए लक्खीअदि (ग) ।

काम । संवरणं हि तत् ।

(छ) ततः किमिति माधवीममाश्वी माधवस्य आत्मना न प्रतिपादयति ।
येन चौरिआविआइ भयवतीं त्वरयति ।

(ग) आचर्यमाचर्यम् ! न अलोकसामान्य गुणस्तनूजः प्रकटीकृतः प्रकाशितः
निरपेक्षतया लक्ष्यते ।

विद्यमानस्य भूरिवसीः क्षुतिश्च अरण्यस्य नीता प्रापिता अलोकसामान्यगुणः भूतस्य-
दुर्लभगुणस्तनूजः सुतः माधवः वर इत्यर्थः प्ररोचनायें प्रकटीकृतः प्रकाशितः
विवाहप्रतिष्ठापनायें च प्रकटीकृतः इत्यर्थः ।

(२१) तानिति । नन्दनाना राज्ञः नर्मसुहृन् अन्तःपुरवर्षिणः वृष-
सुखिन् वृषधारा तां माधवीं याचते । तत्र साक्षात् निषेधः राज्ञः कीयाव
अविद्यति । अन्तः आरण्यान् चर्चं तु महारा नृपसंकीर्णनक्षयः उपायः शिवः परि-
शान्तमङ्गलकरः ।

काम । कथितमेव नो मासतीधाचेत्या लवङ्गिकया ।

भूयोभूयः सुविधनगरीरण्या पर्यटनं

इडा, इडा, भवनवलभीतुङ्गवातायनस्या ।

साक्षात्कामं नवमिव रतिर्मासतीमाधवं यत्

गाढोत्कण्ठालुलितलुलितैरङ्गकैस्ताम्यतीति ॥ (२५)

अथ । वादं, जदो ताए वि उक्कण्ठाविचोदनिमित्तं माहव-
डिच्छन्दसं पालिहिदं, तं लवङ्गिपाए अज्ज मन्दारिपाए
त्ये णिहिदं दाव (छ)

काम । [विचिन्व ।] सुविहितं लवङ्गिकया, यतो.
पधवानुचरः कलहसकस्तां विहारदासीं मन्दारिकां काम-
ते, इत्यनेन तीर्थेन घटेत तत्प्रतिच्छन्दकं उपोद्घातेन माध-
न्तिकमुपेयादित्यभिप्रायः ।

अथ । अज्ज, माहवोवि कीदूहलमुप्पादिष, मए प्यउत्तम-
समहसवं मपरंदुज्जाणं पभादे अणुप्पेसिदो, तडिं
तल मासदो गमिस्सदि, तदो अणोच्छदंसवं भोदुत्ति (च)

(छ) वादं, यतस्तथाऽप्युत्कण्ठाविनीदनिमित्तं माधवप्रतिच्छन्दकमाशि-
तं तल्लवङ्गिकया अथ मन्दारिकायाश्चले निहितं तावत् । वादं, चतितरा-
पुत्रा सेव्यं । प्रतिच्छन्दकं प्रतिज्ञतम् ।

(च) अथ माधवीऽपि कीदूहलमुत्पाद्य नवा प्रहृतमदनमहीशवं मदनी-
मं प्रभातेऽनुप्रेषितस्तत्र किञ्च मासती नमिच्छति, ततोऽन्योच्छदं नवमिति ।

(२५) सूत्र इति । भवनवलभीतुङ्गवातायनस्या प्रासादोद्यमलक्षणाया-
श्चेकटवर्तिनो मासती सुविधनगरीरण्या सन्निवृत्तस्त्रितनवरीमार्गेण पर्यटनं
हरणं माधवं नवं मनीषरं साक्षात् कामं छन्दसं रतिरिव भूयोभूयः अजीव्यं
जीव्यं विचिन्ति । इडा इडा पुनः पुनरवधीक्य । नन्वजी माढो-
ठालुलितलुलितैर्भङ्गोत्कण्ठाव्यवितैरङ्गकैर्नृपवचनैस्ताम्यतीति व्यक्त इति ।

काम । बाह, वस्त्रे । बाह, अमेन मखियामिमेन
कारयति मे पूर्वमिच्छां सीदामिमीम् ।

अथ । भवति । वा सीदामिमीं चतुषा, समासादि-
दचचरीचमन्त्रादिचिह्नहावा, चिरिचयज्जदे कावाचिचयज्ज
चारिदि (६) ।

काम । कुतः पुनरियं वार्ता ?

अथ । अस्मि, एतन् चचरी, महासहाचयज्जदे, करावा
चासुष्का (७)

काम । अस्मि, वा किञ्च विविधजीवीपहारमिच्छेति
साहचिकानां प्रवादः ।

अथ । तर्हि स्तु, चिरिचयज्जदादौ चाचदस्य, रतिवि-
रिचो चादिदूरारचवासिचो साचयज्ज, मुक्कधारिचो र-
चयज्जचामयेचय, चमेवासिचो महापमावा कवान्मुक्कसा
चाम, चसुसज्जं समाचयज्जदि, तदो इय पउत्ती (८)

काम । सर्वे सीदामिन्नां सञ्जायन्ते ।

अथ । अस्मं दाव एदिचा । भवति । एसोवि सज्ज-
चरो माचयज्ज, वासमिन्तो मचरदो चाम, चंदयज्ज वज्जिचं

(६) भवति । वा सीदामिमीं चतुषा समासादिचयज्जदेनचमन्त्रादि-
चयवा जीपयंते कावाचिचयज्जं चारयति ।

(७) चसुसज्जं वरं महासहाचयज्जदे करावा नाम चासुष्का ।

(८) तस्मै स्तु जीपयंतादायतस्य रतिविहारीचो नातिदूरारचवासिचः
साचयज्ज, मुक्कधारिचो रचयज्जचामयेचय, चमेवासिचो महापमावा कवान्-
मुक्कसा नाम, चसुसज्जं समाचयज्जदि, ततः इयं वज्जति । साचयज्ज जीवि-
मयज्ज । मुक्कधारिचः कावाचिचयज्ज । वज्जिचोऽपी ।

(९) अस्मं दावदीनेन । भवति । एसोवि सज्जचरो माचयज्ज, वास-

मदयन्तिषां चर समुच्चरति, तं पि काम माहवस्य दुदीषं
पिषं किदं भोदि (अ)

काम । नियुक्तेव मया मप्रियसखी तन्न बुद्धरक्षिता ।

अव । सुविहिदं भयवदौए किदम् ।

काम । [विचिन्त्य ।] तदुत्तिष्ठ, माधवप्रवृत्तिसुपलम्ब,
मालतीमेव पञ्चावः ।

[इत्युभे उत्तिष्ठतः ।]

काम । [विचिन्त्य ।] अत्युदारप्रवृत्तिर्मातृती, तन्निपुणं
निष्ठटार्थदूतीकल्पस्तन्मयितव्यः । * सर्वथा ।

शरज्जोत्सवा कामं कुमुदमिव तं नन्दयतु सा,

सुजातं कल्याणीभवतु कृतकृत्यः स च युवा ।

वरोयानन्योन्यप्रगुणनिर्माणनिपुणा,

विधातुर्ध्यापारः फलतु च मनोज्ञश्च भवतु ॥ २६ ॥

[इति निष्क्रान्ते विष्णुशङ्करः] (२७)

मित्रं मकरन्दी नाम, नन्दनस्य भविष्यो मदयन्तिषां यदि समुच्चरति, तदपि
नाम माहवस्य द्वितीयं प्रियं कृतं भवति ।

* अत्युदारा अत्युदात्ता प्रवृत्तिः यस्याः सा । मायकस्य मायिकाया वा
अभिप्रायं ज्ञात्वा स्वमत्या वा कार्यं साधयति सा निष्ठटार्था दूती तस्याः कल्पः
ध्यापारः तन्मयितव्यः प्रस्तावनीयः इतिभावः ।

(२६) अरुदिति । सा मातृती शरज्जोत्सवा शारदीया कौमुदी कामं
रम्यं कुमुदमिव सुजातं श्रीमन्नन्नामं तं माधवं नन्दयतु समीचयतु कथं युवा
माधवः कृतकृत्यः कल्याणीभवतु वरोयान् वरेण्यः अन्योन्यस्य प्रगुणगुणं उत्तुङ्ग-
मुत्कृष्टनिर्माणनिपुणसदृशनाकुलस्यः विधातुः अटुर्ध्यापारश्च फलतु फलवान् भवतु
मनोज्ञश्च भवतु ।

(२७) विष्णुशङ्करश्चक्रमाह संप्रत्यक्षारः इत्यवतिष्ठन्माधवानां कथां ज्ञानं
विदुर्भक्तः । संचिन्मात्रं विष्णुश्च आदावदस्य दर्शित इति ।

[ततः प्रविशति मृगीतचिदीपकरचः कलहंतः ।]

कल । कहं दाणिं तुलितमभरदयरुपावलेवविभमा-
बलितमानदीहभयमाहय्यं बाहमाहवं पेक्खिस्सं । [परि-
क्रम्य ।] परिसंतोद्धि, आव इमस्सिं उज्जाणे सुहुत्तं विस्म-
मिच, मभरंदसहभरं बाहमाहवं पेक्खिस्सं (८)

[इति प्रविशोपविशति । ततः प्रविशति मकरन्दः]

मक । कथितमवलोकितया मदनोद्यानं गतो माधव
इति, भवतु, तत्रैव गच्छामि । [परिक्रम्य दृष्ट्वाच ।] दिष्ट्या
चयं वयस्य इत एवाभिवर्त्तते । [निरूप्य ।] यस्य तु
गमनमलसं, शून्या दृष्टिः, शरीरमसौष्ठवम्,
अस्मितमधिकं, किं न्वेतत् स्यात्किमन्यदितोऽथवा ।
अमति भुवने कन्दर्पाद्या, विहारि च यौवनम्,
कलितमधुरा स्त्री ते भावाः क्षिपन्ति च धीरताम् ॥ (१८)

(८) कुक्षिहारी तुलितमभरदयरुपावलेवविभमावक्षिपमासतीहृदयमाहः कां
माधमाहवं पेक्खिस्सं । परिवासीऽपि यावदिहोद्याने सुहृत्ते तिस्रस्य मकरन्दसह-
भरं बाहमाहवं पेक्खिस्सं । उपकरचम् उपदीकनम् । तुलितः मकरध्वजस्य
कामस्य रुपावलेपः रुपमर्चः स्निग्ध एवविधेन विभजेच अवक्षित तिरस्कृतं
मासतीहृदयस्य माहः कां माधोयं येन तम् ।

(१८) समवमिति । यद्यसं यत्नं यन्मुमयमश्रुत इत्यर्थः । दृष्टिर्नेत्रं
इवा । माधवदाहं जानाचमा शरीरमसौष्ठवं मास्मिन्समुपेतमिति । अधिकं
अभावावतिरिक्तं यद्यसं निराशः एतद्यत्र किं नु ज्ञात् ? यद्यथा इतोऽनङ्गात्
यन्तु किम् । कामजसुप्त रोचकमिति संग्रह्य यद्यवेति संग्रहवद्दिदमाह । नेत्रं
ज्ञम् रोचकतं किम् कामकृतमेवेति । भुवने सद्यः कन्दर्पाद्या भवति सर्वं ज्ञं
यावन्मति । एतेनाद्याः कामाद्याया यमिद्विषयं सूचितम् । यौवनस्य विहारि,
उज्जादकारि, एतद्व्यवहृतिमयः । कलितमधुरा सदुद्विषास्ते ते वक्षिस्वा

[वतः प्रविशति वचानिर्दिष्टी आश्रयः ।]

माधवः । (२८) [स्वगतं] ।

तामिन्दुसुन्दरमुखीं सुचिरं विभाव्य
चेतः कथं कथमपि व्यपवर्त्तते मे ।
लज्जां विजित्य, विनयं विनिवार्य, धैर्य-
मुत्सृज्य, मन्त्रविवेकमकाङ्क्ष एव ॥ (३०)

आश्रयम् । यहिछायस्तिमितमस्तमितान्यभाव-
मानन्दमन्दमस्तम्यवनादिवाभूत् ।
तस्मिन्निधौ तदधुना हृदयं मदीय-
मङ्गारचुम्बितमिव व्यथमानमास्ते ॥ (३१)

मक । सखे ! माधव ! इत इतः ।

माध । [परित्यज्य] । कथं, प्रियवयस्यो मम मङ्गारन्दः ।

मक । [उपसृत्य ।] सखे ! जलाटस्तपस्तपति चर्म-
शस्तदस्मिन् उद्याने सुङ्कर्त्तमुपविश्यावः ।

माध । यथा प्रियवयस्याय रोचते । [इत्युभावोपविशतः] ।

भाषाः पदाणां चीरतां धैर्यं चिपति हिन्दति । अत्र नमस्कोटाख्या कीर्तिनी
इतिः नमस्कोटी भावधैर्यैः सूचितात्परसो मतः इति साहित्यदर्पणे ।

(२८) स्वगतस्वगतं यथा “यत्तु नास्ति न सर्वत्र स्वगतं तदिहोच्यते ।”

(३०) तामिति । इन्दुसुन्दरमुखीं विपुसुखीं तां माधवीं सुचिरं बहुकाल-
पर्यन्तं विभाव्य निरुप्य अकाङ्क्ष एव अकाङ्क्षादिव मे मन मन्त्रविवेकं अत्यन्तं
चेतचित्तं लज्जां विजित्य विनयं विनिवार्य धैर्यमुत्सृज्य कथं कथमप्यतिरुक्तेषु
व्यपवर्त्तते निवर्त्तते । आश्रयं अश्रयं अश्रयं मे चित्तं इति भावः ।

(३१) इति । अस्मदीयं हृदयं विस्मयस्तिमितम् आश्रयस्तम्बम् अश-
मितान्यभावं शैवकं तदीयपरायणम् आनन्दमन्दं स्वर्गमन्दम् अस्तम्यवनादिव
सुचारसादिव तस्मिन्निधौ प्रियवयस्ये यन्मत् तदानीं प्रियवयस्यीदृशं मय्यवतस्थी
तस्मदीयं हृदयं अधुना मङ्गारचुम्बितमिव मङ्गारचुम्बितमिव वरिष्ठे इति शेषः ।

मक । [इहा ।] कथं, मकरन्दसहचरो इदं ज्येष्ठ बालव-
उसुखाच्च यस्यहरेदि माधवी, तां दंसेमि, मधुचर्वेयथास्मिन्-
माधुमाकदीलीपचसुखावहं यत्तयो से पण्डितदयः । अहवा
मुह्यन्ते विद्यामयीक्यं दाव यत्तुभोदु । (ठ)

मक । तदस्यैव तावत् उच्छ्रितकुसुमकेशरकषायशीत-
कामोदवासितीक्ष्णस्य * काञ्चनपादपखाधस्तादुपविशायः ।

[तथा कुवतः ।]

मक । वयस्य ! माधव ! अद्यैव तावत्कलनगराङ्ग-
नाजनप्रवर्तितस्त्रोक्षवाभिराममदनोद्यानयात्राप्रतिनिहतम-
न्याहृष्टं भवन्तमवधारयामि, अपि नाम मनागवतीर्णोऽसि
रतिरमणवाणगीचरम् ?

[माधवी ज्ञायया यभीमुखसितति ।]

मक । [विहस्य ।] तत्किमवनतमुग्धमुखपुण्डरीकस्मि-
हसि ?

पश्य । (३१) अय्येपु जन्तुषु रजस्तमसाहतेषु,
विहस्य धातरि ममः परमेश्वरे च ।

(ठ) कथं मकरन्दसहचरो इदमेव बालवकुलीयानमलङ्करीति माधव-
अहर्षयामि मदनेवेदनास्त्रियमानमानलीचनसुखावहम् चाकनसस्य प्रतिहृष्ट-
कम् । अहवा मुह्यन्ते विद्यामयीक्यं तावदनुभवतु ।

* उच्छ्रितानाम् उतक्रुद्धानां कुसुमानां ये केशराः विहङ्गाः तेः कषायः
लीहितः शीतलव यः कामोदः तेन वासितं मुरभीकृतं उद्यानं येन तस्य ।

मर्मसङ्कारमयं, प्रायत इत्यर्थः । अतएव व्यथनानं क्रियात् चाते । अचुना
देवत्वं क्रियमनुभवति ।

(३१) अस्मिन्निति । अय्येषु जन्तुषु प्राणिषु रजस्तमसा आहतेषु आच्छादितेषु
अथ विहस्य धातरि निर्माचकारके मद्यपि परमेश्वरे महादेवे च रजस्तमसाहते

सोऽयं प्रसिद्धविभवः खलु चित्तवन्ताः
मा खल्वया तव कवचित्पटुतिर्भूत् ।

माध ! वयस्य ! किं न वययामि श्रूयतां । मतोऽह-
मवसोकिताजनितकौतुकः कामदेवायतनं, तत्र च इतस्ततः
परिक्रम्यावलोक्य च परिव्रमादुल्लसितमदिरामोदमधुरपरि-
मलाकृतसकलमिलदलपटलसङ्कुलाकुलितवकुलसुकुलाधली-
मनोहराभरचरमणौयस्त्राङ्गनभुवो बालवकुलस्य बालबाल-
परिसरे स्थितः । तत्र च यदृच्छया निरन्तरनिपतितानि कुसु-
मानि आदाय विदम्बरचनामनोहरां सज्जमभिनिर्मातुमारब्ध-
वानस्मि । अनन्तरञ्च सञ्चारिणीव देवस्य मकरकेतोर्जगद्भिजय-
वैजयन्तिका, निर्गल्य गर्भभवनादुल्लस्यविदम्बसुम्बनेपथ्यविर-
चनाविभावितकुमारौभावा महानुभावप्रकृतिः अत्युदारपरि-
जना कापि तत्र एव आगतवती ।

(३३) सा रामणौयकनिधेरधिदेवता वा
सौन्दर्यसारसमुदायनिकेतनं वा ।

काव्यादिनये तु परमेश्वरस्य नृपद्रवसामान्यविभ्रितत्वेनेवमुक्तिरित्यर्थः । सः
अविचलितः । परमेश्वरापेक्षया कामस्य हीनत्वेऽपि तत्सम्बन्धपक्षस्य ना-
दतिशयोक्तिः । सोऽयं प्रसिद्धविभवः विख्यातमाहात्म्यः चित्तवन्ता मनीजः
कामः खलु निश्चे । ते तव खल्वया कवचित् कटेन चपटुतिर्भाभूत् । खल्व-
यस्मा प्रकृतोत्तरदाने मा जीनावसन्विता भवता मायामिति भावः । श्वरचित्त-
मनुग्रहनीयमस्तीति वसिष्ठम् ।

(३४) वेति । हे मणि ! सा रामणौयकनिधेः सौन्दर्यसारस्य अधिदेवता
आमरचलाद्याभरचनिति भावः । अथवा सौन्दर्यसारसमुदायानां आरम्भ-
प्रोत्साहनादीनां निकेतनमाश्रयोभूता विधेयप्राधान्यात् नृपुञ्जकत्वम् । तस्याः
मैत्र्या निर्वर्तननिमित्तं इन्द्रसुधाचपाचण्डोत्कादि शस्त्राणां मदनस्य वैधा मदन
एव छटिशस्त्रः साहचर्यमादौना प्रवीक्षा मदन एव भवति । एकत्र

तस्याः, सखे ! नियतमिन्दुसुधासृणाल-
ज्योत्स्नादि कारणमभूत्तदनय वेधाः ॥

अथ सा प्रणयिनीभिः अनुचरीभिः अविरलकुसुमसञ्चया-
नान्नीलाटोङ्गदिनीभिः अभ्यर्थ्यमाना, तमेव बालवकुलपाट-
पोदयसागतवती, तस्याय कस्मिंश्चित्पि मङ्गाभागश्रेयजन्मनि *
वर्द्धितवभोपवीयमानमिव सम्मयश्चथाविकारमुपलब्धवानस्मि ।

यतः तस्याः । परिमृदिसृणालोन्मानमङ्गं, प्रवृत्तिः,

कथमपि परिवारप्रार्थनाभिः क्रियासु ।

फलयति च हिमांशोन्ज्वलङ्गस्य लक्ष्मी-

मभिनवकरिदन्तच्छन्दपाण्डुः कपोलः ॥ (३४)

सा पुनः मम प्रथमदर्शनलक्षणात्प्रभृति अमृतवर्त्तिरिव
चक्षुषीः शतिशयानन्दमुत्पादयन्ती, अयस्कान्तमणिशलाकेव
नीरवानुमत्त करणमाकृष्टवती, किं बहुना, *

(३५) मत्तापमन्ततिमङ्गाव्यमनाय तस्या-

मामक्तमेतदनपलितहेतु चेतः ।

नीलपाटोदयव उपलामाभापथमस्य इयं निर्मिताः अत्र एकस्यां मालया
मत्तापमन्ततिमङ्गाव्यमनाय तस्या-
मामक्तमेतदनपलितहेतु चेतः ।

मङ्गाव्यमनाय तस्या-

(३५) पारवर्त्तितति । अत्र तस्या इत्यर्थः परिमृदितसृणालोन्मानानयो
इति तस्यामालम्बन, परिवाराशामाश्रयाणां प्राप्तेनाभः प्राप्तेनाश्रयोः क्रियासु
कथम् कथमपि प्रवृत्तिर्दृश्यते इति शेषः । एतेन तस्या निवृत्तिरिति कथा ।
कथं तत्राव अमिनवयोः कारुण्ययोः अत्र इव पाण्डुः कपोलस्य इत्यर्थः ।
निरालस्य कपोलरहितस्य हिमांशोन्ज्वलङ्गस्य कपोलं शोभा कलशति एते इत्यर्थः ।
अन्तर्दृष्ट्यापि तस्या सुखसाधुत्वं लक्षणं ।

(३५) मत्तापमन्तति । मत्तापमन्ततिः मत्तापः सैव मङ्गाव्यमनाय निवृत्त-

प्रायः शुभञ्च विदधात्यशुभञ्च जन्तोः,

सर्वङ्गेषां भगवती भवितव्यतेव ॥

मक । वयस्य माधव ! खेदश्च निमित्तसव्यपेक्ष इति
विप्रतिष्ठितमेतत् ।

पश्य । व्यतिपजति पदार्थानाम्तरः कोऽपि हेतु-

र्न खलु वह्निरुपाधीन् प्रीतयः संश्रयन्ते ।

विकसति हि पतङ्गस्योदये पुण्डरीकम्

द्रवति च हिमरश्मावुद्गते चन्द्रकान्तः ॥ (३६)

ततस्ततः ?

माध । ततश्च तत्र,

सम्भ्रूविलासमथ सोऽयमितीरयित्वा,

सप्रत्यभिज्ञमिव मामवलोक्य तस्याः ।

विपद, तदर्थमेव एतत् चेतो हृदय समीप्यतः । अनपेक्षितहेतु कारणमनपेक्ष्यैव
तस्या मासकसन्तरम् । तदवलम्बनेन नैव सुखं दृश्यते प्रत्युत क्लेशं सन्नाप
राशिर्बहेते इत्यर्थः । पदार्थान्तरं न्यस्यति, सर्वङ्गेषां भगवती भवितव्यतेव
अवश्यम्भावि प्राक्तनकर्म प्राये वाङ्मन्येन जन्तोः प्राणिनः शुभञ्च अशुभञ्च विदधाति
करोति । जनानां सुखदुःखं अदृष्ट्यैव कारणत्वात् भावितव्यतामूलकं सेवाय
दुःखमिति तात्पर्यार्थः ।

(३६) व्यतिपजतीति । आन्तरः आन्तरगतः कोऽपि हेतुः पदार्थान्
व्यतिपजति सर्वं लयति । प्रीतयः प्रेमाश्च वह्निरुपाधीन् वाक्छेदन् न संश्रयन्ते
नावलम्बन्ते खलुत्प्रपाशान् । पदार्थान्तरमेवैव चेतोरेव तत्र संपादकत्वेन
निश्चितः प्रीत्यादयस्तु वाक्छेदनां सौन्दर्यादीनां अवलम्बने नापि समर्था इत्यर्थः ।
पतङ्गोदये सूर्योदये पुण्डरीके कजलमतिक्रीमलमपीत्यर्थः । विकसति वृद्धति,
हिमरश्मी हिमांशौ लङ्गते उदिते चन्द्रकान्तो मणिविजयः द्रवति ललति
तीव्रतीव्रयोः सूर्योदयरयोः सम्बन्धेन समक्षपाशावपदावहयस्य विकसनद्रव्यभा
तद्वृक्षकार्यं प्रति आन्तरिकहेतुत्वमाह्वयतीत्यर्थः । अतः अत्र सांभाविक एव खेदः
इति तात्पर्यम् ।

अन्योन्यभावचतुरैष सखीजनेन,

मुक्तास्तदा स्मितबुधामधुराः कटाक्षाः । (१०)

मक । [स्वगतम् ।] कथं प्रत्यभिज्ञापि नाम

माध । अथ ताः सलीलमुत्तालकरकमलसलिततारि-
कातरलबलयावलीकम् उच्चस्तमत्तकलहंसविभ्रमाभिरामच-
रणसञ्चरण- भ्रमभ्रमाय-मानमञ्जोरमञ्जुशिञ्जितानुविहमेख-
लाकलापकिङ्किणीरणत्कारमुखरं प्रतिनिवृत्त्य भर्तृदारिके !
दिष्ट्या बर्हामहे, यदत्रैव कोऽपि कस्यापि तिष्ठतीति माम्
अङ्गुलीदन्तविलम्बेन आख्यातवत्यः ।

मक । [स्वगतम्] । हन्त, महतः प्रागनुरागस्योद्भेदः ।

कल । [आकर्ष्य] । कथं सरसरमणीप्राणुबन्धिणी
इत्यौषणकधा ? (६)

मक । ततस्ततः ।

माध । अत्रान्तरे किमपि वाग्विभवातिहत-

वैचित्र्यमुक्कसितविभ्रममुत्पलाख्याः ।

तद्गूरिसात्त्विकविकारमपास्तधैर्य-

माचार्यकं विजयि माण्ड्यमाविरासीत् ॥ (१८)

(१०) सखीविद्याधेति । अन्योन्यभावचतुरैष परस्परानन्दरसनिपुणेन तस्याः
जायन्त्याः सखीजनेन खीडनम् अथ सः वल्लभितं सखि ! त्वं लिङ्गसौख्यं ।
इति सखीविद्यायां सखीभ्रमनिबन्धः । इति वचनं पूरयित्वा सखीविला, प्रत्यभिज्ञा
अनुभवज्ञानं तथा सखी वत्सलायां सख्यभिन्नं पूर्वावुत्तमिव ज्ञानवलीका तदा
तत्कारिणी स्मितविव बुधा तथा मधुराः कटाक्षा अपाङ्गनिवेपा मुक्ताः स्मिता इत्यर्थः ।

(१८) अत्रान्तर इति । अत्रान्तरे तादृशरसमयी अन्यथाख्याः पङ्कजाख्याः
खिलवचनं वाग्विभवातिहतवैचित्र्यं वाक्पङ्कजातीतवैचित्र्यम् उल्लसितविवलं
विषमवर्द्धितं गूरिसात्त्विकविकारं विविधसात्त्विकवाङ्मयचरमेतम् अपास्तधैर्यं

ततश्च । स्तिमितविकसितानामुज्जसदभूतानाम्,
मसृणमुकुलितानां प्रान्तविस्तारभाजाम् ।
प्रतिनयननिपाते किञ्चिदाकुञ्चितानाम्,
विविधमहमभूवं पात्रमालोकितानाम् ॥ (१८)

तैश्च । अलसवलितमुग्धस्निग्धनिष्कन्दमन्दै-
रधिकविकसदन्तर्विस्मयस्मेरतारैः ।
हृदयमशरणं मे पद्मलाब्धाः कटाक्षै-
रपहृतमपविष्टं पीतमुक्कलितश्च ॥ (४०)

एवमहन्तु तस्याः सर्वाकारहृदयङ्गमायाः सञ्चाख्यमान-
स्त्रेहुरसेनाभिसन्धिना विधेयीकृतोऽपि पाणिप्लवत्वात्मात्मनोऽप-
निष्क्रोतुकामः, प्राक्प्रस्तुतस्य वकुलदाम्नी यथा कथञ्चिदवशेषं
अधितवानेव, ततो मिनितवेतगङ्गपाणिर्वर्षवरप्रायपुरुषपरि-
वारा, गजवधूसारुह्य, नगरगामिनं मार्गम् इन्दुवदना अल-
ङ्कृतवती । तदा च ।

धेयेनाग्निं अतएव विजयिं अस्मेरजेयमित्यर्थः । तत् प्रसिद्धं मान्यार्थं मन्त्र-
सम्बन्धिं आचार्यकं गुह्यत्वं कामजनितचेष्टितमित्यर्थः आचिरादीन् प्रादुर्भूय ।

(१८) स्तिमितेति । स्तिमितविकसितानां निचलकुटानां उज्जसद्भू-
तानां विचलितभुवां मसृणमुकुलितानां मृदुस्निग्धमुकुलभाजानां प्रान्तविस्तार-
भाजां विस्तृतापाङ्गदंशानां, प्रतिनयननिपाते नयननिपातं प्रति विमलत्वर्गेऽन्यथी-
भावः । निमेषपतनकाक्षे इत्यर्थः । किञ्चिदाकुञ्चितानां किञ्चिदुज्ज्वलितानाम्
आलोकितानां नयनानां अर्धं विविधम् अनिष्टप्रकारं पात्रं आजननमूढम् जातः ।

(४०) अलसेति । अलसवलितामुग्धस्निग्धनिष्कन्दा अतएव मन्दैः, लाघ-
वापन्नैः, अधिकविकसदन्तः, अविष्टं विकसन् अलसेति तैः विकसस्मेरतारैः
विकसयुक्ततारकैः तैश्च तैरिति विविधवक्तव्यम् । पद्मलाब्धाः निविडपद्म-
समेताब्धाः कटाक्षैरपाङ्गैर्मे मम अक्षरचमकङ्कायं हृदयम् अपहृतम् अपविष्टं
परिचितं पीतम् उक्कलितश्च हृतोन्मूलनमिव जातम् ।

यास्या मुहुर्बलितकम्बरमाननं तत्

आहतमन्तयतपत्रनिभं वदन्त्या ।

दिग्धोऽसृतेन च, विषे च, पञ्चलास्या,
गाढं निखात इव मे हृदये कटाक्षः ॥ (४१)

ततः प्रभृति

परिच्छेदातीतः सकलवचनानामविषयः,

पुनर्जन्मस्यस्मिन्ननुभवपथं यो न गतवान् ।

विवेकप्रध्वं मादुपचितमङ्गामोहगहनो

विकारः कोऽप्यन्तर्जडयति च तापश्च कुरुते ॥ (४२)

अपि च । परिच्छेदस्यक्तिर्भवति न पुरःस्थेऽपि विषये,

भवत्सभ्यस्तेऽपि स्मरणमतयाभावविरसम् ।

न मन्तापच्छेदो हिममरमि वा चन्द्रमसि वा

मनो निष्ठाशून्यं भ्रमति, च किमप्यानिस्त्रति च ॥ (४३)

(४१) यास्येति । मुहुर्बलं वारं बलितकम्बरं बलितरीवं यथा स्यात् तया पदादुपनिभं मा दण्डमित्यर्थः । यास्या मन्तयता आहतमन्तयतपत्रनिभं- आबलितनाभकमन्तयत इव तत् सुन्दरम् आननं मुखं वदन्त्या पञ्चलास्या च ... सुनेत्रया अस्मिन् दिग्धः क्षिप्रतया विषे च दिग्धो क्षिप्रः कटाक्षः मे मम हृदये गाढं निखात इव प्रोक्षित इव ।

(४२) परिच्छेदेति । परिच्छेदातीतः इवत्पारहितः इवत्तया वक्तुमशक्य इत्यर्थः । सकलवचनानां मविषयः सकलवाक्यपचातीत इत्यर्थः । तथा पुनर्जन्मस्य परकीये अस्मिन् इह च काले च अनुभवपथम् अनुभवशानविषयत्वं न गतवान् इह परत्र च अनुभवितुमशक्य इत्यर्थः । विवेकस्य विवेचनायाः प्रच्छेदान् अज्ञानं उपचितमङ्गामोहः, वदितमोहात्कारः, अतएव गहनः प्रीत्यर्थः, तथा च, विवेकनाशकत्वेन तयात्वं मुत्प्रेक्षितमित्यर्थः । कोऽपि चानि- च्छेदीयः विकारः विरहजन्यवेकतम् अग्न रक्तः करुणं जडयति मोहयति, तापं कुरुते तापयति च । एतेन विरहस्यासञ्जालमुक्तम् ।

(४३) परिच्छेदेति । पुरःस्थेऽपि समीपवर्तिन्यपि विषये अटपटाक्षो

कल । दिठं क्लृ एसी कएवि अबहरिदो, अपि चाम
मालदी जेन्व सा भवे ? (उ)

मक । [स्वगतम्] । अहो ! अभिषङ्गः, तत्किं निषेधयामि
सुहृदम् ।

अथवा । माम्मुहत् खलु भवन्तमनन्यजन्मा,
मा ते मलौमसविकारघना मतिभूत ।
इत्यादि नन्विह निरर्थकमेव यस्यात्
कामश्च जृम्भितगुणो, नवयौवनश्च ॥ (४४)

(उ) इदं खल्वेव कथाऽप्युद्धतः, अपि नाम मालदेव सा भवेत् ? ।

परिच्छेदव्यक्तिः इत्युक्ताङ्कुरश्चम् अयमेव चट इत्यादिकं न भवति । अभ्यसोऽपि
पुनः पुनराहतेऽपि अतथाभावविरसम् अतथाभावेन अयथावर्त्तेन विरसं
वेरस्यवत् खरसं भवति । विषयान्तरं कर्तुमुद्युक्तागोऽपि कृतिपथात् क्लृप्ति-
ऽस्तीति भावः । सन्नापच्छेदी विरहव्यथापथः हिमसरोऽथ ग्रीतकसरोऽथ न
चन्द्रमसि वा हिमाग्री वा न भवतीत्यर्थः । विशेषचरयक ताडक् सुभावाया-
मपि तदकरचान् विरहजन्यसन्नापक्षातिव्यर्थं वर्त्तते । तथा मनः कर्तुं निष्ठा-
शून्यं धैर्यरहितं सत् भवति अथवा भवतीत्यर्थः । किमपि आकाङ्क्षसुखवत्
वस्तु आसिद्धति रचयति च । एतेन मनसः सुहृत्वाप्यावस्था उक्ता ।

(४४) मिति । अन्वयजन्मा न चन्वयान् जन्म यस्य स चन्द्रः भवन्
मा मूमुहत् खलु । मा चन्द्रकोमे अनुग्रहे सुहृः ते तव मतिः मलीमल-
विकारघना मासिन्वनिबिडा मामूत् न भवत् पूर्ववत् सुहृः ननु मीः ! मासव
इत्यर्थः । इत्यादि पूर्वोक्तं निषेधवाक्यम् इह त्वयि निरर्थकमेव । वक्ष्यात् यतो
हेतोः कामश्च जृम्भितगुणः प्रकटितसामर्थ्यः तथेति शेषः । नवयौवनश्च जृम्भित-
गुणं सिद्धविपरिचामीत्यर्थः । पथे कामः जृम्भितगुणः चाततम्यचतुर्धाः,
नवयौवनं जृम्भितगुणं प्रकाशितस्वधर्मम् । कामोद्रेके मूनामलङ्करीकृतादिकं
भवतीति प्रसिद्धम् ।

[प्रकाशम् ।] अपि वयस्त्रेण विदिते तदन्वयनामनौ ?

माध । सखे ! श्रूयतां, अथ तस्याः करिषुकारोत्पन्नमय एव महतः सखीकदम्बकादभ्यतमा वारयोषित् विलम्बा, बालवकुलकुसुमावचयक्रमिष नेदीयसी भूत्वा, प्रचम्य, कुसुमा-पीडव्याजेन मामिवसुत्तवती, महाभाग ! सुश्रिट्गुणतया रमणीय एव वः सुमनसां सखिवेशः, कुतूहलिनौ च भर्तृ-दारिका वर्जते, तस्यामभिनवो विचित्रः कुसुमेषुध्यापारस्त-त्त्वतु कृतार्थता वैदग्ध्यस्य, फलतु निर्माणरमणीयता, विधातुः आसादयतु सरस एव भवदारिकायां कण्ठावसम्बन्धमहा-ध्वंतामिति ।

मकरन्दः । अहो ! वैदग्ध्यम् ।

माध । तथा च मदनुयुक्तया समाख्यातमियममात्म-भूरिवसोः प्रसूतिमालती नाम, अहञ्च प्रसादभूमिर्भर्तृदारि-कायाः धात्रेयिका लवङ्गिका नामेति ।

कल । [सङ्ख्यम् ।] किं नाम मालतीति ? दिष्टिषा विससिदं क्लृप्तमप्यवदा देवेश कुसुमावर्जम्, ता जिदं पद्मे-हिम् (त)

मक । अमात्मभूरिवसोरात्मजेत्यप्यर्थासिर्बहुमानस्य ।

अपि च । मालती मालतीति मोदते भगवती काम-न्दकी, ताञ्च किल राजा नन्दनाथ प्रार्थयते इति किंवदन्ती श्रूयते ।

माध । तथा चाहमभ्यर्च्यमानस्यां वञ्चुलमालामात्मनः

(त) किं नाम मालतीति ? दिष्ट्या विससितं क्लृप्तं ममवता देवेश कुसुमावर्जम्, तन्वितमवातिः ।

कण्ठादवताय्यं दत्तवान् असौ पुनरभिनिविष्टया दृष्ट्या मासती-
मुखावलोकनविहस्ततया * क्विमविरचितैकभागान्तामेव
बहुमन्यमानां महानयं प्रसाद इति व्याकृत्य पृथीतवती,
चनन्तरश्च यात्राभङ्गप्रचलितस्य महतः पौरजनस्य सङ्कुलेन
विघटितायां तस्यामागतोऽस्मि ।

मक । वयस्य ! मासत्वा अपि खेददर्शनाच्चुष्टिमेतत्,
योऽपि हि कपोलपाण्डुताटिचिह्नसूचितः प्राक् प्रहस्यस्याः
कामाभिष्वङ्गः, सोऽपि त्वन्निबन्धन इत्यभिष्वक्तमेवेतत्,
एतत् न ज्ञायते, क दृष्टपूर्वस्तया वयस्य इति, न चतु तादृश्यो
महाभागधियाः कुमार्योऽन्यत्रासक्तमनसो भूत्वा अन्यत्र चक्षू-
रागिण्यो भवन्ति । अपिच ।

अन्योन्यमभिवदद्वां मण्डीनाम् तस्यास्त्वयि प्रागनुरागसिद्धम् ।
कस्यापि कोऽपीति निवेदितश्च धामेयिकायास्तुरं वचस्य ॥ (४५)

कल । [उपसृत्य ।] एदं चित्तफलम् ।

इति चित्तफलकं दर्शयति । समी पश्यतः ।

मक । कलहंसक ! केनेतस्याधवस्य प्रतिविम्बमभिसिखि-
तम् ?

* विहस्ततया व्याकुलतया ।

(४५) अन्योन्येति । हे वयस्य ! अन्योन्यमभिवदद्वां मण्डी-
न्येति द्वौ वाक् परस्परदरविचसिताचीचः मण्डीनां मासतीसङ्घचरीणां तस्याः
मासत्वाच्च प्राक् प्रथमम् अनुरागसिद्धं खीकार्द्विह्नं कस्यापि जनस्य कोऽप्यनु-
रागेकहेतुश्च इति धामेयिकायास्तुरं तुरसं त्रिष्टमिति यावत् वचस्य सवि निवे-
दितम् विज्ञापितम् । अनुरागधाचौष्टिवाक्ययोः परस्परवाक्यावहेतुसङ्गतात्
कल्पसिद्धम् अवधारः ।

कस । जीव जीव से हिषध' भवहरिदम् (य) ।

मस । अपि मासत्वा ?

कस । भवध ।

माध । वयस्य मकरन्द ! प्रसन्नप्रायस्ये वितर्कः ।

मस । कसहसक ! कुतोऽस्याधिगमः ?

कस । मए दाव मन्दारिका इत्यादौ, तएवि लवङ्गि-
वासकामादौ (द) ।

मस । अथ किमाह मन्दारिका माधवालेऽयोजन
मासत्वाः ?

कस । उल्लङ्घाविनीदोति (ध)

मस । वयस्य माधव ! सर्वथा समाश्रयिहि ।

या कौमुदी नयनयोर्भवतः सुजम्बा,

तस्या भवानपि मनोरथवन्धवन्धुः ।

तस्माद्वृत्तं प्रति सखे ! न हि मंशयोऽस्ति,

यस्मिन् विधिव मदनस्य कृताभियोगः ॥ (४६)

(य) शिमेवाक इदमपहतम् ।

(द) लवा तावन्मन्दारिकाया इत्यादिपि लवङ्गिकासकाभ्याम् ।

(ध) उल्लङ्घाविनीद इति ।

(४६) इति । सुकुमाराकारा मयसो नयनयोर्भवतोः कौमुदी तत्रदाह्या-
दन्निष्ठा वा भवतीत्यर्थः । तस्याः मासत्वाः सुजम्बा श्रीभनजम्बा भवानपि
मनोरथवन्धवन्धुः अस्मिन्मासनिबन्धनाय विवः नयनकौमुदीत्युक्तप इत्यर्थः । हे सखे !
माधव ! तन्मद्वृत्तं इति मासतीमेक्षणं प्रति नहि संशयः सन्देहोऽस्ति । उभयो-
राकारेहितादिभिर्मनोहराण्य उदाटितत्वादित्येव । यस्मिन् सङ्गमे विधिः
लटा च मदनः कृतस्य कृताभिवीर्यः कृतपरिचयः भवतीत्यर्थः । विधिमदनादेव
उभयोर्मेक्षणं चट्टयिष्यत इत्यर्थः ।

द्रष्टव्यस्वरूपं च भवतो विकारहेतुः तदनेव लिख्यतां
माहती ।

माध । यदभिहितं वयस्याय, तदुपनय चित्रफलकं
चित्रवर्तिकाय । [मकरन्द उपनयति] ।

माध । [लिखन्] । सखे मकरन्द !

वारंवारं तिरयति दृगोक्तं वाच्यपूर-

स्तत्सङ्ख्योपहितजडिम स्तम्भ मध्येति गात्रम् ।

सद्यः स्विद्यस्यमविरतोत्कम्पलोलाङ्गुलीकः,

पाण्डिल्लेखाविधियु नितरां वर्तते, किङ्करोमि ॥ (४७)

तद्यापि व्यवमितोऽस्मि । [चिरादभिलिख्य प्रदर्शयति] ।

मक । [विलोक्य] । उपपन्नस्तावदत्र भवतोऽभिषङ्गः ।

[मकौतुकम्] । कथमचिरैषैव निर्माय लिखितः श्लोकः ।
[वाचयति] ।

(४७) वारंवारमिति । वाच्यपूरः अनुप्रवाहः वारंवारं 'अभीष्टं' 'आभीष्टं'
द्विक्रतिः । दृगोक्तं वयोः उदयनं प्रचारं तिरयति आच्छादयति । तिरस्कारी-
तीति शब्दान् टिक्तेषु लिङ्गम् । तत्सङ्ख्योपहितजडिम तथा माचस्याः
सङ्ख्येन निरन्तराज्जनेन उदङ्कितः जडितः जडिमा कार्याचमनकयः सङ्गं तत्
गात्रं देहः कर्तुं कथं 'अचलवदचलत्वं' ज्ञेयंति प्राप्नोति तथा सद्यस्तत्त्वज्ञानं
स्विद्यन् संदाहितः अविरतोत्कम्पलोलाङ्गुलीकः अविरतसुखी सङ्गं स, कतएव
लोलाङ्गुलीकः लोलावच्छाया चतुर्धरो सङ्गं स बहुमीही सङ्गम् । ततः उन्मानाचि-
करस्वसमाहः । 'अयं ममिच्छते' पाणिः करः श्लेष्माविधियु चित्रव्यापारेषु नितरा-
मतिशयेन लिङ्गव्यायेकादिनाम् प्रत्ययः । वर्तते तिङ्गति चिन्तु न लिङ्गति लिं
करोमि उपपन्नकारणानाम् कार्याचमनं जायते । 'अत्र माचयक सङ्ख्योदकपा
डाङ्गुली चरन्त्या' अत्र ।

जगति जयिमस्यो ते भावा नवेन्दुबलादयः,
 प्रकृतिमधुराः सम्भवेवान्धे मनो मदयन्ति ये ।
 मम तु यदियं याता लोके विसोचनचन्द्रिका,
 नयनविषयं जन्मन्येकः स एव मङ्गोन्मवः ॥ (४८)

[प्रविश्य सत्वरं मन्दारिका] । कलहंसस्य ! पदानुसारेण
 उपसङ्गोमि । [माधवमकरन्दो दृष्ट्वा ससज्जम्] । कथं, तेवि
 महाशुभावा इधजेज्ज ? (न) ।

[उपसङ्ग्य प्रवसति ।]

उभौ । मन्दारिके ! इहाप्यताम् ।

मन्दा । [उपविश्य ।] कलहंसस्य ! उपसेहि मे चित्त-
 फलपे ।

कल । [गृहीत्वा ।] गेह एदम् ।

(न) कलहंसस्य ! पदानुसारेण उपसङ्गोमि । कथं तावपि महाशुभावी
 चजेव ?

(४८) जगतीति । जयिमः उन्मटाः प्रकृतिमधुराः स्वभावसुन्दरास्तै
 प्रसिद्धाः नवेन्दुबलादयः वाचमुपायकोसुदीप्रथतयः भावाः पदार्थाः जस्यै तद-
 मित्राव जगति सन्ति, ते भावा मनो इदधं मदयन्ति बाहादयन्ति । चन्द्रादी-
 नामाहादयनकले कथं मासत्वा तन्नामुरास इत्यादिहाइ समिति । किन्तु लोके
 सुखे इधं विसोचनचन्द्रिका जेतकोसुदी यत् मम नयनविषयं दृग्मोचरत्वं याता
 याता जन्मनि जमैत्यर्थः । एकः चरितोयः स एव तद्गुणैकप इत्यर्थः मङ्गोन्मवः
 जगतीति जेवः । चन्द्रादीनां स्वभावाहादयनकले तदपेक्षया मासत्वाः सर्वाति-
 मावित्युक्तम् । चन्द्रादीनाम् उभयत्वं तुल्यं तेन मासती एव एका जीवनादपि
 धनादपि वर्धति भावः ।

मन्दा । [विस्तीर्ण] । कलहंसस्य । केन उच्य, किं निमित्तं वा, एतन्मासदौ चास्तिहिदा ? । (प)

कल । ओ केन चिन्मिसेन मासदौ (प) ।

मन्दा । [सहस्रं] । दिष्टिषा दंसिदकलं दार्चिं विष्वाणं पचावइषी (व) ।

मक । मन्दारिके ! यदेष वस्तुनि एव ते वल्लभः कथयति, अपि तथा तत् ?

मन्दा । महाभाष ! अधश्म ।

मक । क पुनर्मासदौ माधवं प्राग् दृष्टवती ?

मन्दा । लवङ्गिषा भषादि, बादाधचगदेति ।

मक । वयस्य ! ननु अमात्यभवनासन्नख्येव बहुशः सन्नरावहे, तदुपपन्नमेतत् ।

मन्दा । अणुमन्तु मं महाणुभाषा, जाव एदं भषवदो देवस्य मधसस्य सुचरिदं पिचसङ्गौ लवङ्गिषाए चिवेदमि (भ)

मक । प्राप्तावसरमेतद्भवत्याः ।

[मन्दारिका चिचकलकं गृहीत्वा निष्क्रान्ता] ।

मक । वयस्य ! खरतरकिरणोऽयं भगवान् सहस्रदौधितिः अलङ्करोति मध्यमङ्गः, तदेहि संस्वायमेव * गच्छावः ।

[रत्नमयाय परिक्रामतः] ।

(प) कलहंसस्य ! केन पुनः किं निमित्तं वा अत्र मासदौ चास्तिहिदा ।

(प) वः केन चिन्मिसेन मासदौ ।

(व) दिष्ट्या दंसिदकलनिदानौ विष्वाणं प्रजापतेः । विष्वाणं त्रिभिर्निर्वाचयतीत्यर्थम् ।

(भ) अणुमन्तां मां महाणुभाषी, जावहिदं भववती देवस्य मदनस्य सुचरितं प्रियसस्या लवङ्गिकाया निवेदयामि ।

* संस्वायं गृह्णम् ।

माध । एवं हि मन्ये ।

सर्माभोविसरविवर्त्तने रिदानीम्

मुग्धाब्जाः परिजनवारसुन्दरीणाम् ।

तत्प्रातर्विहितविचित्रपत्रलेखा-

वैदग्ध्यं जहति कपोलकुङ्कुमानि ॥ (४८)

अपि च । उन्मीलनमकुलकरालकुन्दकोश-

प्रयुतोत्तममकरन्दगन्धवन्धो ! ।

तामोपपन्नविलोचनां नताङ्गी-

मालिङ्गन् पवन ! मम भृगाङ्गमङ्गम् ॥ (५०)

मङ्ग । अभिहन्ति, हन्त कथमेव माधवम्

सुकुमारकायमनवयहः स्मरः ।

(४८) धर्मेति । इदानीं मध्याह्ने । सर्माभोविसरविवर्त्तनेः सर्माभसो
श्लेष्मलानां विसरः चारा तस्य विवर्त्तनेत्येकप्रसारणेः । मुग्धाब्जास्तन्त्राः
परिजनवारसुन्दरीणां परिजनमणिकानां कपोलकुङ्कुमानि मन्त्रम्यलकुङ्कुमा-
नं पत्रमणि (कर्मपद) तत् पत्रिहं प्रातः प्रभातसमये विहितविचित्रपत्रलेखादेः
रचितकविपत्राकारकपोलमुषमसौन्दर्ये जहति त्यजति । प्रातःकालापेक्षयापि
मध्याह्ने श्लेष्मलकुङ्कुमानां श्लेष्मलत्वमधिक्यमुत्प्रेक्षितम् । पान्थेय्यादीनां
यथाब्जानमूयलकुङ्कुमादिलेपनं मध्याह्ने च सुकुमारतया तस्य निःसङ्कलम्
धीवतम् ।

(५०) उन्मीलदिति । उन्मीलनि ईषदविकसितानि मुकुलानि यस्य स
करालो भीषकः कुन्दकोशः, विरहात् सवन्धुक्त्वाच्च भीषकत्वमित्यर्थः । तस्मात्
प्रयुतोत्तमं गलनं यो घनः निविडः मकरन्दः कुसुमरसः तस्य यो यन्त्रः परिमलः
तस्य यन्त्रः सङ्कषरः तत् सङ्गृहः । हे तादृक् ! पवन ! वायो ! ईषत्प्रचलविधो-
यना दूरविक्रान्तहृदि विरहकाले पवनस्य भीषकव्यापारवतया समस्तचञ्चित-
लोचनां नताङ्गी तां मासतीं मालिङ्गन् श्लिषन् मम चङ्गमङ्गं प्रत्यवयवं स्रज्,
मासतीं माताङ्गनजन्मसौभाग्यातिशयेन पवनस्य नद्वेष्ट्यमेषि तादृक्सीरव-
लामप्रसङ्गादितिभावः ।

अचिरं वैद्यतविवर्त्तदाहः,

कलभं कठोर इव कूटपाकलः ॥ (५१)

तद्वन्न भगवती कामन्दकी नः शरणम् ।

माध । [स्वगतम् ।] आश्चर्यम् !

पश्यामि तामित इतः पुरतश्च पश्चात्

अन्तर्बहिः परित एव विवर्त्तमानाम् ।

उद्बुद्धमुग्धकनकाजनिभं वङ्गनी-

मामङ्गलितिर्यगपवर्त्तितदृष्टि वङ्गम् ॥ (५२)

[प्रकाशं ।] वयस्य ! मम हि सम्प्रति,

प्रसरति परिमाथी कोऽप्ययं देहदाह-

स्तिरयति करणानां बाहकत्वं प्रमोहः ।

रणरणकविहङ्गिं विभ्रदावर्त्तिं गात्रम्,

ज्वलति हृदयमन्तस्तन्मयत्वञ्च धत्ते ॥ (५३)

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

इति वकुलश्रीधरी नाम प्रथमोऽङ्कः ।

(५१) अचिरं नीति । अचिरं वैद्यः प्रतिबन्धश्च एवः अहः कामः सुकुमार-
कायं सुकोमलाङ्गं माधवं वैद्यतविवर्त्तदाहः विकारात्पश्चात्पाकलः कठोरः
चिकित्साऽसाध्यः कूटपाकलः कठिनात्पश्चरः कलभं कठिनात्पश्चरं अचिरं
कटिति कलभमिहं प्रहरति व्यथयतीत्यर्थः । इति खेदि स इव स इति
निदर्शना सा च दुर्जयहरकर्मप्रहाररूपके च सङ्गीर्यते इत्यर्थः सहरः ।

(५२) पश्यामीति । उद्बुद्धमुग्धकनकाजनिभं उद्बुद्धं विवर्त्तितं मुग्धं
कान्तं वत् सुवर्त्तयन् तन्निभं तत्सदृशं चाङ्गलितिर्यगपवर्त्तितदृष्टि चाङ्गला मणि
चतुरङ्गा तिर्यगपवर्त्तितं तिर्यक्क्षिता दृष्टयन् तत् वङ्गं मुग्धं वङ्गनी, तथा
अन्तर्बहिः अन्तर्देवाद्येऽपि च परितस्तुर्दिशं विवर्त्तमानां जगन्वक्त्रधारिणी
तामिव मातृतीमेव इतः इतः पुरतश्च पश्यामि अन्तर्बहिः ।

(५३) प्रसरतीति । परिमाथी मोहः कोऽप्यनर्चनीयोऽयं देहदाहः

द्वितीयोऽङ्कः ।

—:—

ततः प्रविशतश्चेष्टी ।

एका । इमा ! सङ्कोटमालापरिसरे भवलोइदादुदीषा
तुमं किं मन्यन्तौ चामि ? (क)

द्वितीया । सङ्घ ! तेन किञ्च माह्वप्यिषव्यस्मिन् मभ-
रन्देण मयलोऽस्मिन् मयणुज्जानध्वन्तो भववदीए णिव-
टिटो (ख) ।

प्रथमा । तदो किं ?

द्विती । तदो भट्टदारिषं दट्टकामाए भववदीए प्पड-
त्तिणिमित्तं भवलोइदा अणुप्ये सिदा । मएवि ताए कधिदं,
जधा लवङ्गिपादुदीषा विवित्ते भट्टदारिषा वट्टदित्ति (ग) ।

(क) इमा ! सङ्कोटमालापरिसरे भवलोइदादुदीषा त्वं किं म-
न्यन्तौ चामीः ।

(ख) सङ्घ ! तेन किञ्च माह्वप्यिषव्यस्मिन् मभरन्देण सखल एव मदनी-
यानुज्जानो भवन्त्ये निर्बदितः ।

(ग) ततो, भट्टदारिषो दट्टकामया भवत्या प्रवृत्तिनिमित्तं भवलोइदा
अनुप्रेषिता, मयापि तस्यै कथितं, यथा लवङ्गिकादुदीषा विवित्ते भट्टदारिका
वर्तते ।

सूरीरत्नलाघः प्रसरति समलाइतते । प्रसीदः अज्ञानं करुणामिन्द्रियाणां
बाहुकत्वम् अवलम्ब्यत्वं तिरस्वति आच्छादयति । आवर्ति विवर्तमानं याज्ञं रथ-
रथकविहङ्गि जन्मसुखं विधत् दधानं अथवा रथरथकविहङ्गि कामविहङ्गि
विधत् ज्वलति, अलङ्कारं अलङ्कारं तन्मयत्वं मासतीमाधवे चति आश्रयते ।
अत्र तापनीइमाधवतन्मयताकथा कारावस्था उक्ता ।

प्रथः । इत्था ! लवङ्गिका खलु केसरकुसुमाईं चवचिनी-
मिति, मधुपुष्पाद्यादो जम्ब चागदा ता किं सम्पदं सम्पत्ता ?
(घ)

द्विती । 'अधइ', तं खलु परावहन्तीं जम्ब इत्ये गीङ्गिच,
पडिसिहपरिचणा, भट्टिदारिणा उपरिचलिन्दणं समा-
रुढा (ङ) ।

प्रथ । णूनं तस्स महाणुभावस्स सङ्गधाए अत्ताणं विणो-
देदि (च) ।

द्विती । [निश्चस्य ।] कुटो मे आसासो ! एदिणा अज्ज
सविसेसदंसणेण अदिभूमिं खलु, ताए अङ्गिणिजेसो गमि-
स्सदि । अज्ज, नन्दणस्स कारणादो महाराओ भट्टिदा-
रिणं पत्थयन्तो अमच्चंण विस्सन्तो (छ) ।

प्रथ । किञ्चित्ति ?

द्विती । पडवदि णिअस्स कस्यआजणस्स महाराओत्ति ।
ता जादं आमरणं खलु हिअअमल्लं मालदीए माहवाणुरा-
ओत्ति तक्के मि (ज) ।

(घ) इत्था ! लवङ्गिका खलु केसरकुसुमाद्यवचिनीमिति, मदनीयाना-
देव नामता तत् किं सम्पत्तं संप्राप्ता ।

(ङ) अथ किं, तां खलु परापतन्तीमेव इत्ये गीङ्गीत्या, प्रतिविहपरिचणा,
भट्टिदारिणा उपरिचलिन्दं समाहृता ।

(च) नूनं तस्य महाणुभावस्य संकषया आत्मानं विनीदवति ।

(छ) कुतस्तस्या आवाहः । एतेनाद्य सविशेषदर्शनेनातिभूमिं खलु तस्या
अभिनिवेशो गमिष्यति । अज्ज, नन्दनस्य कारणात्पदाराजो भट्टिदारिणा
प्राप्यमानोऽमात्येन विज्ञप्तः । अतिभूमिं उत्कथम् । अभिनिवेश आसक्तिः ।

(ज) प्रभवति निजस्य कस्यकाजस्य महाराज इति । तज्जातमानरथं
अनु हृदयवत्यं मालत्या माहवानुराग इति तर्कयामि ।

प्रश्न । अवि नाम, भगवदो किंपि एव भगवदीत्यर्थं
दंष्ट्रकटि । (भ)

द्विती । अहं यसम्बद्धमणोरहे ! एहि, गच्छ । (ज)

[इति परिकल्प्य लिङ्गान्ते प्रवेशकः ।] (ट)

[ततः प्रविश्य पतिता सीत्कृत्वा मासती लवङ्गिका च ।]

मासती । हुं महि ! तदो, तदो ।

लवङ्गिका । तदो तेन महागुभाण उवण्णीदा मे इधं
वडलमासा (ठ) । [इति मानामर्पयति ।]

मास । [गृहीत्वा, मह्यं निर्वर्ण्य ।] महि ! एक पास-
विसम पडिबडा कव, इधं विरचणा (ड) ।

लव । एत दाव घरमणौपत्तणे तुमं जेव अवरञ्जसि (ढ)

मास । कथं विध ?

लव । जेण सो मुहो दुब्बा-सामलङ्को तथा विहस्यो-
किदो (ण) ।

मास । पिधसहि लवङ्गिए ! सब्बदा चासासणसी-
सासि (त) ।

(भ) अवि नाम भगवती किमप्यत्र भगवतीत्वं दर्शयिष्यति । भगवतीत्वं
ज्ञानादिभेदवत् ।

(ज) अहि यसम्बद्धमणोरहे ! एहि गच्छ ।

(ट) प्रवेशकः मुदासीत्वा नीचापावप्रयोजितः । अहं इदानीं विप्रः जेवं
विष्कम्भे यथा ।

(ठ) ततस्तेन महागुभावेनोपनीता मे एषा वडलमासा ।

(ड) महि ! एकपाशं विषमप्रतिबद्धा स्त्रियं विरचणा । प्रतिबद्धा घटिता ।

(ङ) अहं तावदरमणीयत्वं त्वमेवापराध्यसि ।

(ञ) हेन म सुखदूषांश्चान्नाहं कथा विहस्योक्तः । विहस्यो व्याकुलः ।

(त) प्रियवति लवङ्गिके । सर्वदा चासासणसीसासि ।

लव । सहि ! का एव आसासवसीलदा ? चं भवामि,
सोवि पिप्रसहोए मन्द-माहदवब्बे जन्त प्पफुल्ल-पुण्डरीप-
विब्भमेहिं पट्टमावह-वउलावन्तो-विरपणावदेम-मज्झिमिद-
वन्तामोडि-विथरन्तेहिं लोचणेहिं, विजिअमाण-विअण-त्थि-
मिद-दोह पेरन्त-परि अत्तणा-विनाम-तण्डविद-भू-लदा-विड-
खिदाणङ्क-मारङ्क-विब्भम-विअट्टं अवलोचयन्तो पञ्चकसोकि-
दोळेव्वे (थ) ।

माल । [लवङ्गिकां परिष्वज्य] । अग्नो पिप्रसहि ! किं
तस्स दाव महाणभाअस्स माहाविषा ज्जेव्व सुहुत्तमस्सिधाइणो
जगस्स विप्पलअहेतुआ विनासा, आदु जहा पिप्रसहो संभा-
वेदि ? (ट)

लव । [विहस्य मासूयमिव] । तुमस्मि महावेण ज्जेव्व
तस्मिं अवसरं अमङ्गीदअं णञ्चिदामि (ध) ।

(थ) सहि ! का एव आसासवसीलदा ? ननु भवामि, सोऽपि प्रियः
मया मन्द-माहदवब्बे जन्त प्पफुल्ल-पुण्डरीक-विभ्रमाभ्यां प्रथमावहकुलावन्तो-विरपणाप-
देशसंयमितवन्तामोडि-विस्तृताभ्यां लोचनाभ्यां विजृम्भमाण-विअण-त्थिमित-दौर्घपय्यल-
परिवर्त्तनाविनासताण्डवितभूलताविडम्बितानङ्कमारङ्कविभ्रमविदम्भम् अवलोचयन्
प्रत्यचोक्त एव । उद्वेजन् कम्पमानम् । विभ्रमं माहृष्यं नातिवा । माधवस्य
पुण्डरीकलाचनत्वात् । वन्तामोडा वन्तात्कारेण विस्तृताभ्यां विकारं गच्छ-
हाम् । विजृम्भमाणः वदेमानः । स्मितः खिन्धः । दौर्घपय्यलम् अति-
दोर्घम् । परिवर्त्तना पुनः पुनर्गमनं तत्र विनासः विजिट्टट्टिआपारः तेन
ताण्डवितया नातितया सूक्तया विडम्बितः समोक्तः अनङ्कमारङ्कविभ्रमः
कन्दर्पधनुर्विनासः ततः विदम्भम् इति क्रियाविशेषणम् ।

(ट) अहो प्रियसखि ! किं तस्य तावन्महानुभावस्य आमाविक एव
सुहुत्तं अस्मिन्नायिनी जनस्य विप्रलम्भहेतुका विनासाः, आहो निम्नं वा प्रियसखी
सम्भावयति ?

* (थ) त्वमपि अमावेनैव तस्मिन् अवसरं अमङ्गीतवकं कर्तितवति ।

मास । [मलज्ज] । कुं, तदो, तदो ।

सव । तदो पडिचिचत्तमाच जत्ताज्ज-सहुलेच चत्त-
रिदे तस्मिं जजे, मन्दारिचाए चरं उपमदस्मि, ताए क्ख,
चित्तफलसं पभादे हत्थीकिदं चासि (न) ।

मास । किंचिमिस्सं ?

सव । तं क्व, माहवाणुचरो, कलहंसयो चाम कामेदि,
मा तस्म दमरस्सदित्ति, तदो पिचणिवेदिचा मे मन्दारिचा
सम्भुत्ता (प) ।

मास । [स्वगत] । णुणं तेजावि कलहंसएण तं पडिक्कन्दपं
चत्तयो णाहस्म दमिदं हुविस्सटि । [प्रकाशं] । सहि !
किंदाणि दे पिचं (फ) ।

सव । एट, क्ख, मन्दाविदस्म मन्दावपाणिओ दुक्खहमणं
रत्तावेम-दूस्महाचाम दण्णत्त-चित्तस्म खणमत्त-णिब्बावपं त
पडिक्कन्दपं (व) । [इति चित्रं दर्शयति] ।

मास । [सहस्रं मोक्षुमं चित्रं निर्वर्ण्य] । अहो ! राणं

(न) ततः प्रतिनिवर्तमानयाज्ञानसहस्रेण चत्तरिते तस्मिन् जजे, मन्दारि-
चाया गृहमुपगतस्मिन्, तस्याः खलु चित्रफलकं प्रभाते हस्तोज्जतमासीत् । हस्तो-
ज्जतं स्वासीकृतमित्यर्थः ।

(प) ता खलु माधवानुचरः कलहंसयो नाम कामयते, सा तस्म दमे-
चिचत्ततीति, ततो मे प्रियनिवेदिचा मन्दारिचा संभुत्ता ।

(फ) नूनं तेजावि कलहंसकेन तत्प्रतिक्कन्दकमात्मनो नाचस्म दर्शितं
मरिच्यति । सहि ! किमिदानीं ते प्रियम् ।

(व) एतत्, खलु सन्नापितस्य सन्नापकारिणी दुक्खमनोरथावेज्जदुःसहाया-
सदृशमानचित्तस्य अचमात्रनिर्वापकं तव प्रतिक्कन्दपम् ।

पि मे हिषयस्य चचासङ्गो, जेव एब्बं पि चाक्कासुचं विषय-
थांति संभावेमि । कथं चक्करावमि ? (भ) ।

[इति वाचयति ।]

जगति जयिनस्ते ते भावा मवेन्दुकलादयः [इत्यादि पूर्वोक्तं
पठित्वा सानन्दं] । महाभाग ! सरिसी खु, दे चिन्माचस्य
विरचयामधुरदा, दंसचं उच तक्कासमनोहरं परिचामदीह-
सन्दावदावचम् । धन्वापो खु, तापो कस्यपापो जापो तुमं
य पेक्कुन्ति, पेक्किच वा चत्तपो हिषयस्य पइवन्ति ।

[इति रीदिति ।] (ग)

खव । सहि ! किं एब्बं पि दे चत्ति चाक्कापो ? (य) ।

मान । सहि ! कथं ?

खव । जस्य कारणादो, उक्कण्डिभवन्धचं विप्र, कहे-
हिपन्नव, किलमन्त-चोमालिपा-कुसुम-चिच्छाहा परिकि-
ज्जसि, सोवि आणाविदो भववदा मन्महेण सन्दावस्य, दूस-
इत्तचं ति (र) ।

(भ) चङ्गी ! इदानीमपि मे इदं वक्ष्य चचासङ्गो, जेनैवमपि चाक्कासुचं विष-
य इति सम्भावयामि । कथमचरावि चपि ? ।

(ग) महाभाग ! सदृशी खलु ते निर्माचस्य विरचयामधुरता, दंसचं
पुनस्तत्कासमनोहरं परिचामदीर्घसन्दावदावचम् । धन्वाः खलु ताः चत्तपा-
पो न प्रेषन्ते पेत्य वा चाक्कापो इदं वक्ष्य जनयन्ति ।

(य) सहि ! किमैवमपि ते नास्ति चाक्कासुचः ?

(र) वक्ष्य कारणादुत्कण्डितभवन्धनिव कहेहिपन्नं कालवदनादिपा-
कुसुमनिःसृष्टा परिकिञ्चसे, सोऽपि आवापितो भववता मन्मथेन सन्दावस्य दुःख-
इत्यनिति । उक्कण्डितम् विप्रम् । कहेविः चत्रीयः । निःसृष्टा चचना ।

मास । कुसलं दासिं तस्मै महापुत्रभावाय भोदु, मम
उत्तं दुःखं चोपायासो । [सास] । विससदो अस्मि पिप्रसहि !
(स) ।

[संक्षतमाधवे ।]

(१) मनोरामस्तौत्रं विप्रमिव विसर्पत्वविरतम्,
प्रमाथी निर्धूमं ज्वलति विधुतः पावक इव ।
हिमस्ति प्रत्यङ्गं ज्वर इव गरीयानित इतो
न मां ज्ञातुं तातः प्रभवति, न चास्मा, न भवती ॥

अथ । एवं ज्वल्य, पञ्चकमोक्त्वादादणो परोक्त्वा दुःख-
दूषणवाचास-कारिणो मज्जनममागमा ह्येति । अथ अ,
अस्मै वादायनन्तरं मुहुन मेत दमणेन, सविम-ममिह दुः-
वहायन पुष्पिमा चन्दोदया, गिहकृण-काम व्यावार-संसद-
जीविता दे सरीरावत्या, तस्मै ज्वल्य मपत्तमविससदमणा अस्मि
सन्तप्यसि त्ति किं एव भविदस्य । ता, पिप्रसहि ! मलाह-

(२) कुसलमिदानीं तस्मै महापुत्रभावाय भवतु, मम पुनर्दुःखं चायासः ।
विससदोऽयं पिप्रसहि ! ।

(१) मन इति । प्रमाथी ज्वलकः मनोरामः साधवं प्रत्यभिधातः तौत्र-
स्तुक्ते विप्रमिव अविरतं निरन्तरं विसर्पति प्रसरति । तस्मा विधुतः सन्धुचितः
पावकः यत्रिरिव निर्धूमं भूयस्वितं वशा तथा ज्वलति, गरीयान् दुःखिकृत्स्नी
ज्वर इव प्रत्यङ्गं प्रत्यवश्यं हिमस्ति । इतः कारणात् इतोऽत्र तातः चास्मा ज्ञाता
भवती न मां ज्ञातुं न प्रभवति न ज्ञातीति ।

विज्जं दुक्कह-मणोरहफलं जीवसोपकम्, गुहकाणुराणसहरिणं
महाणुभाय वज्जह-समानमोत्ति, एत्तिथं जाओमो (व) ।

माल । सहि ! दरद-मालदी जीविदे ! साहसोवका-
सिणि ! अपेहि । [सास्र] । अहवा, अहंकोव्वा वारंवारं पलो-
पपत्तो, दुक्कावत्ताविद-धीरत्तवा-वह्मेष अत्तपो हिअएण,
दूर विजिअमाय दुम्बिअअ-सङ्कई, एत्थ अपराध्यानि, तथापि
पिअसहि ! (घ) ।

[सूचः संकतमात्रिय ।]

ज्वलतु गगने राज्ञी राज्ञावच्छकलः प्रग्नौ,
दहतु मदनः, किं वा मृत्योः परेष विधास्यति ।
मम तु दयितः साध्यस्तातो जनन्यमस्तान्वया,
कुक्षममस्त्रिनं नत्वेवायं जनो, नच जीवितम् ॥ (२)

(व) एवमेव प्रत्यक्षसौख्यदायिनः परीचदुःखदुःसहायानकारिणः सज्जन-
समानमा भवन्ति । अपिच यद्य वातायमानरमुहूर्त्तमात्रदर्शनेन सविशेषसमस्त-
वहःयमानपुष्टिमाचन्द्रोदया निष्कलकामव्यापारसंज्ञवितर्जीविता ते शरीरा-
वस्था, तस्यैव सम्प्राप्तविशेषदर्शना अथ समप्यस्योति विमल भवितव्यम् । तम्
प्रियसहि ! प्राचनोयं दुर्लभमनोरसकलं जीवसोपकम्, गुहकानुराणसङ्घर्षं महातु-
भाववज्जभसमानम इत्येतावज्जानोमः । गुहकानुराणे सखीदारा वज्जभसमानमः
कारयितव्यः इतिभावः ।

(घ) सहि ! दयितमासतीजीविदे ! साहसोपकासिनि ! अपेहि ।
अहवा, अहमेव वारंवारं प्रलोपपत्तो, दुःखावत्तापितधीरत्तावह्मेष आत्मनी
वदधेन दूरविजृम्भमायदुर्मिअवत्तपी अत्र अपराध्यानि तथापि प्रियसहि ! ।

(२) ज्वलति । अक्षकलः प्रग्नौ पृथंचन्द्रः राज्ञी राज्ञी प्रतिराजं
वीद्यायां दिवङ्गिः । वने ज्वलतु, मदनो दहतु जातां तावत् तापदात्री
तत्र वा मे अतिरक्षि इत्याशङ्क्य मरचमेव मरचमिति द्रव्यमि किं वेति ।
मृत्योर्नरणात् परेष कवीरवत् किं विधास्यति ? करिष्यति, न किञ्चिदित्यर्थः ।

श्व । [स्मृतं ।] एतद् दाक्षिं को उवाचो ?

[श्व नेपथ्यादं प्रविष्टा प्रतीहारी ।]

एषा भयवदी कामन्द्यै ।

उभे । किं भयवदी ?

प्रती । भट्टिदारिद्र्यं ददुःकामा आशदा ।

उभे । तदो किं बिलम्बोऽपि ?

प्रतीहारी निष्क्रान्ता ।]

[माकती चित्रफलकं आच्छादयति ।]

श्व । [स्मृतं ।] सुसमीहितं क्व जादम् ।

[ततः प्रविशति, कामन्द्यो चरणांकिता च ।]

काम । साधु सखे ! भूरिवसो ! साधु, प्रभवति निजस्य
कन्यकाजनस्य महाराज इत्युभयलोकाविरुद्धं वचनमुपन्यस्तम् ।
अपि च । अद्य मन्त्रयोद्यानवृत्तान्तेन भगवतो विधेः अनु-
कूलतामवगच्छामि । वकुलावलीचित्रफलकव्यतिकरमंविधा-
नकौतुकम् अद्भुतं प्रमोदमुल्लामयति । इतरेतरानुरागो
दारकर्मणि पराध्यं मङ्गलं, गीतवाद्यमर्थोऽङ्गिरसा, यस्यां
वाक्पनश्चक्षुषोरनुबन्धः तस्यासृष्टिरिति ।

श्व । एसा मालदो ।

काम । [निर्वृणोते ।]

एव परीयेति किं वीरे इतीया । तु किमु नम मातः पिता दक्षितः विदुः ब्राह्मः
अन्यान्वा जगती ब्राह्मणः, अमर्षिनं निर्मलं कुलं ब्राह्मं न तु चरं
इतिवत् । माधववदी जनः मेव ब्राह्मः न च इह जीवितं जीवन् मनेवर्षः न च
ब्राह्मं कर्तव्यमपरिव्याधासिद्धावात् । ब्राह्मणं कर्तव्यमस्ति ज्ञातः ।

निकामं चामाङ्गी सरसकदलीगर्भसुभगा,
कलाशेषा मूर्तिः शशिन इव नेत्रोत्सवकरी ।

अवस्थामापन्ना मदनदङ्गनोद्वाहविधुरा-

मियं नः कल्याणी रमयति मनः कम्पयति च ॥ (३)

अपिच । परिपाङ्क्तुपांसुलकपोलमाननम्

दधती, मनोहरतरत्वमागता ।

रमणीयजन्मनि जने परिभ्रमन्

ललितो विधिविजयते हि मात्स्यः ॥ (४)

अथवा । नियतमनया सङ्कल्पनिर्मितः प्रियसमागमो-
ऽनुभूयते । तथाहि अस्याः ।

नीवीबन्धोक्तुमनमधरम्यन्दन, दीर्घिषादः,

स्वेदखलुर्मसृणमधुराकेकरस्निग्धतारम् ।

गात्रस्तम्भः, स्तनमुक्लयोक्तप्रबन्धः प्रकम्पो,

गण्डाभोगे पुलकपटलं, मूर्च्छना, चेतना च ॥ (५)

(३) निकाममिति । मदनदङ्गनोद्वाहविधुरा विरहानलसंज्ञावस्त्रिभ्राम-
वस्थां आपन्ना प्राप्ता कल्याणी दयाभाजनं शशिनः चन्द्रस्य कलाशेषा कला-
शेदङ्गः शेषो यस्याः सा एकस्मिन्का मूर्तिस्तद्विवृतया नेत्रोत्सवकरी नयना-
नन्दजनिका सरसकदलीगर्भसुभगा सद्गुलकदलीपत्रसारकोमला इयं चामाङ्गी
मासती नः कल्याण मनः निकाममतितरां रमयति मोदयति कम्पयति च ।

(४) परिपाङ्क्तुति । परिपाङ्क्तु पांसुलकपोलं यन्मपाटयन्मसृज्यं चामनं
स्वसुखं दधती विधती मनोहरतरत्वम् आगता प्राप्ता मासतीति शेषः । अत्रा-
लानरं व्यसति । हि इतः मात्स्यः मदनसम्बन्धी ललितः सुन्दरः विधिः रमणीयं
मनोह्रं कम्पयत्यलं तस्मिन् जने जनेत्यलं । आतापवचनं परिभ्रमन् विषयं
विजयते । कीन्द्यादीनाम् आत्मविजयवाचनस्यैव प्रसिद्धे रितिभावः ।

• (५) नीवीति । नीवीबन्धोक्तुमनं वसनवस्त्रिभ्रमं अचरन्मन्दं दीर्घ-

[इत्युपवर्षति ।]

सव । [मासतीं चाकयित्वा ।] मासदि ! इदो ।

[उभे उल्लसतः ।]

मास । भयवदि ! वन्दामि ।

काम । महाभागे ! अभिमतफलभाजनं भूयाः ।

सव । एदं चासत्वं, एत्थ उव्विसदु भयवदी ।

[सर्वां उपविशति ।]

मास । कुसलं भयवदीए ?

काम । [निःश्वस्य ।] कुशलमिव ।

सव । [स्तगतं ।] पय्यावणा कम्, एसा कवडनाडपस्स ।

[प्रकाशम्] गुह्य-वाङ्मयमन्यरिद-कण्ठ-पण्डितम् श्री-
मासं, अशारिसं जेम्भ भयवदीए वचणं, तां किं दाणिं उव्वे-
अकारणं बुद्धिस्सदि (व)

काम । ननु अयमेव चीरचीवरविहङ्गः परिचयः ।

सव । कथं विष ?

(व) वक्तावना कम् एसा कपटनाटकस्व । गुह्यवाङ्मयमन्यरितकण्ठ-
प्रतिपदमिच्छासमवाहमेव भगवत्वा वचनम् । तत् किमिदानीमुद्दिष्टकारणं
भविष्यति । मन्यरितः मन्दोक्तः ।

वाङ्मयः कर्त्तव्यः स्तुतः, मन्त्रे चित्रे मन्त्रे सुन्दरी चाकेकरि चाकुचिते स्त्रिये
सर्वे तारे वज्र तत् चन्द्र, मातृकायाः देहाचलः, सानसुकुचयोः सुकुचाचारयोः
जनयोः सन्तुष्टयोः विष्णुसुखः निरन्तरमित्यर्थः प्रथमः, मन्त्राभ्यां कथोक्तमन्त्रे
पुनःकथितं पुनश्चित्तम्, बुद्ध्या, मोक्षः, चेतना च । अस्याः मातृकायाः मातृ-
विहङ्ग एते कर्त्तव्यापारविशेषा आद्यन्ते । विहङ्गविहङ्गा इत्यमितिभावः ॥

काम । अयि । त्वमपि न वैच्छि ?

इदमिह मदमख जेवमखं सहजविस्वासनिबन्धनं शरीरम् ।
अनुचितवरसंप्रयोगमोक्षं, विफलगुणातिशयं भविष्यतीति ॥ (६)

[नाचती वैचित्र्यं नाटयति ।]

सख । अत्रि एदं, चरेन्दवचनानुरोधेना अमखेच चन्द-
वस्स पडिबन्धा माकदीति सखलो जणो अमखं जुगुप्सेदि
(स) ।

माल । [स्तगतं ।] कथं सबहारीकिदस्मि तादेच
राइणो ? (७) ।

काम । आश्चर्य्यं ।

गुणापेक्षाशून्यं कथमिदमुपक्रान्तमथवा,
कुतोऽपत्यखेहः कुटिलनयनिष्ठातमनसाम् ? ।
इदं त्वेदंपर्य्यं यदुत नृपतेर्नर्ममचिवः,
सुतादानाश्लिषं भवतु, स हि मे नन्दन इति ॥ (७)

(६) अस्मि तत्ररेन्दवचनानुरोधेना अमाखेन नन्दनस्य प्रतिपत्त्या माकतीति,
सखलो जणोऽमाखं जुगुप्सते ।

(७) अथमुपहारीकताया तातेन राज्ञः ?

(६) इदमिति । इह अत्र इदं मदमख जेवमखं सहजविस्वासनिबन्धनं नैसर्गिकभावशून्यं शरीरं अनुचितवरस्य संश्लेषेण जीव्यं
जीवनीयं सत् विफलगुणातिशयं विफलं गुणातिशयं बलं तत् भावप्रधाननिर्देशः
भविष्यति ।

(७) शुकैरिति । गुणापेक्षाशून्यं सखासखा नृपजनपेक्ष्यैवेत्यर्थः । अथमिह-
मुपक्रान्तं चारण्य एतदनुचितमित्यर्थः । अथवा कुटिलनयनिष्ठातमनसो

मास । [जगतं ।] राक्षाराक्षं कुरु तादृशं गुरुवं, च
तस्य मासदी (क) ।

जव । एवम् जथा भयवटीए चाक्षतं, चक्षुषा तस्मिं वरे
दुहंसवे चक्षुषत-जोष्यवे किं च विचारितं चमक्षेण ? (ख) ।

मास । [जगतं ।] हा हृदयि ! समुपस्थिताण्य-वज्र-
पटया मन्द-भाषणी (ग) ।

जव । ता पमीटद् भयवटी, परिताहि इमाटी जीविद-
मरणाटी पिचमर्ही, तवावि एषा दुहिता ज्येष्ठा (घ) ।

काम । अयि, मरले ! किमत्रभवत्या मया शक्यं कर्त्तुम् ?
प्रभवति प्रायः कुमारीणां जनयिता देवश्च । यच्च किल कौ-
शिकी शकुन्तला दुष्यन्त, चक्षुराः पुरुषवमश्चकमे, इत्याख्या-
नविद चाक्षतं, वासवदत्ता च राक्षे मञ्जुयाय पित्रा दत्त-

(क) राजाराधने यत्नं तातस्य गुरुवं न पुनर्मासती ।

(ख) एवं यथा भयवटी चाक्षतं, चक्षुषा तस्मिं वरे दुर्दशमे चतुर्काले ।
किं न विचारितममोक्षेन ?

(ग) हा हृदयि समुपस्थितामहंपरव्रजपतना मन्दभाषिणी ।

(घ) तत्पमीटद् भयवटी, परितापय चक्षुषीविमरणात् प्रियसखी,
तवाप्येषा दुहितेव ।

कठिनजीतमार्गानुसारिचामिच्छेः । जन्विषां कुतोऽप्यसिद्धः ? मासतीत्यर्थः ।
भीतिमार्गस्य अनुग्रहनीयतादिति भावः । इदम् अपमर्शकस्यैव त्वम् ऐदम्प्यम्
इह परमेतदभिप्रायसदृशं भवतीत्यर्थः । इह यत यत निचये गृपतेः नमसुचिवः
सुतादानात् तनयादानात् च न सम्बन्धिनश्चया वटी । मित्रं मुहुरद् भवतु किं
यतः स मे भग्न मन्दन आनन्दजनक इति अहं विचिंसि विदितम् वचनम्
ऐदम्प्यमेव ।

मात्मानमुदयनाय प्रायच्छत् इत्यादि, तदपि साहसिकव्यमित्य-
नुपदेष्टव्यमस्ति, सर्वथा,

राज्ञः प्रियाय सुहृदे सचिवाय कार्यान्

दत्त्वात्मजां भवतु निर्हतिमान् समात्यः ।

दुर्दर्शनेन घटतामिवमप्यनेन,

धूमयज्ञेन शशिनो विमला कसेव ॥ (८)

माल । [मास्त्रं स्वगतं ।] हा ताद ! तुमस्य मम नाम
एवमस्ति सम्बधा जिदं भीषतिज्ञाए (६) ।

अथ । चिराद्दं भयवदीए, च भवामि, अस्तुत्वसरीरो
महाभागो माहवोति (७) ।

काभ । गम्यते, वस्ते ! अनुजानीहि माम् ।

लव । [जनान्तिकं ।] सहि ! मालदि ! सम्पदं भय-
वदीए सन्धामादो, तस्मै महाशुभाशस्त्र उन्ममं जानीमो (८) ।

(६) हा तात ! त्वमपि मम नाम एवमस्ति सर्वथा जितं जीनवत्तथा ।

(७) चिरायितं भयवत्त्वा, ननु भवामि अस्तुत्वसरीरोः अस्तु महाभागो
माहव इति ।

(८) सहि ! मालति ! साम्प्रतं भयवत्त्वाः सन्धामात्, तस्मै महाशु-
भाशस्त्र उन्ममं जानीमः । उन्ममम् उत्पत्तिम् ।

(८) राज्ञ इति । समात्यः सचिवः कार्यान् कार्यवन्ताम् राज्ञी वृषस्य
प्रियाय सुहृदे सचिवाय समात्याय आत्मजां मासतो दत्त्वा निर्हतिमान् सुखी
भवतु । धूमयज्ञेन धूमाकारराष्ट्रयज्ञेन दमनशूलैर्विषैः । शशिनः चन्द्रस्य विमला
मनोहरा कसेवेति निर्दग्धना । वाहंस्यात् कीदृश्याद् दुर्दर्शनेन अनेनापि इदं
मासतो घटतां वर्जिताम् इदमस्तु सकृत्कारिणी भवतु इत्यर्थः । अत्र नम्यमानाश्विनाम्
सङ्काशयोनिःपि दत्तीया ।

मास । [अपयार्थे] सङ्घि ! अस्मि मे कोटूहलं ।

सव । [प्रकाशं] । भयवदी ! को एसी मासबो नाम,
अस्य भयवदी मिणेङ्गगुहसं अनासं धारेदि ? (ज) ।

काम । अपस्ताविकी महती एवा कथा ।

सव । तथावि चाचस्तुदु, मे भयवदी । पसाटं करेदु (झ)

काम । अयतां, अस्ति विटभाधिपतेरमाखः, समपधु-
ख्येपवप्रकाण्वचकचूडामणिर्देवरातो नाम, यम् अशेषभुवन-
महनीयपुण्यमहिमानम् आत्मनः सतीर्थं पितैव ते जानाति
योऽसौ यादृशश्चेति । अपि च ।

अतिकरितदिगन्ताः श्रोतमानैर्यशोभिः,

सुकतविजसितानां खानमूर्जस्वनानाम् ।

अकलितमहिमानः केतनं मङ्गलानाम्,

कथमपि भुवनेऽस्मिन् तादृशाः सम्भवन्ति ॥ (८)

मास । सङ्घि ! तं क्व भयवदीगहिदणामधेयं सज्जदा
ताटो सुमरेदि (ज) ।

(ज) भयवति । अ एव मासबो नाम, यस्य भयवती खंङ्गगुहकमात्मानं
धारयति > अथ क्वने इत्यर्थः ।

(झ) तथाप्याचष्टी मे भयवती प्रसाटं करोतु ।

(ज) सङ्घि ! तं क्व भयवतीगहिदणामधेयं सज्जदा तातः अरति ।

(८) अतिकरितेति । श्रोतमानैः श्रुत्यैशोभिस्तिकरितदिवना आस-
दिर्ब्रह्माः कर्मस्वखानो वयवतां सुकतविजसितानां पुण्यपरिचामानां खानम्
अकलितमहिमानः अविदितमाहात्म्या मङ्गलानां केतनं निवासः सज्जद
विषयमात्मानम् अनुसक्तम् । तादृशा मङ्गल इत्यर्थः । अस्मिन् भुवने
कथमपि केनचित् आरचनीयेषु सम्भवति । आपादि विना एतादृक्महतां
श्रुतः सादुर्भाव इति भावः ॥

लव । सखि ! समं क्लृप्ता विद्याधिगमो किदोत्ति, तस्मात्-
लसंवेदिषो भवन्ति (८) ।

काम । तत उदयगिरिरिवैकएव
स्फुरितगुणद्युतिमुन्दरः कलावान् ।
इह जगति महोत्सवस्य हेतु-
नयनवतामुदियाय बालचन्द्रः ॥ (१०)

लव । [जनान्तिकं ।] सखि ! अवि याम माहवो
भवे ?

काम । अमो विद्याधारः शिशुरपि विनिर्गन्ध भवनात्
इहायातः सम्प्रत्ययिकलशरश्चन्द्रमधुरः ।
यदालोकस्थाने भवति पुरमुष्मादतरलैः,
कटाक्षैर्नारीणां कुवलयितवातायनमिव ॥ (११)

(८) सखि ! समं क्लृप्ता विद्याधिगमः क्लृप्त इति तस्मात्लसंवेदिषो भवन्त्यने ।

(१०) तत इति । स्फुरितगुणद्युतिः प्रकाशमानगुणोत्कृष्टवाचो सुन्दरश्च
कलावान् अतः पटिकलाकुसुमः नयनवता इत्यन्तां महोत्सवस्य हेतुः इह जगति
ततो देवराताम् उदयगिरिः उदयाचलाद् बालचन्द्र इव सदियाय उत्पन्न इत्यु-
पमा । चन्द्रेऽपि पूर्वोक्तानि विशेषाणि बोध्यानि ।

(११) अस्माविति । विद्याधारः विद्यानिधिः शिशुरपि बालोऽपि माहवः
भवनात् गृहान् विनिर्गन्ध गृहादिर्बन्धित्वा विदेहं गत्येवम् । सम्प्रति
प्रत्यक्षवासे अविमलशरश्चन्द्रमधुरः प्रकृतप्रारदप्रसरसुन्दर इत्यर्थः । इह अत्र
देश-वायातः आयातः । यत्र आलोकस्थाने दर्शनमानमाने उष्मादतरलैः
मत्तवा चपलेः । माहवदर्शनमन्वयपलकपोऽत्र उष्मादः । नारीणां कटाक्षैः
अपाङ्गभावेः कुवलयितानि सञ्जातकुवलयानि तारकादिजादितम् प्रभवः ।

यत्र बालसुहृदा मकरन्देन सह, विद्यामान्बीचिबीम-
धिगच्छति, स एव माधवो नाम इति ।

मान । [सानन्दं जनान्तिकं ।] सहि ! सुदं तुए ?

सह । सहि ! कुटोवा मझोदहिं बज्जिष पारिजादस्स
उम्ममोत्ति (ठ) ।

[नेपथ्ये ब्रह्मभनिः ।]

काम । अहो ! कालातिपातः सम्पति हि ।

क्षिपक्षिदामुद्रां मदमकलहच्छेदसुखभाम्
अवामोत्कण्ठानां विहगमिधुनानां प्रथमतः ।

दधानः सौधानामलघुषु निकुञ्जेषु घनताम्
अमो मय्याग्रहध्वनिरभिभूतः खे विचरति ॥ (१२)

(ठ) सहि ! कुतो वा मझोदधिं बज्जिषत्वा पारिजातस्य उद्गम-
इति ।

कालावसाने गवाचाश्च यत्र तदिव पुरं भवति । यत्र माधवदर्शनीत्सुखरूप-
मनस्येन मारीचां वषाचप्रदेशे समानमात् सौचांपादविशेषवाच कुवचसकुसुमत-
तुल्येभ्यते ।

(१२) क्षिपक्षिति । असावकमिति त्वरोक्तिः । सौधानां प्रासादानां
अलघुषु घनेषु निकुञ्जेषु घनतां निविहतां दधानः सय्याग्रहध्वनिः साधं ब्रह्म-
निनादः प्रथमतः चादौ अवामोत्कण्ठानां राज्ञी विरहात् प्रातर्विरहवेदनायां
विहृतमिधुनानां अकवाकडभ्यानां मदमकलहच्छेदसुखभां सुरतावसानसुखभां
सुरतश्रवणभरजनिनामित्यर्थः निद्रामहोषं क्षिपन् प्रबोधयन्नित्यर्थः । अनिधतः
अथैराचातः सन् खे आकाशे विचरति प्रहरति विबीबी भवति । अन्धदुष-
आकाशमिति तात्पर्यम् ।

तदुत्तिष्ठामः । [इत्युत्तिष्ठति ।]

माल । [अपवार्यम् ।] कथं उवहारौकिद्वि राक्षसी तादेव,
राक्षाराक्षं क्व, तादस्य गुदं च उव मालदी । [साक्षम् ।]
५ हा ताद ! तुमस्य नाम मम एवम् ति सम्बधा जिदं भोष-
तिह्वाए । [मानन्दम् ।] कथं महाकुलप्यभवो वि सो महापु-
माधो सुभणिदं पिषमहीए कुदो वा मज्जोदहिं बल्लिच पारि-
जादस्य उम्भमोति । अवि नाम तं पुणोवि पेत्तिस्सं (४) ।

लव । अवलोइदे ! इदो एहि, एदिवा सोवावेच ओद-
रस्य । (४)

काम । [अपवार्यम् ।] साधु, सम्प्रति मया तटस्थैव,
मालतीं प्रति निश्छार्यदूतीकृत्यस्व, लघुकृतो भारः । तथाहि ।

वरऽन्यस्मिन् द्वेषः, पितरि विचिकित्सा च जनिता,
पुराहन्तोद्धारैरपि च कथिता कार्यपदवी ।

स्तुतं तच्चाह्वात्म्यं, यदभिजनतो यच्च गुणतः

प्रसङ्गात् वक्षस्वेत्यथ विधिविधेयः परिचयः ॥ (१३)

[इति निष्क्रान्ता सर्वे ।]

इति मालतीमाधवे धवलस्यङ्को नाम द्वितीयोऽङ्कः ।

(४) कथमुपहारौकिद्वि राक्षसात्मन, राक्षाराक्षं क्व तादस्य गुदं,
न पुनर्माचक्षते । हा तात ! त्वमपि नाम ममैवमिति, सर्वथा जितं श्रीमः
इत्येवम् । कथं महाकुलप्यभवोऽपि स महापुमावः सुभक्तिं विवसत्सा, कुतो
वा मज्जोदहीत्यादि । अपि नाम पुनरपि तं प्रेषिष्ये ।

(४) अवलोकिते ! इत इत एतेन सोवाभिनायतरावः ।

. (१३) वर इति । अन्यस्मिन् वरे वली नन्दने द्वेषः, पितरि विचिकित्सा
निन्द्या च जनिता पुराहन्तोद्धारैः इतिवृत्तकथनैः, लघुमहादीनां विद्वन्निन्देया-
कथनकथनैः कार्यपदवी कर्मपदः कथिता च वक्ष्य प्रसङ्गात् अभिजनतः

दृतीयोऽङ्कः ।

वक्ताः अविश्वसि वृद्धरचिते ।

बुध । [परिहृय्यमाकाशे ।] अयसोरदे ! अवि जाणासि
कहिं भयवदीति ? (क)

[प्रविश्य अयसोकिता ।] वृद्धरचिते ! किं प्रमुखासि ?
कोवि अकाशो भयवदीय पिच्छवादनैलं बलिष मालदीं
अयुवत्तमावाए (ख) ।

बुध । हुं, त्वं उच्य कहिं पत्निदासि ? (ग)

अय । अहं क्व भयवदीय माहवसपासं अणुप्य सिदा,
सन्दिहं च तस्म, जथा सहरचरसम्बहं कुसुमाकरं नाम
उज्जाहं गदुष कुल्यपणिउच्च-पेरन्त-रत्तासोष-गहणे चिहृत्ति,
गदो च तत्त्व माहवो (घ) ।

(क) अयसोकिते ! अपिनाम जानासि कुत्र भयवतीति ?

(ख) वृद्धरचिते ! किं प्रमुखासि ? कोऽपि अकाशो भयवत्वाः पिच्छ-
वातवैलां वर्जयित्वा मावत्तोमनुवत्तमावाः । पिच्छपातः शीमतावन् । कोऽपि
अकाशः निविहकाचः । अयवती सहैव मावत्तोमनोपे वर्तते इति भावः ।

(ग) हुं त्वं पुनः कुत्र पत्निदासि ?

(घ) अहं क्व भयवत्वा माहवसपासमनुपेयिता, सन्दिह्य तस्म, यथा,
सहरचरसम्बहं कुसुमाकरं नामीयानं ज्ञत्वा, कुलकनिकुलपर्व्यनरत्तासोषगहणे
तिष्ठ इति, वतश्च तस्म भावः । कुलकम् कृत्वा इति श्रूयतः तवः ।

यत् वृत्तवत् तत् साक्षात् तत् स्तुतमित्यर्थः । इति यथा ज्ञापयितुं भावः । अय
अयकारं परिचयः सत्तावनः विधिविधेयः देवसम्पादनीयः । देवं विना अयद-
वायवहादेक अटमावपवसेरिति भावः ।

बुध । किंति तर्हि मासदो यद्यप्येहिदो ? (ङ)

अथ । अथ कस्यचउहसीति, तत्र भयवदीय समं मासदो सहरधरं नमिच्छति, तदो विच एषं सोहृषं वदु-
दिति देवदाराचचिमितं सहरधरमावचनं उहिसिच,
सहरिचादुदीचां मासदी, भयवदीमेव कुसुमाचरणाचं
पाचरस्यदि, तदो यद्योचदंशं भोदुति । तुमं उच कर्हि
पत्तिदा ? (च) ।

बुध । अहं कसु, सहरधरं जेव पत्तिदाए पिचसहीए
मदचन्तिचाए चामन्तिदा, तदो भयवदीए पादवन्द्यं
कदुच, तर्हि जेव गच्छामि (छ) ।

अथ । तुमं कसु, भयवदीए जस्मिं पचोचये चित्ता,
तत्त को बुत्ततो ? (ज) ।

बुध । मए कसु, भयवदीए समादेसेच, तासु तासु
विस्मयकथासु, ईरिसो तारिसीति मयरन्दस्य उचरि पिचस-
हीए मदचन्तिचाए दूरं चारोविदो परोक्ताचुराचो एसी अ
से मचोरही, अवि चाम तं पेक्कामिति (झ) ।

(ङ) किमिति तत्र मासदोऽनुमेयितः ? ।

(च) अथ कस्यचउहसीति, तत्र भयवद्या समं मासदी सहरधरं नमि-
च्छति, ततः विच एषं सोहृषं वदत इति, देवदाराचनमिति सहरधरमा-
वचनं तुहिसि, सहरिचादुदीचां मासदी भयवत्येव कुसुमाचरीयानमाविष्यतीति,
ततोऽन्योचदंशं भवतु इति । अं पुनः क्व गच्छिता ?

(छ) अहं कसु सहरधरमेव प्रकृतया विवदस्या मदचन्तिचाया चाम-
न्तिदा, ततो भयवद्याः पादवन्दनं कृत्वा तत्रैव गच्छामि ।

(ज) अं कसु भयवद्या यस्मिन् प्रवीचये विमुक्ता, तत्र की कथाः ?
मयरन्दस्य मदचन्तिचापरिचयेऽपि किं कृतम् इत्यर्थः ।

(झ) यथा कसु भयवद्याः कथादीमेव तासु तासु विस्मयकथासु, ईरि-

अथ । साधु पुनरस्मिन्ने ! साधु । (अ)

बुध । एहि गच्छद्वा । (उ)

[इति परिक्रम्य निष्क्रान्ते प्रवेशकः ।]

[ततः प्रविशति कामन्दकी ।]

तथा विनयनस्त्रापि मया मालत्पुपायतः ।

नीता कतिपयाहोभिः सखीविसम्भसेव्यताम् ॥ (१)

सम्प्रति । व्रजति विरहे वैचिष्यं, नः प्रसौदति सखिधौ,

रहसि रमते, प्रीत्या दायं ददात्यनुवर्तते ।

गमनसमये कण्ठे सम्मा, निबध्य निबध्य माम्,

सपदि शपथैः प्रस्थाहृतिं प्रचम्य च याचते ॥ (२)

इदञ्च साधोयस्तत्र सम्प्रत्याशानिबन्धनम् ।

काहञ्च इति मकरन्दकीपरि प्रवेशकः । मदवलिवाया दूरभाभीपितः परीक्षा-
रात्र एव वाक्या मनीरवः, अत्र नाम तं मन्त्रे इति ? अस्याः मदवलिवायाः ।
तम् मकरन्दम् ।

(अ) साधु पुनरस्मिन्ने ! साधु ।

(उ) एहि गच्छावः ।

(१) तथेति । मया तथा उपपातः साहज्योपायं विधाय स्वस्वोपे पञ्चमी ।
विनयनस्यापि विनीतापि मालती कतिपयाहोभिः सखीविसम्भसेव्यतां
सखीभिर्नवद्विवादभिरिव विबध्य तथा तथा सेव्यतां उपचाराहृतां नीता
प्रापिता कतिचिद्दिनैरेव सा मालती सखीवत् विवासस्यानन्तं प्रापिता इत्यर्थः ॥

(२) व्रजतीति । नः अस्याकं विरहे वैचिष्यं श्रवणमस्तत्वं व्रजति नीड्याकं
सखिधौ प्रसौदति प्रसन्ना भवति । रहसि विजने रमते उत्कण्ठासहितं मासवकवा-
सुहिम्न्य अस्माभिः सङ्गत्वर्थः । प्रीत्या हर्षेण दायसुतरं ददाति अनुवर्तते अस्याकं
सङ्गं न त्यजति । तथा गमनसमये कण्ठे सदा वाकुल्या कण्ठं धृत्वेत्यर्थः । मां
निबध्य निबध्य आसीच्छां हिकितिः । सपदि तत्प्रकाशं प्रवेशेर्दिश्येः प्रचम्य
मनस्कत्वं च प्रस्थाहृतिं पुनरावर्तनं याचते इत्येतत् सर्वं वेदितं शुभाच्च इति भावः ।

शाकुन्तलादीनितिहासवादान् प्रस्थापितान्यपरैर्वचोभिः ।
श्रुत्वा मदुत्सङ्गनिवेशिताङ्गी चिराय, चिन्ताश्लिप्तमित्यमिति ॥

(१)

तदयं माधवसमस्तमुत्तरमुपक्रमिष्ये ।

[नेपथ्याभिमुखम् ।] वक्षे ! इत इतः ।

[ततः प्रविशति नाचतौ चण्डिका च ।]

माल । [स्वगतम् ।] कथं उबहारीकिदृच्छि । [इत्यादि
पूर्वोक्तं पठति ।]

लव । सखि ! एमो कसु मधुर-मधुरमोहोक्त-मच्छरी
कवलच-केलि-कल-कोदल-उल-कोलाहलाकुसिद-सहचार-
सिंहहृडोण-चहुल चचरीप्रणिधर-ब्बदिकहलिद-दल-करान-
चम्प-पाहिवास-मणोहरो, मराल-मंसल-जहण-परिणाहुब्बह-
णमन्वरोरुभर विसंहुल-खलिद-चलण-मंचार-मसिण-गमणोव-
खीद-सेधमोचर-सुहाबिंदुरज्जल-सुह-सुह-चन्दनाथमाण-सी-
चलपकरमो, तुमं परिच्छन्नदि कुसुमाचरोयानमाहदो, ता
पविमल्ल (ठ) [इति परिक्रम्य प्रविशतः ।]

(ठ) सखि ! एष कसु मधुरमधुरसाट्टाट्टमच्छरीकवलचकेलि-
कुलकोलाहलाकुसिदमहचारमिच्छरीउदोन-चटुलचरीकनिकरमतिचरोदुहितदल-
करालचम्पकाधिरासमोहरो, मरालमांसलजघनपरिणाहीरहमन्यरीरुभर-
विसंहुलखलिदचलचसचारमसुचममोवमोतखेदभीकरमुधाविन्दुयमानमुग्धमुग्ध-
चन्द्रचन्दनाथमानभीतलथमं; तां परिच्छजति कुसुमाचरोयानमाहदो; तन् प्रवि-
शतः । अत्रैष कसु कुसुमाचरोयानमाहदो परिच्छजतीति सम्भवः ।

(१) चण्डपरेः वचोभिः प्रस्थापितान् कथाप्रसङ्गेन चस्थापितान् शाकुन्तला-
दीन् इतिहासप्रवृत्तान् श्रुत्वा मदङ्गनिवेशितङ्गीरा सती चिरञ्चलं ज्ञाय चिन्ता-
श्लेषमावलम्बेति ।

[ततः प्रविशति माधवः ।]

माध । सहर्षं । जन्त । परानता भगवती । इयं हि
मम ।

आविर्भवन्ती प्रथमं प्रियायाः सोऽस्मासमन्तःकरणं करोति ।

सन्तापदन्त्यस्य शिखण्डियूनोदृष्टेः पुरस्तादचिरप्रभेव ॥ (४)

[दृष्ट्वा ।] अये ! सखिज्जिकाद्वितीया मासत्यपि ।

आश्चर्यमुत्पलद्वयो वदनामलेन्दु-

साक्षिध्वतो मम सुहृर्जडिमानमेव ।

आद्येन सन्दमजिनेव महीधरस्य

सम्भार्यते द्रवमयो मनसो विकारः ॥ (५)

कीदृशः । मपुरमधुरसेनाख्यादांसा मज्जयाः कवचने मज्जते केलिः कीदा तथा
कलमन्यजन्मानं वत् कीदृशकृतं तस्य कीदाइसेनाकुचितात् सहकारिशिखरात्
भूतशिखरादुच्छीनपटुषी मनीषी यः चक्षुरीकनिवहः भगवत्सूक्ष्मः तस्य व्यति
करेण सम्प्रर्षेण सहस्रतदवस्थ विचलितपुटस्य चतएव करावस्थ इत्युरस्य सन्प-
कथ्य अधिवासेन मन्त्रेण मनीषरः । एतेन श्रेयसीमन्त्रे दृष्टिर्नते । सहकारमज्ज-
रोषा कीदृशकृतं भगवत्स्य तन्त्राणि ईतुः । मराठी इती ईसी वा ।
मस्यमज्जनपरिचाहीदृष्टनेन मन्त्रावस्थी वातू । लदीवाविति माधः । तयोः
मनेष मीरनेष विमंजुलं विषमं यथा तथा क्लेशितस्य चरवस्थ सचारेण मज्ज-
कं यद्वमनं तेषांपनीतेन अद्वितीकरेण सुधाविन्दु सहस्रे सुगन्धसुखचन्द्रे । अर्वा-
गतः । अन्तमावसानः शीतलव्यर्षो वक्षः सः । अनेन मायां श्रेयमपि धनि-
तम् ।

(४) आविरिति । सन्तापदन्त्यस्य निदाघतस्य शिखण्डियूनः तवचनदूरस्य
दृष्टेः पुरस्तात् अये आविर्भवन्ती प्रकाशमाना अचिरप्रभा विद्युत् इव सन्ताप-
दन्त्यस्य आमानसतस्य मम प्रियायाः आकल्याः पुरस्तात् प्रथमं आविर्भवन्ती इयं
भगवती आनन्दवी मम अन्तःकरणं चित्तं सोऽस्मात् सविकाशं करोति ।

(५) आश्चर्यमिति । अत्यलङ्कारः वदनाख्या वदनीशमलेन्दुर्धनस्यवी
तस्य साक्षिध्वतः शानीध्वतः मम सुहृत्पतिवत् जडिमानं आद्यं आश्चर्यजनकम्

सम्प्रति रमणीयतरा मासती—

ज्वलयति मनोभवाम्निं, मदयति हृदयं, क्षतार्थयति चक्षुः ।

परिहृदितचम्यकावलिबिलासलुलितालसैरङ्गैः ॥ (६)

माल । सहि ! इमस्मिं कुलपचिउच्छे कुसुमारं अवचि-
णुछ (७) ।

माध ।

प्रथमप्रियावचनसंश्रवस्फुरत्पुलकेन सम्प्रति मया विहम्ब्यते ।

घनराजिभूतनपयःसमुच्चयचक्षुःकुङ्कुमलकदम्बजम्बरः ॥ (७)

जव । सहि ! एव् करेछ । (८) [पुष्पावचयं नाटयतः ।]

माध । अपरिमेयाख्यं माचार्यकं भगवत्प्राः ।

माल । सहि ! इतोवि अस्मिं अवचिणुछ । (९)

(६) सहि ! एतस्मिन् कुलकनिकुञ्जे कुसुमानि अवचिणुवः ।

(८) सहि ! एवं कुर्वः ।

(९) इतोऽप्यस्मिन् अवचिणुवः ।

एव प्राप्य आसीत् न लङ्कावापसेन चन्द्रमणिना चन्द्रकान्तमणिना मञ्जीपरण्य एवं तस्य इव मनसोविकारः अपेक्ष्यरूपः द्रवमयः सन्धार्यते निवीयते जनेरिति शेषः । चन्द्रोदये पाशाचद्रव इव मालमुदये मन चित्तविकारी द्रवमयी भवति । अत्र मनसः द्रवलासम्भवेऽपि तत्सम्बन्धरूपकत्वमिति श्रवीतिः सा चीत्त्रेणैव संस्तव्यत इत्यलङ्कारवत् सङ्करः ।

(६) ज्वलतीति । परिहृदितानां निवीकृतानां चम्यकावलीनां बिलास इव लुलितालसानि चक्षुःकुङ्कुमराणि मन्दानि खड्गानि तैर्मनोभवार्थं कामानकं ज्वलयति प्रदीपयति हृदयं मदयति मग्नं करोति चक्षुः क्षतार्थयति सक्षययति एतद्वर्जनेन आकुलवाक्याकुलवाक्यीति भावः ।

(७) वचनेति । सम्प्रति चक्षुना वचनमादी विद्याया सद्वचनं सत् वचनः विद्यासुः विद्यावाक्यं मुनेन विद्यासी भात इत्यर्थः । जैन चरम्युक्तकेन उदकद्वीपा-
सेन सदा घनराजिर्भवदावस्था यन् भूतनपयः तत्सम्बन्धमिव नवमयं जैन सत्

काम । [मालतीं परिष्वज्य ।] अयि ! विरम, निःस-
हासि जाता । तद्याहि ।

कलयति वचनं ते, संश्रयत्वङ्ममङ्गम्
जनयति मुखचन्द्रोद्भासिनः स्नेदविन्दून् ।
सुकुलयति च नेत्रे सर्वथा सुभ्रु ! स्नेद-
स्त्वयि विलसति तुल्यं वक्त्रभालोकनेन ॥ (८)

[मालती कञ्जते ।]

लव । मोहणं भगवदीयं आश्चर्यम् । (त)

माध । हृदयङ्गमः परिहासः ।

काम । तदाप्यतां, किञ्चिदाख्येयमाख्यातुकामास्मि ।

[सर्वां उपविशन्ति ।]

काम । [मालत्याश्चिपुकमुखमय्य ।] शृणु विचित्र-
मिदं, सुभगे ! ।

माल । अर्बुदद्विष्टि । (य)

काम । अस्ति तावदेकदा प्रसङ्गतः कथित एव मया
माधवाभिधानः कुमारो यस्त्वस्मिन्व सामकीनस्य मनसो द्वितीयं
निबन्धनम् ।

लव । सुमरामो । (द)

(त) मोहणं भगवत्याश्चर्यम् ।

(य) अर्बुदद्विष्टि ।

(द) स्मरामः ।

कमुच्यते सम्यक् प्रीत्यर्थं ईदृश इति यावत् । तेन चर्चं बद्धाः कुतश्चा सुकुला वक्त्र-
संस्पर्शः भोगकृतसुखं तस्य उल्लसः ससृष्टः विह्वल्यते अनुसिध्यते ।

(८) कलयतीति ! हे सुभ्रु ! तत्कृदनुयुते ! मासति ! स्नेदः स्निग्धः तेनैव
वचनं श्लेषवति वाक्पल्लवने करोति चङ्क्रमणं श्लेषवचनं संश्रयति चरुचल्यते सुख-
वत्तुं चरुमाकलयतीति तान् स्नेदविन्दून् चर्मजलस्रवणं जनयति नेत्रे च सुकुल-

काम । स खलु मन्मथोद्यानयात्रादिवसान्धृति दुर्म-
नायमानः, परवानिव शरीरोपतापेन ।

यदिन्द्रावानन्द, प्रचयिनि जने वा, न भजते,

अनन्तमनस्तापं तदयमतिधीरोऽपि विषमम् ।

प्रियङ्गुश्यामाङ्गप्रकृतिरपि, चापाङ्गुमधुरम्

वपुः चामं चामं वहति, रमणीयञ्च भवति ॥ (८)

लव । एवमपि तस्मिं अवसरे भगवदीं तुवराचम्यते,
अत्रलोडदाए उदीरिदं आसि, जधा अस्मत्प्रशरीरो माह-
वोत्ति, (ध) ।

काम । यावदमृणवं, मालत्येवास्त्र मन्मथोन्मादहेतुरिति,
ममापि स एव निश्चयः ।

अनुभवं वटनेन्दुरुपागमन्नियतमेव यदस्य महात्मनः ।

क्षुभितमुत्कलिकातरलं मनः पय इव स्तिमितस्य महोदधेः ॥१०॥

(ध) एवमपि तस्मिन् अवसरे भगवतो त्वरयन्त्या अवसोऽक्षितयोदीरितमामीन्,
यथा अस्मत्प्रशरीरो माधव इति ।

यति निमीलयति सर्वथा सर्वप्रकारेण वज्रभासीकमेन माधवदर्शनेन तुल्यं निर्वि-
शेषं यथा तथा विवसति । अत्रैव माधवकर्तृकदर्शनेन त्वम् अतितरां क्षिप्रानि
माधवीऽपि माधवीदर्शनेन क्षिप्रोजातः । तेनोभयोः साक्षादवस्था उक्ता ।

(८) यदिति । इन्दो अन्दि, प्रचयिनि जने प्रियतमजने वा वद यस्यान्
आनन्दं इवे न भजते ततस्मादयमतिधीरो विवेकशीलोऽपि विषमं अन्तर्कार्यं
अनन्ति प्रकाशयति । एतदाकारदर्शने अस्मान्मनसापः सङ्गजानुमेव इत्यर्थः ।
प्रियङ्गुश्यामाङ्गप्रकृतिरपि प्रियङ्गुफलवत् श्यामलवत् तद्वत् शीतलप्रकृतिर्जायवीऽपि
चापाङ्गु सख्यं चाक्षुरवर्चमत एव मधुरं सुन्दरं वपुः चामं चामं अतिप्रसन्नं
इति चासीच्छां विधावः । वहति धारयति तथा रमणीयञ्च भवति । विरहा-
नन्त्या माधवमवलोक्य पूर्वदिक्कवा मृतम इव जीयते ।

(१०) अनुभवमिति । वटनेन्दुर्मुखचन्द्रः माधवस्यैवार्थः । अनुभवं चित्ता

माध । चङ्गो । उपन्यासशुद्धिः, चङ्गो महत्कारोपधे यत्नः ।

अथवा ।

शास्त्रेषु निष्ठा सहजस्य बोधः प्रागल्भ्यं मध्यस्त्रगुणा च वाची ।

आभावबोधः, प्रतिभानवत्त्वमेते गुणाः कामदुष्टाः क्रियासु ॥११॥

काम । अतस्तेन जीवितादुद्दिष्टमानेन दुष्करमपि न
क्षिप्ति न क्रियते । असौ हि,

धत्ते चक्षुर्मकुलिनि रचत्कोकिले बासयूते

मागं गात्रं क्षिपति वकुलामोदगर्भस्य वायोः ।

दाहप्रेम्णा सरमविसिनीपत्रमात्रान्तराय-

क्षाम्यन्मूर्तिः अयति बहुशो मृत्त्ववे चन्द्रपादान् ॥ (१२)

माध । अथ एव अक्षुण्णः कथाप्रकारो भगवत्याः ।

मासतीविषयवर्णित्वर्थः । निवर्तमेव सदैव उपानमन् माधवमुक्तमवलोका शायते
वदन् कश्चिन् मासती चित्ता विद्यत इति शेषः । तत्र किं प्रभावमित्यत आह
इति । अन् वक्तान् चक्षु मङ्गलानी माधवस्य उत्कलिषया उत्कण्ठया तदसं
पश्यन् जनः क्षमितस्य निवर्तस्य मङ्गलार्थेः सावरस्य पय इव क्षुभितं पुनः
चर्त्तन्ति नः । निदर्शनालङ्कारः ।

(११) शास्त्रेषु निष्ठा । शास्त्रेषु निष्ठा अभ्यवसायः, सहजः आभावि-
श्वस्य बीबी ज्ञानं, प्रागल्भ्यं शास्त्रमैश्वर्यं चक्षुसगुणा गुणयुक्ता वाची वाक्का
शास्त्रावधीयः, समवपतीया प्रतिभानवत्त्वं प्रेक्षावत्त्वम् एते गुणाः क्रियासु कर्मसु
कामदुष्टाः कथना भवन्तीत्यर्थः ॥

(१२) अथ इति । मुकुलिनि कक्षिकापिण्डे रचत्कोकिले मन्दावसानपिण्डे
बासयूते चतुर्थे चक्षुर्धने । वकुलामोदगर्भस्य वकुलपरिमलकमेतस्य वायीमार्गे
मात्रं क्षिपति दाहकाले इति भावः । दाहप्रेम्णा दाहानुदासिने सरसविषयी-
पत्रमात्रान्तरायः साहचर्यविनीतकालादिव क्षिप्तः अन् अनेमापि अमुकदा उक्तपि
न कथयती आकते, कश्चित्वादिविमेवभावो वायीपत्रमकालान् तदन्वयापरकमेव
मेव इति भावः । अतएव काम्यमूर्तिः क्षिप्तवात्रः अन् बहुशो वारंवारं अस्मिन्
चन्द्रपादान् चन्द्रकरान् यदति । अस्मिन् इति शिवाचीपादानासुखी । विरुद्ध
स्य चन्द्रकिरणोपलब्धी भवतीति भावः ।

माला । [स्तम्भतं ।] अदिदुस्तरं करोदि । (ग)

काम । तदेवं प्रकृत्वा सुकुमारः कुमारः कदाचिदपि चत्वारः
अपरिच्छिष्टपूर्वस्तपस्वी, यतोऽधुना शक्यमनेन मरचमपि
अनुभवितुम् ।

माला । [जनान्तिकं ।] अहि ! अस्त्यो कारणादो
तस्मै सम्बलोभालङ्कारभूदस्मै, किम्पि चासङ्गन्तीए भवदोए
भौदाविदग्धि, ता किं दासिं एत पडिबन्जिस्सं (प) ।

माध । दिष्ट्यानुकम्पितोऽस्मि भगवत्या ।

खड्ग । भवदो एवमादिणीति आशङ्क्योपदि, अस्मा-
णस्मि भट्टिदारिद्र्या, भवणासम्पत्त्यासुहृदुत्तमश्लेषा,
तस्मै ज्येष्ठ बहुमो अणुभूददंशना भविष्य, रविकिरणासिलिङ्ग-
सुष-कमलिणी-कन्द-सुन्दरावभव-सोहा-विभाविदाण-वेषणा-
धिपदर-रमणीयावि, परिधयं दूणेदि । आभिरुददि केलि-
कलापो, केवलं कमलाग्रमाण-कन्दहत्य-पल्लव-गच्छ-मच्छला
दिघासाहं गमेदि । अविष्य । विषसिधारविन्द-मधरन्द-
विष्वन्द-सुन्दरेण, दर-दलिष-कुन्द माधन्द-महु-विन्दु-सन्दोह-
वाहिषा, भवणुज्यापेरन्त-माहदेश-उत्तमादि ।

(ग) अतिदुस्तरं करोति ।

(घ) अहि ! आशङ्क्यः कारणात्तस्मै सर्वलोभालङ्कारभूतस्मै, किमपि चाशङ्क-
मान्वा भवत्या भौतावितास्मै, तत् किमिदानीमत्र प्रतिपद्ये ।

(ङ) भवदो, एवं वादिनी इति आख्यायते, अस्माकमपि भट्टिदारिद्र्या, भवना-
सम्पत्त्यासुहृदंशना, तस्मै बहुमोऽनुभूतदंशना भूता, रविकिरणासिलिङ्ग-
कमलिनीकन्दसुन्दरावभवभौतावितामहवेदनाधिकज्वररमणीयावि, रविकिर-
दुवीति आभिरुदति कैलिङ्गलाः, केवलं कमलाग्रमाणमाधरन्दमह-
विष्वानि वनवति । अविष्य । विषसिधारविन्दमधरन्दविन्दुसन्दोहवाहिषा

अथ तस्मिं जनादिपदे विषमज्ञसवा-बभूदथ-दंसण-पडिषस-
 कवस्य भयवदो कामस्य विष, काम-काण्णालहार-धारिणी
 तस्य, विविध-विबभमाहिरामं, अणुरुषाणुराभाणुबन्ध-मह-
 म्घौकिद-जोव्यचारथं अथोसदिदिविणिवाट-वक्षणावसर-
 खिन्न-माचचित्त-तुवरन्त-कोटूहलं समुज्जसिद-महस-त्यन्ध-
 मन्वरावधवपडिलम्भ-सेष-पुल्ल-उल्लम्भ-सुन्दरं, आणन्दिद-
 सहीषणं पियसहीष परप्परावलोचनसुहं समासादिदं, तदो
 पट्टिद, सविसेम-दूसहापास-विजिन्ममाणहामदेहदाह-दाकर्ण
 दसापरिणामं अणुभवन्तो, मुहुत्तमेतमप्यत्त-पुण्वन्दोदपा
 बालकमलिणी विष पम्भलापदि ।

तदाविष, मुहुत्तमेत-विषय-विणि-हिद-णिष-वज्जह
 समागमा, निवभर सलिलासार-सिन्धुमाण्व मइथी
 सौदलापदिति जाणामि । जेष पप्फुरिद-कन्त
 दस्य-हुदुल्लसन्त-दन्त-मुत्तिपावलिकन्ति सविसेम-सोहिदं,
 निरन्तद्वज्जसिद-पुल्ल-पल्ल-कबोलघोलन्त-संददानन्द-बाह्य-
 वधं ईसि-विषसिद-विपुल्ल-मन्दताहताह-मसिचमउलापन्त
 वेत्तथीसुप्यन्, अवरितुब्भिच सेषजलविन्दु सुन्दरललाटपट्टं
 चवचन्दलेहामचोहरं सुवसुहपुण्णरौपमुव्वहन्ती, विषदु-
 सहपरीचित्त-संसद-कोमारभाषा भोदि । किंथ । उहाम-
 ससिमउहविउद्वज्जुज्जिदपडित्तिथीसन्दचन्दमचिहार-धारिणी

मदमीयानवर्धमानावर्धतेन उच्यते । अथ तस्मिन् वाक्यादिपदे, निजमहीक-
 माधुवदवर्धनप्रतिपदवपक भवतः कामस्यैव, कामकानवासहारधारिणः तस्य,
 विविध विभमाभिषामभुङ्कयानुरावातुवन्महापौष्टव्योवमारथमन्योवहृदिवि-
 षावधवपावसरखिन्नमानचित्तवरणावधौगूहलं, समुज्जसितसाम्बलसामन्वराव-

कपूर-पूरसन्निसेस सिसिर चन्द्रवरस च्छडा-सारविषर-दन्त-

यवप्रतिलपदस्त्रिदण्डकीलकसुन्दरं, चानन्दितसखीजनं, प्रियसख्या पश्यरावली-
कनसुखं समासादितं, ततः प्रथमि, सविशेषदुःखदायासविजृम्भमापीहामर्द-
दाहदाहचं दम्भापरिणाममनुभवन्ती मुहूर्तमात्रसन्नातपूर्वचन्द्रोदया बालकमलि-
नीव प्रस्थावति ।

ॐ अत्र एवमादिनीत्यत्र कामाख्यां मुहूर्तमेव लब्ध्वा वस्तुमुचितमपि मान्याः
मिमितं माधवावस्थानवचनात् सापि तद्विमितं सन्मा जाता इति कथ्यत इति
भावः । अस्माकं भर्तृदारिका परिजनं दुर्मातीत्यर्थः । चाद्रिष्टं स्पष्टम् । सुग्री-
बालः । कन्दं विधम् । बालकमलिनीसूत्रं खदुतरं रविकरणशान्तिस्थानं च भवति ।
तदनेन दृष्टानेन निःसङ्गत्वमन्तं चरयवानामुक्ते । तद्भाषानपि सौन्दर्यशीत-
नाय सुन्दरपदम् । अधिगततरमणीयापीत्यनेन कामाक्षिहितकावय्य कान्ति-
प्रकाशं उक्तः । अतएवापि विधये । अतिकामस्य सुखजनकत्वमैवमेव दुःखजनकत्वे
विधात् । दुःखप्रकारमाह । नाभिनन्दति इत्यादि । अत्र वत इत्यध्याहार्यम् ।
केलिः क्रीडा । कवाचतुःपटिः । यथा । किञ्चिन्मा कवाचं जनाजम् । कथं तर्हि
दिनानि जमयतीत्याह । केवलमित्यादि । कमलावसानं प्रसारितम् । इदं
भरतामुमतम् । वदाह । अशान्तिं च विधे कार्यः स्त्रीभिर्मण्डान्तिः खरः ।
पर्यन्तं चितम् । निःशब्दः खरकम् । ईशद्वये इत्यन्वयमिदमन्तरः । इक्षितं
विक्षितम् । नाकन्द्युतः । पुष्पपरमत्र । नाकन्दः सङ्काटिः स्त्रीति भेदिनी ।
एतेन वाद्योद्योगस्तुतम् । यत्र प्रियसख्या वाजादिभि तत्र दर्शनसुखं समा-
सादितं तत आरम्भ सा कमलिनीव प्रकाशतीत्यन्वयः । इतिपत्रपत्रपत्र जलद्वि-
परिपद्यम् । चानन्दितसखीजनं पुरातनत्वाच्च । मञ्जीकचदम्भापेनिरदन्तुक्तमिति
भावः । विविधविस्मयैरभिरामम् । वहा । विविधजनकमभिरामीऽभिरतिथेयं
तम् । वचना दर्शनमात्रावः । खरमात्रं श्रीमत्पञ्चावसानम् । कथं पञ्चासीति
कुतर्कं तद्विहितेऽभवदित्याशयः । चानन्दितसखीजनं काममन्यतेति भावः ।
विजृम्भमापी वईमानः । उद्दामी मङ्गम् । दाहपी मयदरः । मरक-
जडवैति भावः । दम्भा कामाख्या । तथा चचमात्रमात्रचन्द्रोदया कमलिनी
कावयति तथा इत्यपि प्रातःपूर्वचन्द्रोदया कावयति । चन्द्रवरमपि सीतुमकमेति
भावः । वहा । वहा प्रातःचन्द्रोदया पश्चिमी कावयति तथा प्रातःदर्शनसुखि-
कावतीत्यर्थः । मनु चन्द्रेव विरोधान्प्रिया भागिनीका । अस्माकं माध-

रिदवाककदलीयत संवाङ्महादि-व्यावारतुवरन्त सहचरी-
मत्यविरहदोषणीद कमलिनीदम् जलहासपणीए उच्छिदा,
रक्षणीयो गमेदि ।

तथापि च, सुहृन्मात्रसद्व्यवहितनिजवत्प्रभसमानम् । निर्भरमल्लि-
ला-वलिचामासि च मीदिनी शीतलायत इति ज्ञानामि । विगमरुत्का-
दजनच्छदीच्छजदलीयकालिकावलिमल्लिनिजवत्प्रभोभितं, निरन्तर-
मितपुलक-
पञ्चकपीलपुष्पभासमन्तानन्दवाप्यनयकसीधितमितलिच्छता-
रीनामसूक्ष्म-
कलायमानमैत्रीलीलायत्, अविरतोद्भिन्नस्येदमल्लिनिमुत्तरललाटपटं नवचन्द्र-
मनाङ्कुरं, सुप्रसूतपुलकरीकम् पञ्चकली विदग्धसहचरीविलसंश्रितकीमारभा-
भावति ।

किञ्च । जहासप्रभिसमुद्यन्निजकल्युत्पन्नप्रभमल्लिच्छता-
भारिणी, अपूर्वपुष्पविशेषमिश्रचन्द्रमरसच्छासारनिजचरदलुतितवालकदली-
पञ्चमहाङ्गनादिव्यापारत्वरमात्र सहचरीसाधेविरचितोपनीतवालकमलिनीद-
म् ज-
लाटाङ्गलीये उच्छिदा, रक्षणीमेमयति ।

चतुरागतदृष्टे कथं मानिरिति । मेवम् । यदा शीतलपञ्चमेन चन्द्रः सद्य-
पङ्क्तिं सुखयति तथा माधवी भालतीमिति विवक्षितत्वात् । यदा । सुहृन्-
पदेनेष्ट प्रथमचन्द्रोदयः सङ्गः । एवं चाभिमनोदितं चन्द्रं रक्ततया स्यात् ३६ ।
भावाः सुहृन्ने पाप्मनी तिष्ठत्यष्ट प्रभायति तथेवमपीत्यर्थः ।

तथापि चेत्यत्रापि चेति भिन्नक्रमः । तथा शीतलायत इत्यपि
ज्ञानामि चेति सन्त्यः । निर्माद्यं जायारहितं मल्लिच्छः । समा-
नमेति भावनावहादिति भावः । मीदिनी योचावसानासीत्यर्थः । येन
हृदिष्कालसङ्गमेव वा भवति तेन विदग्धसहचरीविलसंश्रितकीमार-
भावा भवति । विदग्धापुलकतया सहचरीमहमेव सङ्गयते यन्मातृपरी-
यि विवक्षयति यम् । जहमल्लिच्छाङ्कं संख्यानमन्वा इति भावः । दजन-
च्छदमवरम् । जहच्छन् प्रकाशमानः । अपरच्छुरच्च भावनापितप्रियतम-
पुलकतात् । सुप्रसूता लीलायत् सुचेति सन्त्यभेदः । निरन्तरंति । सहस्यकृत-
पञ्चमममानसीदूतहासिकलावेनेत्याश्रयः । पुष्पमानं लक्षमायम् । अथपि
योमात्रः वराङ्गोच एव भवति तथापि राजातिष्ठक्योतमात्र अपोखपुलक एव
सङ्गते कविप्रपदावेत्यवश्यम् । अन्यतारं किञ्चित्तारकम् । ज्ञानमन्वा

अथंवि उवसद्विहासुहा सेदपपुुरिदपाद पन्नमुन्मन्-
पिष्ठासत्तपरसा वरधराधन पीवरोधमुलवास विमं-
वादिनीविबन्धना उक्त उक्त हिचन्मन्तत्तरमनीसास विसम-

अथमपि उपलब्धनिद्रासुखा खेदप्रसूतपादपन्नरीडानपिष्ठासत्तपरसा, वर-
धराधनानपीवरोधमुलवासविमंवादिनीविबन्धना, उक्तसुखानामनृद्वानरीड-

विस्तृतम् । भावनीपनीतप्रिये अन्नादिहृद्याभ्यामीवविकसिततम् । निष्पन्ता
मोण्यान । मन्तारता मन्तारजनकतभावना प्रियं प्रति साधुयत्नाम् । अन्ना-
नन्त सुखदिहृद्या । मन्तारत्वं खेदभावनाया । सुकृतत्वं रतावसानभावनाया ।
यदाह । निष्पन्तं तदा याती सुकृतत्वं च लोचने । अहिमसुखतम् । खेदंति ।
रतिप्रसादं खेदः । तदनेन प्रवर्त्यते हसिकता । यदाह । रोमाचो वेपथुः
खेदो लुप्तिते च विखीचने । मन्तार्या इव देहेषु चाहं वस्यमिच्छाम् । तदिह
यदीयं वल्लभमाममं न जानाति तदा कथमधरव्यन्दादिमती क्वात् । कुमारस्य
भाव कीमत्तं श्रेष्ठं तस्य भागीभिषावः कटाक्षविलेपादिः सेवयिती यस्याः
सा ।

निद्राविष्टायाह । किं चेति । निद्रादन्तः । समूहः । पुनितेन
पुननेन प्रवृत्तिनिष्पन्तः भूतान्तपरवः । कटा कट इति वक्ष्याः प्रसिद्धिः । दन्त-
रित विषमोक्तम् । अवाहनमप्यम् । विरचितोपनीतं विरचयित्वाहृतम् ।
कपूरपूरपदं पूरः समूहः पूरश्च वा । सविष्टपदं जीतकपूरसंख्यादिति-
जीतत्वमुक्तम् । कदलीपत्रस्य बाह्येन हेत्यसौकुमार्ये उक्तम् । कलकलीदल
मेव अवादां चाट्टनकां तच्छायायाम् । चाट्टनकां जवादां व्यादिति हारावली ।

निद्रेव सुखं निद्रासुखम् । अहंमादिदुःखमवसानरविषयसकपत्तादि-
दम् । निद्रेयं चिन्तावन्ताम् । यदाह । दीर्घकालचिन्तायेनिद्रा क्वात्
कथयामि चेति । वल्लभमाममसद्व्यज्जखेदेन प्रसूतपरवमन्नवेनीडानः पिच्छी-
भूतान्तपरवो यस्याः सा । अन्तकच्छेदनामुराजनिर्वोदमतोति भावः । अति-
अतिचन्ताये पिच्छपदम् । वरधराधनं कल्पमानम् । पीवरं मदनं ।
विमंवादि विसृतम् । प्रियकीर्तिप्रसन्नभावनाया प्रसन्नः । तदाकर्षणमाव-
नया मीरीकवनम् । उक्तसुखानामनृद्वानरीड । अन्तरी यातावातवान् ।
विषमं वया तवीकृतम् । पञ्चसः अरीमाहः । वेदं वेदः । इह

समूहसन्तपद्मस्य पञ्चोद्गरोदरिणिहित वेदन्त मुपसदा-
वेह बन्धना भक्ति पडिबोध वेला विमलदुब्धिकादिहि
विनिबाद विष्ठाद सुख सखणिज्ज सञ्जादमोहमीलन्तलोचषा
ससन्धम सहीषण पञ्चत्तपटिवण मुक्काबिह्वसमस्य संगनिद
दीहनीमास सेस जीविता, किंकादब्जदामूठदाए पटमपत्तिद
णिषज्जीविदावसानं दुब्बार देज्जविलसिदोवात्तभमेत्तम्मावारं
पद्मारिसं जण करोदि.

ता पेक्खदु भववदी, इमेस दाव सावस्य भूइठण्णि-
म्माय परिवेत्तवेसु पङ्केसु दारुणविजिम्भितम्भ किपच्चिरं
कुससावसानदा मग्गहम्भ भविस्मदि । कथं अ इमाइ

रङ्गनिवास विषमसमुत्पन्नस्य जलपयो भरीपरिमण्डित वेदमान भुजलतावेष्टवन्मना
भट्टित धितपीपवेक्षाविमर्जितोदग्रहट्टिबिम्बपातविज्ञातशुक्लजयनीयसञ्जातमोह-
मीललोचना, ससन्धमसखीजनपयकप्रतिपदमुक्काविच्छेदसमयसङ्कलितदीर्घ-
निवासव्रजेजीविता, किंकर्तव्यतामूढतया प्रथमप्राप्तिनिजजीवितावसानम्
दुर्बारेदेवविलसितोपालम्भमात्रण्यापारमहार्थं जने करोति ।

तत् प्रेक्षतां जगवती, एतेषु तावन्नावरणमुच्चिन्ननिर्माकपरिपेक्षितेषु चक्षुष-
दःशरीरविश्रुतस्य कियच्चिरं कुससावसानता मन्थयत्य भविष्यति । कथं

उदधीतुक्कलनादिकं पिप्पलस्योत्पत्त्यायामभावमवा । उपरिवर्तिप्रियस्य भुजलता-
वन्मनालिङ्गमभावमवा । प्रियमायां प्रवृत्ता । प्रवीणस्य सञ्जादिना जगति ।
मोहेति । शुक्लज्यादिद्वर्जनाम्बुच्छित्तेत्यर्थः । ससंजलः साहरः सावेनी वा ।
संजलितो निःसृतः । अमेन पुनपन्नासापुटनिःसरकमाह । मुक्काविच्छेदे तथैव
वासवहतेः । जीवितेति । मोहे समीजनक्षेपादिना मुक्कापचने दीर्घनिःसा-
सेन जीवतीत्यवधार्यत इत्यर्थः । किंकर्तव्येति । जीविता सती किं करोमि इति
न वेतोत्यर्थः । प्रथमेति । वरमेव प्रथमं विद्यामह इत्यर्थः ।

अहमनभवरथावाङ्मवद्विद्या कामन्दकीं वृत्तिं तस्यां प्रेक्षतां जगवतीति ।
पेक्षं पीनलम् । सावस्य देहदाहादिकादिनाम् । इमानि विधावदीमुक्ताणि

रमणकेलि कलह कोबोवराच पञ्जविष केरली कबोल कोम-
लुब्धेक्षन्त विमल चन्द-चन्दिषोद्दाम दलितमिरावरणार्-
विहावरीमुहाइ । इमे च उज्जसिद दुह सिन्धु पुर धवलुज्जल-
जोड्जाल पक्खालिद गणणांगणा, परिमलिद पाडलावउल-
णिग्गहण वङ्गल परिमलुगार मङ्गलण मसिण मंसलाचन्त-
मलप मारुदुहमाविद दहटिहामुहा वमन्तरणणीपरिणाहा
अणयकारिणी भविमन्ति प्रियसङ्गीएत्ति * (फ) ।

काम । लवङ्गिके ।

यदि तद्विषयोऽनुरागवन्तः स्फुटमेतद्धि फलं गुणवृत्तायाः ।

इति नन्दितमप्यवस्थयाऽस्या हृदयं दारुणया विदार्यते मे ॥

(१३)

इति । रमणकेलि कलह कोबोवराच पञ्जविष केरली कपोल कोमलुब्धेक्षन्त-
विमल चन्द-चन्दिषोद्दाम दलितमिरावरणार् विहावरीमुहाइ । एते च उज्जसितदग्ध-
सिन्धुपुरधवलुज्जलजोड्जाल पक्खालितगमनः कणाः परिमलितपाटलावकुलानि म-
णिवङ्गलपरिमलोद्गारमंखलमसृणसमिलायमानमलयमारुतीकुमारितदशदह-
मुख । वमन्तरणणीपरिणाहा अणयकारिणी भविष्यन्ति प्रियसङ्गा इति ।

प्रियसङ्गाः अद्यमं भविष्यन्तीत्यर्थः । उपरागो लोहितम् । पञ्जविषः पञ्चवा-
कारोक्तः । केरली केरलदेशको । तथा अतिमीरत्वेन लोहित्यायं पक्षम् ।
उर्ध्वं कन् पतन् । उद्दामदलितमतिदारितम् । इह कटकेरलीकपोलसाम्यं मो-
दितचन्द च तिमिरावरणार् रात्र्यपकमः कवितस्तचन्द्रे दुःसङ्गता मासत्या
अजिता । परिमलितं कृतम् । निर्मयं मर्दनम् । उद्गार उद्गमः । मङ्गलं
निर्गोलावः । मङ्गलं मन्दम् । मासलः पुटः । धूम्रावितं धूमनेवाकुली-
कृतम् । परिणाह आभोगः ।

(१३) वदति । अनुरागवन्तः प्रेमावः यदि तद्विषयः अविषयो स्यात् स
तादृशः स्यात् तदा एतद्धि निश्चये गुणवृत्तायाः फलं स्फुटमित्युक्तं प्रेमावाम् ।

माध । ज्ञानएव ब्रह्मासौ भगवत्त्वाः ।

काम । चहो ! प्रसादः ।

प्रकृतिकल्पितमित्यौकुमार्यैकसारम्

वपुरयमपि सत्त्वं दारुणः पञ्चबाणः ।

चलितमलयवातोद्भुतचूतप्रसूनः,

कथमयमपि कालखारुचन्द्रावतंसः ॥ (१४)

सव । चण्ड, जाकिटं भांदु भयवटीए । एटं माहवप-
डिह्ण्टमणाकं वित्तफलपं । [मान्त्याः स्तनांगुक्षमपनीय
दर्शयति ।] एसावि तस्मैव महत्यविरटंति कण्ठावल्-
खिता वउलमाला जीवनं पिपसहीर्णति (व) ।

माध । [मसृहं ।]

जितमिव भुवने त्वया यदस्याः,

सखि वकुलावलि ! वल्लभांम जाता ।

(१४) चण्ड, जात भय भगवत्त्वाः । एतन्माधवप्रतिष्ठाकमनादे विच-
फलकम् । एषापि तस्मैव खड्गविरचितः कण्ठावल्खिता वकुलमाला
जीवनं पिपसयति इति ।

इति जितं ज्ञानं प्राप्तमपि मे मम हृदयं अस्मा दारुणया चितिक्रियया
चण्डया विदायितं, एतदवस्थां द्रष्टुं वयमपि तावत् न समर्था इति
भावः ।

(१४) प्रकृतीति । मीकुमार्येव सुकुमारताया एकसारं एकनिकेतनं प्रकृति-
कल्पितं क्षमावसुन्दर एतत् रूपः । मलयमपि पञ्चबाणः कालः दारुणः ।
चलितेन मलयवातेन उद्भूतानि उल्कापतानि चूतप्रसूतानि बाणानि स चाहः
सुन्दरकन्द एवावतंस आभरणीभूतो वल्ल सोऽयं कालोऽपि वर्तते इति शेषः ।
तेन कथमयं जीविष्यतीति भावः ।

(१५) जितमिति । हे सखि ! वकुलावलि ! भुवने मेमांसे त्वयैव जितम् ।
भावे त्वः । परिपक्वविपुलाण्डः परिपक्वफलदण्डकहत पाण्डुः सुन्दः सुन्दरः

परिषत्तविसकाण्डपाण्डुमुन्ध

स्तनपरिषाहविलासवैजयन्ती । (१५)

[नेपथ्ये वक्त्रकथः । सर्वे पात्राश्चेति ।]

[पुनर्नेपथ्ये ।] री री सहृदयराधिवसिष्ठो ज्ञानवदा !

एषो क्व जीवन्गारश्च-गन्धसम्भरिद दुम्बिसहामरिसरोम-ज्वादि-
पर बलामोडिबिहडिदहाडिद-लोहपद्म-पडिबदटमिहला-
गिरोहपडिभङ्गमङ्गुलिदधिच-लौनाविलाम पेरन्तुर्हं सन्तवह-
तुलङ्गलङ्गल-विषड-वेजधन्विषा-डम्बरहामसरोर-मन्त्रिषो,
मडाढो भवकमिष, तक्षण मतिहकवलिटाणेपटङ्गि-देहा-
वयवमङ्गणिहृ,र-पथि-खण्डट्टहार-कडकडाधन्तकरवत्त-
कठिणटाढा-करान मुहकन्दरो, पधण्ड-वज्जणिग्वादटाकणच-

(म) री री सहृदयराधिवसिष्ठो ज्ञानवदा ! एष खलु यौवनागमनसंभृत-
दुर्विषहामपरोपपत्तिकरवलात्कार-विषटिर्माहाटिन्नीहपत्तमतिबहुमङ्गलान्वितो-
धन्विभङ्गसदमितिनिलानीलाविलामपयन्तोडं जटुल्लवह्मोन्मूलान्मूलविकटवैजय

यः स्तनपरिषाहः कुशविद्यायुता तस्य विलासवैजयन्ती विलासपताकिव त्वयद्
यस्यादध्याः मालयाः बह्वभा जातासि । चक्षुषांश्चो धामिषारिभाषो योत्येव ।
मालयाग्रेषः तदेव ज्ञातः न भवेति । वयं तत्त्वान्मयाऽभ्युकर । इतास्व खलु
ज्ञतोनि न्यायादिति भावः ।

• चक्षुष आग्रः कृद्ध्यमविलासं कुरुते । सर्वे भवयन्तीत्यर्थः । मटाःकाचर्षट-
मृदाश्चिन्त्य । कोटशः । यौवमारम्भे प्रहृष्टौ यौ दुःसहावस्थान्तिभौ तयो-
र्मिच्छनेन यौ वलात्कारेण विषटितं प्रवीकृतमुहाटितं मोटितं च यन्मोहपद्मं
तत्र प्रतिबहुमङ्गलान्वितोपमिहडो विपरीतमङ्गलेन वदन्तिता निमित्ता या
निजीकीया तद्विलासपयन्त उपेक्षन् कल्पमानोऽत एवोच्छलप्रभो मन्थन यौ बह्व-
तुलङ्गलङ्गलः व्यूहोन्मूललङ्गलस्य निजीचक्षुषधन्विषासहस्रपद्मेनीकहामर सन्-
कटकटोरकियः शरीरमप्रिवेशी यस्य मः । परमुखासङ्घिहता चमर्षः । रीषः
क्षीधः । वहा । ध्विः क्षीध एवामर्षः । वहाह । क्षीधः क्षतापराधिषु
स्त्रिरोमर्ष इति स्थितः । मतिकुलेषु तेष्वपि प्रवीधः क्षीध उच्यते । वहा ।

वेडामीडव-कवलिदावेधचरतुरङ्गजगज्जुमारभरिदमलगुहागव-
भमभीर चघरोरङ्गिगङ्गूरचसह-संदभपडिरवा-भोभभीसिद-
चङ्गिनिडुविदासिस-अचचिबडो, कठोरचहरकप्यर-कमणचिह-
चदारिद-जन्तुमत्तावचवप्यउत्तरतकहमिदग इवडो दुहसहूलो
कुविचक्षिचन्तलीसारदं करेदि । ता रक्कड अघासत्ति पिच-
सङ्गीए मदपन्तिचाए जीविदं ति । [प्रविश्य बुद्धर-
चिता मत्तामं ।] परित्ताचध, एसा चो पिचसङ्गी चमच-
चन्दचक्ष बहिचिचा मदपन्तिचा, एदिचा दुट्ठसददूलेण
विचिहदविहाविचमेमपरिचणा चहिभवीचदि (भ) । *

लिङ्गाङ्गरीहामचरीरमन्निवेडी मठादपकथ, तत्तचचसङ्गचकयलितानेकदेहि-
देहावयवमभ्यगिराचिखण्डट्टहारकटकटायमानकरपत्रकडिनदष्टाकरालसुखक-
न्दरः, प्रचखडवचिचोतदाहचचपेटामीडनकवलितानेकनरतुरङ्गजाडलीद्वारभरित-
मङ्गगङ्गाभर्मभीरघघरोरङ्गिगङ्गूरच चन्दमन्दभर्मप्रतिरवाभीगभीषितमट्टनिहापिता-
अयजननिवडः, कठोरनखरकपराकमचिदंयदारितजन्तुमात्रावचवप्रवृत्तरककदं
मितयतिचघो, दुट्ठमादूलेः, कुपितकृतान्तलीचयित करोति । तद्रूपत य-
ज्जि मिचसक्ष्वा मदपन्तिचा जीवितमिति । परिदायध, एसा नः मिच-
चमालमन्दमथ भविमी मदपन्तिचा एतेन दुट्ठमादूलेन विनिहत्तविदावितायेव
पारजना चभिभूयते ।

चमवीडचानिः । तत्तचचं सङ्गचं कवलिता येऽनेकप्राचिचरीरावयवाक्षेधो मध्यं
कठोरचि वाच्यलीनि तेषां खखे खखने यट्टहारी भविभेदस्तन कटकटाय-
मानाः करपचवत् काडना वा दङ्गाक्षभिः कराक्षी भीषां सुखकन्दर चाख-
कुरं यखः । ट्टहारीच दुर्भेद्यलसुक्तम् । दुर्भेद्यप्रवृत्ती दलानां कटकटाचन्द-
करच क्षभारः । विलीचंत्वात् कन्दर इव कन्दरः । प्रचखडवप्रहारदाहचो
यचपेटः पाचितसप्रहारस्तन यदामीडनं चूर्णं तेन कवलिता चास्त्राहिता
येऽनेकनरास्तुरङ्गाच तेषां काङ्गलं मांसं तस्मीद्वारीच प्रपूरयेन भरितो यो यल्लगङ्गाभर्म-
क्षम मभीरो घघरो टीपंलधुरो य लरङ्गिभर्मवज्जित तेन यो नङ्गूरचचन्दस्य सन्ध-
मेव सङ्गुहेन प्रतिरवाभीनः प्रतिचन्दविसारस्तन जीवितो भयं नीतो नटो विदाचो

मासः । खवङ्गिए ! अहो प्रमादो । (म)

माधः । [संशयममुत्थाय ।] बुद्धरक्षिते ।। बाकी ।

मासः । [इहा सहर्षसाध्यं चामनतं ।] अक्कई !
एसीबि इहत्यो ज्येष्ठ । (य)

माधः । [स्वगतं ।] इत्थ ! पुच्छवानधि, यदहमतर्हि-
तोपमतदर्शनोत्तसितलोचनया अनया ।

अविरलमिव दाया पीच्छरीरेष नहः,
अपित इव च दुग्धस्रोतसा निर्भरेष ।
कवलित इव कृतकचक्षुषा स्फारितेन,
प्रसभमसृतवर्षेणैव सान्द्रे च मित्रः ॥ (१६)

बुद्धः । महाभाय ! उज्जाण-बाहिरत्या-मुहे । (र)

[माधवः साटीपं परिक्रामति ।]

कामः । वत्स ! अप्रमत्तो भूत्वा विक्रमस्व ।

(म) खवङ्गि ! अहो प्रमादः ।

(य) आश्चर्यं एषोऽपि इहत्य एव ।

(र) महाभाग ! उद्यानबाहिरस्यामुहे ।

निष्ठापितो निष्ठापर्यन्तं अन्धितोऽजिघजननिषङ्गो येन सः । अतीरनखसंपरा-
क्रमणेन निर्दयं दारितं यज्जन्मशरीरं ततः प्रहतरणेन सञ्जातदधरेण अर्द्धमौलतो
मतिपक्षी नमनमार्गो येन सः । अर्पर इव अर्परः । निजत्वात् । अरक्षितै-
नर्जितमिति एवमेषः ।

.(१६) अविरलमिति । अर्धं पीच्छरीरेष पुच्छरीरसम्बन्धिना दाया पाशेन
अविरल मनवरतं नह इव । निर्भरेष निरतिशयेन संसन्नेन वा दुग्धस्रोतसा
पक्षःप्रवाहीष अपित इव । स्फारितेन आश्चर्यविशालेन चक्षुषा कृतकः निःशेषोऽहं
अवस्थितः कृतसाह इव । सान्द्रे च जनेन अत्यतवर्षेण सुधाकाशेन प्रसभं वक्ष्या-
मिह इत्यादि । स्रोतसा निर्भरेष इति पाठाकारे निर्भरेष प्रवाहीष इत्यर्थः ।

मास । [अगान्तिकं ।] सबङ्गिण ! इहो ! इहो !
संमथो क्व, जादो । (स) [सर्वास्वरितं परिक्रामन्ति ।]

माध । [यद्ये दृष्टा सवीभक्तं ।] यद्वह !

संमत्तवृटितविवर्तिताम्बजाल-

व्याकीर्णस्फुरदपङ्कजकण्डकण्डः ।

कौकालव्यतिकरगुणफटस्रपङ्कः

प्राचण्डं वहति नखायुधस्य मार्गः ॥ (१७)

यदो पमादः ।

यय वन विदूरतः कमगता पयोः कन्यका

सर्वाः । हा मदपत्तिण ! (व)

[कामन्दकीमाधवी सङ्घर्षाकृतं ।]

कथं तदभिप्रातितादधिगतायुधः पुरुषात् ।

कुतोऽपि मकरन्द पत्य महसेव मध्ये स्थितः

इतराः । माधु, महाभाष ! माधु । (श)

(१७) सङ्घर्षः । हा भिक् ! हा भिक् ! संमथः खलु जातः ।

(१८) हा मदपत्तिः ।

(१९) माधु महाभाष । माधु ।

(१७) समवेति । संमत्तेन परस्परसङ्घर्षेण वृटितेन विवर्तिनेन विवर्तिनेन
सपथ्यपरि तिष्येक निवर्तिनेन चत्वारिंशं चत्वारिंशं व्याकीर्णानां व्याप्राणां
भट्टिति इतन्वान् स्फुरतां चलतां अपङ्कजानां चर्चोवदमानां कण्डानां क्षिप्रत्रि-
व्यानां कण्डा कण्डिन् सः । तथा कौकालव्यतिकरस्य रक्तसङ्घर्षस्य गुण्फटस्र-
गुण्फपरिभाषः पयोः कान् सः नखा एवायुधस्य स्य स व्याघ्रः तस्य मार्गः पन्थाः
प्राचण्डं भीषणत्वं वहति ।

(१८) वदति । वन खेदे ययं विदूरतः चत्वारिंशं वनांमहे इति शेषः ।
कन्यका मदपत्तिः पयोः व्याघ्रस्य कमगता चाकन्यं प्राप्ता । कथं तदभि-

कामन्दकीमाधवी । [सभयं ।]—इदं पशुना हतः

इतराः । अद्याहिदं ! अद्याहिदं ! (घ)

कामन्दकीमाधवी । [सहर्षं ।]—प्रमथितश्च दंष्ट्रायुधः ॥ (१८)

इतराः । [सानन्दं ।] दिष्टिषा परिहृतं दुष्पादं । (स)

काम । [साकूतं ।] कथं व्यालनखरप्रहारनिःसृतरक्त-
प्रवाहः, क्षितितलनिषक्तखड्गलतावष्टम्भनिश्चलः, संभ्रान्तमद-
यन्तिकावलम्बितः ताम्यतौव वक्षो मे मकरन्दः ।

इतराः । हहो ! हहो ! गाढप्यहारदाण किलम्रटि
महाभाघो (ह) ।

माध । कथं प्रमुग्ध एव । [कामन्दकीं प्रति ।] भग-
वति ! मां परित्रायस्व ।

काम । अतिकातरोऽसि । तदेहि तावत्पश्यावः ।

[इति परिक्रम्य निष्क्रान्ताः सर्वे ।]

इति मालतीमाधवे शार्दूलविद्रावणो नाम तृतीयोऽङ्कः ।

(घ) अद्याहितमद्याहितम् ।

(स) दृष्ट्वा प्रतिहतं दुष्पातम् ।

(ह) हा धिक् ! हा धिक् ! गाढप्रहारतया क्रान्तिं महाभागः ।

पातितान् तेषु प्राप्य च अथपातितान् गृहीतान् कुतःपि पुरुषान् अश्विजनायुधः
प्राप्तेच्छह, मुहुर्मेव एव आनन्दं मकरन्दं मयो ज्वितः । तथा इदं च यथा तथा
पशुना व्याघ्रेण हतः ताडितः मकरन्द इति शब्दः । दंष्ट्रायुधो व्याघ्रश्च प्रमथितो
व्यापारितः ।

चतुर्थोऽङ्कः ।

ततः द्वित्रिंशती महाकविनामिनामिनामवर्णितौ धनुषी वसन्त-
रन्ध्री, कम्पाणा कामन्दकी नाचती मुञ्चरचिता च ।

मदः । पत्नीद भयवदि । परित्ताहि परित्ताहि मद-
पत्तिपानिमित्त-मंसदजीविदं चावन्तजानुकायिणं महा-
भावं (क) ।

इतराः । उहो ! उहो ! किं दाणिं यच्छेहिं एतं पेत्ति-
दम्भं । (ख)

कामन्दकी । [उभौ कमण्डलूदकेन सिद्धाः ।] ननु
भवत्यः पटाच्छेन वक्षी वीजयन्तु ।

[नाचन्नादयश्च पुर्वेति ।]

मकः । [समाम्भ्यावसोक्तं च ।] वयस्य ! कातरो-
ऽमि, किमेतत्, ननु अस्म एवास्मि ।

मदः । [सहर्षः ।] यस्महे ! पडिबुद्धं दाणिं मय्यरन्ध-
पुत्तिमा चन्देण (ग) ।

मालः । [माधवस्य सलाटे हस्तं दत्त्वा ।] सहि लव-
हिए ! दिदिषा वदसि, च भवामि, पडिबुद्धो ज्येष्ठ दे
पिपयस्सो, पडिबुद्धवेपथो महाभाषो मय्यरन्दोत्ति (घ) ।

(क) प्रसीद भवतति । परिचायक, महाकविनामिनामवर्णितौ धनुषी वसन्त-
नाचकजानुकायिणं महाभावं ।

(ख) हा धिक् ! हा धिक् ! किमिदानीं महाजिदिह पेत्तितम्भम् ।

(ग) आश्चर्यम् । प्रतिबुद्धमिदानीं मय्यरन्धपूर्विनाचन्देण ।

(घ) सहि लवहिए ! दिदिषा वदसि ननु भवामि प्रतिबुद्ध एव ते पिप-
यस्यः प्रतिपद्येततो महाभाषो मय्यरन्द इति ।

माध । [आशङ्क्य ।] वयस्य ! साहसिक ! एहोहि ।

[इत्यादिहसितम् ।]

काम । [उभौ शिरस्त्राघ्राय । *] दिव्या जीवित-
वस्त्राणि ।

इतराः । पिथं पिथं सो संवृतम् । (छ)

[उभौ हर्षं नाटयन्ति ।]

बुध । [जगन्निवृत्तम् ।] इहा मदचक्षिते ! एसो जेन्व
सो । † (च)

मद । तदा जेन्व जाचिदं मए, जहा एसो माहवो,
अथपि सो जचोत्ति ‡ (छ) ।

बुध । अथि, सखवादिषी अहम् ? । (ज)

मद । अ स्तु, अचचारिसेसु तुआरिसेषो पस्ववादि-
षीषो होन्ति । § [माधवमवलोक्य ।] सखि ! मासदीए वि
रमसीज्जो इमस्मिं महासुहावे अचराअथवादो (झ) ।

(छ) पिथं पिथं नः संवृतम् ।

(च) सखि महबलिके ! एव एव वः ।

(छ) तदेव ज्ञातं जहा वया एव माधवः अचक्षितं स जन् इति ।

(ज) अथि सखवादिनी अहम् ।

(झ) न स्तु अचचारिसेषु तुआरिसेषो पस्ववादिषी अचक्षिते । सखि ! माधवा
अपि रमसीज्ज एवस्मिन् महासुहावेऽनुरागवादाः

* शिरस्त्राघ्रायनामुर्वीवासेति इहाः ।

† हसीति सखीसखीयनम् । अचरन्दनामावहनेन स्त्रानिजजनविद्विजि ।

‡ अचारावनावाचपिअहम् ।

§ न हि अचक्षितपस्ववादिनी नन्दं नहं वदसीति माधः ।

[पुनर्मकरन्दमेव ससहस्रवचोवयति ।]

काम । [स्वगतम् ।] रमणीयोजितं * हि मदयन्ति काम-
करन्दयोर्देवादय दर्थनम् । [प्रकाशम् ।] वक्ष मकर । कथं
पुनरावुक्षान्तिवचसरे मदयन्ति काजीवितव्याप्यैर्भाभगवता
देवेन सन्निधापितः ।

मक्ष । अथाहमन्तर्गतर एव काश्चिद्वार्तामुपश्रुत्य, माध-
वस्य चित्तोद्देगमधिकमाशङ्कमानस्वरितमवसोक्षितानि वेदि-
तकुसुमाकरोद्यानवृत्तान्तः, परापतन्नेव शार्दूलवस्करन्दगोच-
रमतामैतामभिजातकन्यकामभ्युपपन्नवानधि ।

[मासतीमाधवो विधत्तः † ।]

काम । [स्वगतम् ।] वृत्तेन खलु मासतीप्रदानेन भवि-
तव्यम् । [प्रकाशम् ।] वक्ष माधव ! दिव्या सुहृद्वद्वशा वर्हि-
तोऽसि मासत्याः, तदयमवसरः प्रीतिदायकः ‡ ।

माध । भगवति ! इयं हि ।

यद् व्यासवर्चितसुहृत्प्रमोहमुग्धं

सौजन्याद्विहितवती गतव्ययं माम्

* चक्षुर्वीपनतत्वेन रमणीयम् । शार्दूलवस्करेण उपकारपूर्वकमुपश्रुत्याहूजितं
वातिवचम् । आवुक्षानिति वृत्तेन वाच्यो वाक्यः समाश्रयः । इति भरतः ।

† अद्यानवृत्ताती मासतीप्रत्यक्षमुत्तरीपक्षः । परापतन्नामकम् । अ-
स्मदीतिवचनः । अभिजाता कुक्षीना । तथा अभिजात्येन मदुपकारं प्राप्स-
तीति भावः । अभिजात्येन ज्ञानं च तत्वाविधाकारादिना । कन्यकेत्यत्राहु
कन्यावती वचः । अभ्युपपत्तिः प्राप्तिः । विधत्तः । परस्परस्त्रीप्रकारिणाश्चक्षुर्वेति
भावः ।

‡ प्रीतिदायकं वर्धावचदानम् ।

(१) वदयताम् व्यासेन विचक्षन्तुना वचिनी वः सुहृत् वान्वयः वक्ष वः

तत्त्वार्थं प्रभवति पूर्वपात्रकृत्वा

स्वीकर्तुं मम हृदयं जीवितम् ॥ १ ॥

सुव । पण्डितदोः स्तु, चो पिचसहीए चरं प्रसादो (ज)

मद । [स्वगतम्] जायादि महाभाष्येचो जचो चवसरी
गुरुधरमविष्णु * मन्त्रिदुम् (ट) ।

माल । [स्वगतम् ।] किं नाम मकरन्देन उन्मेषका-
रं सुदं भविष्यति ? (ठ) ।

माध । वयम् । का पुनर्ममाधिकोद्देशहेतुर्वर्त्ता † ?

[प्रविश्य गुरुवः ।] वन्दे मदयन्त्रिणे ! आता ते आयात्
अमात्मनन्दनः समादिशति, अथ परमेश्वरेण अस्माद्भव-
मागच्छ, भूरिवसोऽपरि परं विश्वासमस्माद् च प्रसादमाविष्कु-
र्वता, स्वयमेव प्रतिपादिता मासती, तदेहि सन्धावयामः
प्रमोदमिति ‡ ।

(ज) प्रतीष्टः स्तु नः प्रियसखा चरं प्रसादः ।

(ट) जानाति महाभाष्येचो जचोचवसरी गुरुधरमवीर्यं मन्त्रितुम् ।

(ठ) किं नाम मकरन्देन उन्मेषकारं नृतं भविष्यति ।

प्रतीष्टः तेन तुल्यं कृत्स्नम् मां स्वीकृत्या नतत्वं अस्मादिहोत्रं पिहितवती
चकार, तत् तस्मात् पूर्वपात्रकृत्वा वज्रादी दिक्भीत्यपूर्वपात्रकृतेषु नन हृदयं
जीवितं स्वीकर्तुंमावसीकर्तुं कामं यथा तथा प्रभवति सनत्तां भवति ।

* गुरुधरमवीर्यं श्रीगुरुधरम् ।

† मकरन्देन आशिषार्चानुपपुर्व्वेति मदुक्तमित्युक्तमानः पृच्छति । नव-
मेति ।

‡ आयात् स्नेहः । परमेश्वरी राजा । विश्वासं चमेदम् । सन्धावयामः
कारयामः । उन्मेषपूर्वकी कृतेः प्रतीष्टः ।

मम । वयस्य ! मेयं वार्ता ।

[मालतीमाधवौ वेषस्य नाटयतः ।]

मद । [मालतीं सहर्षमालिङ्ग्य ।] सहि मालदि !
तुमं क्त्वा एकनगरनिवासेन सहपांसुकीलनात् पङ्क्ति मे
पिपसव्यौ आसि बहिषिष्या च, सम्पदं उण चो घरस्त मण्डलं
जादासि (ङ) * ।

काम । वक्ते मदयन्तिके ! दिव्या वर्षसे भ्रातुर्मालती-
लाभेन ।

मद । भयवदि ! तुझाचं आसिसां प्रहावेण । लव-
ङ्गिए ! फलिदा चो ममोरहा तुझाणं लाहेण (ठ) † ।

लवं । सहि ! किं यझाणम्यि अत्ति मन्तिदब्बं (थ) ।

मद । सहि मुहरस्सिदे ! दासिं विवाहमङ्गसवं सभा-
वेझा । (त)

मुह । सहि ! एहि मण्डल । (घ) [इत्युत्तिष्ठतः ।]

(ङ) सहि जासति । त्वं क्त्वा एकनगरनिवासेन सहपांसुकीलनात् पङ्क्ति मे
पिपसव्यौ आसीर्भविष्या च, सम्पदं पुनर्युद्धेन मण्डलं जातासि ।

(ठ) तुझाणमासी प्रहावेण । सहि बरहिदे ! फलिदा चो ममोरहा
तुझाचं लाभेन ।

(थ) सहि ! किमञ्चाकमप्यसि मन्तिदित्तम् ।

(त) सहि मुहरस्सिदे ! इदानीं विवाहमङ्गसवं सभावेण ।

(घ) सहि ! एहि मण्डलः ।

* मङ्गादवर्णनं विवक्षीति भावः ।

† नीचप्रीत्याकथितवर्षे निषेधे च तुल्यवच इति निषेधोऽप्यत्र कुरुति ।
अत एव सोपानमाह । आतुरिमादि ।

सव । [जनान्तिकम् ।] भयवदि ! जहा एदे द्विषय-
भरिदुम्बितविघ्नप्रापन्-मुन्दरा-दोलिद-धीरत्तय-मचोहरा,
पहुत्यन्ति मदयन्तिधामपरन्दायं दरदल्लिदबीलुपलदाम-
सरिका कडक्कविक्लेवा तह तक्केमि मचोरहविम्बुत्तसम्बन्धा
एदेत्ति । (द)

काम । [विहस्य ।] ननु इमौ विलोकनेन मानसं
मुहुर्मुहुः प्रमोदमनुभवतः ।

तथाहि । ईषत्तिय्येग्वलितविषमं कुञ्चितप्रान्तमेतत्

प्रेमोद्भेदस्तिमितलुलितं किञ्चिदप्रेषितम् ।

अन्तर्मोदानुभवमसृचं स्तब्धनिष्कम्पपञ्च

व्यक्तं शंसत्यचिरमनयोर्दृष्टमाकेकराक्षम् ॥ (१)

(द) भयवति ! यथेते वटवभरितोदङ्गलविघ्नप्रापन्मुन्दरादोलितधीरत्व-
मनोहराः परिवर्तनं मदयन्तिधामपरन्दायोर्दरदलितबीलीपलदामसदृशाः
कटाचविघ्नेषाः तथा तर्कयामि मनोरथनिर्गन्तसम्बन्धावेतिवति ।

(१) ईषदिति । ईषत् तिय्येग्वलितविषमं ईषत् अत्यन्तं तिय्येग्वलितेन
विषमं किञ्चित् बहिमभाषापन्नं कुञ्चितप्रान्तं कुञ्चितो मुद्रितः प्रान्तः प्रान्तभाजः
यस्य तत् प्रेमोद्भेदस्तिमितलुलितं प्रेमोद्भेदेन अनुगमोदयेन क्षिप्तं निधनं
क्षिरमित्यर्थः । अतएव लुलितं मनोहरमित्यर्थः । किञ्चिदप्रेषितम् किञ्चि-
दप्रेषिते सङ्गमिन् भुवी यत् तत् नतम्बुल्लुलितं तदनवीर्णासीतिभावः । अन्त-
र्मोदानुभवमसृचं अन्तर्मोदस्य आन्तरिकदुर्बलं अनुभवेन ज्ञानेन मसृचमुत्पद्यते,
स्तब्धनिष्कम्पपञ्च स्तब्धं स्तब्धपञ्चानिधनमेव निष्कम्पाणि पञ्चाणि यत् तत्
आकेकराक्षं आकेकरे (श्वारा) इति वसिष्ठाख्ये अथोचि यत् तत् अनवीर्ण्यस्य
सुवन्मोहं परस्परदर्शनं अचिरं कटिति व्यक्तं कटं मनोमर्तं प्रमोदं अक्षति
कचवतीवेति वनीयमानोत्प्रेषा । अनवीः परस्परदर्शनसुखपारदर्शनेन कञ्चि-
मित्यन्नादिना सुखस्यञ्जानुभवेन च प्रेमातिशयं भवति ।

पुनरुः । इतः इतः ।

मह । सवि नुवरन्निदे । अवि चाम पुषो वि दाव
दीवर एव जीविदप्यदो पुष्करीचसोचसो ? (घ) ।

बुध । नर देवमसुसुसं भविष्यदिति । (न)

[पुनरेव निष्पत्तिः]

माध । [अपवाच्यं ।]

चिरादायातनु क्लृप्तु विसिनीसुवभिदुरो,

महानाधिष्याधिनिर्वधिरिदानीं प्रसरतु ।

प्रतिहास्य्याजं व्रजतु मयि पारिप्लवधुरा,

विधिः स्यात्स्यं चत्तां, भवतु कृतकत्वय मदनः ॥ (३)

अथवा । समानमेमां जनमसुसुसं प्रार्थितवतो,

विधी वामारब्धे मम समुचितैषा परिणतिः ।

(घ) सवि नुवरन्निदे ! अवि पुनरपि दृष्ट्यत एव जीवितमदः पुष्करीच-
सोचसः ।

(न) सवि देवमसुसुसं भविष्यति ।

(३) चिरादिति । विसिनीसुवभिदुरो पश्चिनीतनुवत्भिदुरः मेदनस्यमाधः
चिरादुपपन्नपर्वतं कश्चित् इत्यर्थः । आयातनुर्मासतीमासमासमास्यन् क्लृप्तु
विद्यताम् । इदानीम् अपुनरेव महान् विपुलः भोवन् इत्यर्थः । आधि-
ष्याधिः जनोन्मत्ताकपरोन्मत्तः निरवधिः अविच्छिन्नः सन् प्रसरतु प्रवाहकपेक्ष
नक्तु । पारिप्लवधुरा पादप्लवधुरा नवि चत्तां चत्तासीन प्रतिहासाधिपत्यं
व्रजतु प्राप्नुतु । विधिर्विधाता स्यात्स्यं विधानं चत्तां कृत्ताम् । मदनश्च कृतकत्वः
कल्पनीयवत् । एतत् सर्वं दुःखकर्मणि महा तन् क्लृप्तुं शक्यते इति माधवा-
धिभावः । अथवा एतदुत्तरपक्षे कश्चिदात्मनोऽविधौऽनैकत्वप्रपञ्चः इत्यत एव
सर्वत्र माधवायां क्लृप्तु ।

तथाप्यस्मिन् दानववचसमवेऽद्याः प्रविगच्छ-

त्यमं प्रातश्चन्द्रयुतिं वदनमन्तर्दहति माम् ॥ (४)

काम । [स्तब्धम् ।] एवमतिदुर्भगायमानः पौडयति मां
वक्षो माधवो, वक्ष्या मासती च । दुष्करं निराशा प्राप्तिः ।
[प्रकाशम् ।] पृच्छामि तावदायुस्मत्तं, अपि भवान् यमस्य
यथा भूरिवसुरेव मासतीमस्मभ्यं दास्यति ? ।

माध । [सलज्जम् ।] नहि नहि ।

काम । न तर्हि प्रागवस्थायाः परिहीयसे ?

मक । भगवति ! दत्तपूर्वेत्याशङ्कते ।

काम । जानामि तां खलु वार्त्तां, इदमु प्रसिद्धमेव,
यथा नन्दनाय मासतीं प्रार्थयमानं भूरिवसुर्नृपतिमुत्तवान्,
प्रभवति निजस्य कन्यकाजनस्य महाराज इति ।

मक । अस्त्वेतत् ।

काम । अथ च स्वयं राज्ञैव दत्ता मासतीति पुद्गलेशा-
वेदितं, तद्वत् ! हृदि प्रतिष्ठानिवन्धनानि देहिनां व्यवहार-
पन्थाश्चि, वाचि पुण्यापुण्यहेतवो व्यवस्थिताः, सर्वेषु वचना-
तामायत्तं, सा च भूरिवसोर्वागन्तृतात्मिकैव, न खलु महा-

(४) समाप्तिः । विधीं खट्वरि वामारम्भं प्रतिबुद्धीं सति अनुसृतं दुर्लभं
[नं समाप्तमेवाचं तुल्यमेवित्वां प्राप्तिवतीं याचमानस्य मन एवा इति वक्ष्येन
पदेनः । परिश्रुतिः, दद्यात्परिवर्तनं सलज्जितां पुनैव । तथापि तादृशदद्या-
त्तत्वेऽपि चक्षिन् दानववचसमवे अपरकी दानववचसाक्षि चक्ष्याः प्रविगच्छाः प्रवि-
क्ष्यत्यमं स्त्रीमिच्छं प्रातश्चन्द्रयुतिं प्रजातकाक्षीनक्षत्रपरलमानात्रीं वदनं तुल्यं
[वनादहति वनाकापवति एतदेवैवं केवचनस्य] जातनिर्गमः । चाक्षी
इत्यजनमात्रैव अनुचिता, ततो विधीं तु प्रतिबुद्धीं अनुचिततया दुर्लभजनमात्रे-
ति भारः ।

राजस्य मासतो निवा कन्धवा, कन्धाप्रदाने च नृपतयः
प्रमाचमिति नैवविधो धर्माचारसमयः, तस्माद्विमर्शितव्य-
मेतत् । कञ्च, वक्ष्ये ! माम् अनवधानां मन्वसे । पश्य ।

मा वा सपत्नेष्वपि नाम तद्रूपं पापं यदेषां नु मया विगच्छम् ।
तन्मन्त्रेणा सङ्गमनाय यज्ञः प्राचक्ष्येनापि मया विधेयः ॥ (५)

मन्त्रः । सुष्ठु युज्यमानमादिशते युक्ताभिः ।

अपिच । दया वा, स्नेहो वा, भगवति ! निजिऽस्मिन् त्रियजने
भवत्वाः संसाराद्विरतमपि चित्तं द्रवयति ।

अतश्च प्रव्रज्यासमयसुखभाचारविमुखः,

प्रसक्तस्ते यज्ञः प्रभवति पुनर्देवमपरम् ॥ (६)

(५) मेति । नु भी ! कन्धा मासता यन् पापं अनिष्टम् विवाहानिवारं
मरचकयन् महा विघ्नहान् प्राप्नुवान् । तदनिष्टं सपत्नेषु यज्ञेषु अपि किं पुनस्त-
द्व्यनङ्गानुभावायान् दृश्ये । माधुन् न भवतु । तत् तस्मात् सर्वथा सर्वप्रकारेण
सङ्गमनाय परस्परसङ्गतमात्रं महा प्राचक्ष्येनापि प्राचक्ष्येनापि किं पुनः
सामान्यवशाज्ज्यापारविधेर्विधेयः । यज्ञो विधेयः कार्यः । अत्र त्रैमुक्त्यामेव
माह्वार्त्तापत्त्या चर्चापत्तिरवधारः ।

(६) दधेति । हे भगवति ! निजि आत्मीये अस्मिन् त्रियजने वाचके माधवे
मासता च दया कञ्च वा स्नेहो वाक्यत्वा वा संसाराद्विरतमपि संसारस्य-
विषयसदृशकानाङ्गदमपि तत्त्वज्ञानरतमपीत्यर्थः । भवत्वाचित्तं द्रवयति आर्त्ता-
करोति विषयाङ्गदं करोतीत्यर्थः । अतः कारणात् प्रव्रज्यासमयसुखभाचार-
विमुखः प्रव्रज्यासमये वानप्रस्थानमकाशे सुखमी य आचारः श्रीपादिकं चत्वा-
यमादिचत्वा वानप्रस्थानमे आचारवाङ्मयसत्तादिति भावः । तस्माद्विमुखः
कथितः ते तव यज्ञः प्रव्रज्याः अचिच्छिन्नः सन् प्रभवति । यज्ञे कृते कार्यसिद्धिः
अवश्यमेव भविष्यति । भवत्वा यज्ञात् यदि कार्यसिद्धिर्न भविष्यति तदा देवमेव
अत्र पश्यन् दत्वाद्येनाह । पुनः पश्चात्परं अपरं देवमेव प्रभवति । देवाधीनं
सर्वे कार्येतिविभावः ।

[नेपथ्ये ।] भयवदि कामन्दर ! एषा मद्रिषी विप्रवेदि.
यथा मासदीं वेत्तु तुरित्मायकपुत्ति (प) ।

काम । वन्दे ! उत्तिष्ठ । [सर्वे उत्तिष्ठन्ति ।]

[मासदीमायवी सकृदप्युत्तरायनयोऽनवधीकृततः ।]

माध । [स्वगतम् ।] कष्टमेतावती लोकयात्रा मासग्या
समं माधवस्य, यद्वा तु कसु भोः ।

सुहृदिव प्रकटय्य सुखप्रदः प्रथममेकरसामनुकूलताम् ।

पुनरकाण्डविवर्त्तनदाहयो विधिरङ्गी विप्रिनष्टि मनोबन्धम् ॥७॥

माल । [स्वगतम् ।] महाभाय ! लोभयाचन्द ! एत्तिथं
दिष्टोसि । (फ)

लव । हृष्टो ! हृष्टो ! शरीरसंसृष्टं जेम्ब यो पिप्रसङ्गो
पारोविदा यमशेष (ब) ।

माल । [स्वगतम्] परिचर्द दाश्रीं मे जीविदन्तिह्वाए फलम् ।

(प) भयवदि कामन्दरि ! एषा मद्रिषी विप्रवेदि यथा मासदीं वेत्तु
तुरित्मायकपुत्ति इति ।

(क) महाभाय लोचनानन्द ! एतावदहृष्टोऽसि ।

(ब) हा हिक् हा हिक् शरीरसंसृष्टमेव नः पिप्रसङ्गो पारोपिता यमासीत् ।

(७) प्रथमम् पाटी एकरसं निरन्तरं अनुकूलतां अनुकूल्यं सुहृदिव ययुः
इव प्रकटय्य प्रकाशं सुखप्रदः सुखदायी यद्वा ! आचर्यम् विधिः पुनः एषाम्
यथाशेषं यथाशान्तिं बहुविवर्त्तनं दशापरिवर्त्तनं जनेतिशेवः तेन दाहयः कठिनः
यन् मनसः विपन्नं यन् यथा विप्रिनष्टि मसीति जनवतीश्वर्यः ।

[साक्षम् ।] चिच्छूटं च चिच्छवदाए तादृशवि कावालि-
जत्तच, पडिडिदो दुइदेवस दावचसमारचसरिसो परिचामो,
कं एत्त उवाचहामि मन्दभाइसी, कं वा चसरसा सरच
पडिबज्जामि (भ) ।

सव । सवि इदो इदो (म) [इति निष्क्रामन्ति ।]

माध । [स्तगतम् ।] नूनमाश्वासनमात्रमेवैतत् माधवस्य
महजस्नेहकातरा करोति भगवती । [सोऽहेमम् ।] इत्त सर्वथा
संश्रयितजन्मभाष्यः संहजोऽस्मि, तत्किमिदानीं कर्तव्यम् ।

[विचिन्तम् ।] न क्वलु मज्झामांमविक्रयादन्धदुपायान्तरं
पञ्चामि । [प्रकाशम् ।] वयस्य ! मकरन्द ! अपि भवान्
उत्कण्ठते मदयन्तिकायाः ?

मस । अथ किम् ।

तस्मै मनः क्षिपति यस्मैरसप्रहार-

मासोक्त मामनचितकल्लदुत्तरीया ।

(क) परिचयमिदानीं ते जीवितव्यायाः फलम् । चिच्छूटं च चिच्छव-
दा तादृशवि कावालिजत्तम् । पडिडिदो दुइदेवस दावचसमारचसहजः
परिचामः । चलिडोपासने मन्दभाविनी कं वा चसरसा सरच इतिपद्ये ।

(ख) सवि ! इव इतः ।

(ग) वदति । सरसप्रहारं नूतनायातयुक्तं नाम चासोक्त इहा,
वदयतोऽनचितकल्लदुत्तरीया कल्लदुत्तरीयमनचितं वया सा वल्लस्यमनमव-
स्यी मन्दवलिना इति वाचम् । तथा वसोक्तवाचनपुरवृत्तिबोधद्वयः वल्लस्य माहू-
त्वादिदर्शनमाहवोक्त एवमावाचन एवमवसरस एवमवपरिमितायुःवासो-

मदीयहायनपुरङ्गविसोसदृष्टि-

राशिष्टवत्स्युतसंवलितैवाङ्गेः ॥ (८)

माध । सुसमैव सुहरचिता प्रियमखी भवतः ।

अपिच । प्रमथ्य क्रव्यादं मरचसमये रचितवतः

परिष्वङ्गं सख्युः । तव, कथमिवाभ्युच्य रमताम् ।

तथा च व्यापारः कमसनयनाया नयनयो-

स्ययि व्यक्तस्नेहस्तिमितरमणीयचिरमभूत् ॥ (९)

मम । तदुत्तिष्ठ पारासिन्धुसन्धेद भवमाह्व, (य) नगरीमेव
प्रविश्यावः । [उत्थाय । परिक्लामतः ।]

(४) पारा च सिन्धु च ते नदी तयोः सन्धेदः सङ्गमः । अवगाह्य विधीय ।
आत्मेति यावत् । क्रमशः निरुद्धतया मङ्गलाङ्गादानकृततया च ज्ञानम् ।

मयः । पुरङ्गस्य पुरङ्गभावकस्येवमर्थः । विधीये चक्षुषी इती इव इती मेहे
वत्याः सा इती आदौ भवेन अपरं तत एवहायनस्य अपरतरत्वमित्यर्थः ।
अवतसंवलितैः अवतसिन्धोरिव चक्षुः अवयवेभ्यो आशुष्टवती आशुष्टितवतीवेत्युत्-
प्रेक्षा । एतेन तस्या मध्यपुराणाचिह्नानुचनान् समीक्ष्येष्टा तत्र कुक्षेयं तत्
तज्जात् मे मन मनः चिपति चक्षुषं करोतीत्यर्थः । अथवा कथमितादृक् कट-
नित्यर्थः ।

(९) प्रमथति । कथं मांसमसीति क्रव्यादं व्याघ्रं प्रमथ्य विनाशय मरच-
समये चतुर्वाक्षे रचितवती रचितस्य परिष्वङ्गं आशुष्टनं सख्युः आशुष्टनस्य-
सुखमनुभूयेत्यर्थः । कथमिवातिशयके च अत्यन्तं अतिविं कथं रमतां मेव दाहणी
चतुरासिनी शक्याशक्याऽवगाह्यमनयतीति भावः । आशुष्टनमात्रमेव कथ-
नपुराणव्यञ्जनमिवावगाह्यं तथा चेति । कथमेवमनायाः एवमाख्या नयनवीर्या-
पारः कटाक्षविशेषादिः अथ व्यक्तस्नेहस्तिमितरमणीयः व्यक्तः स्पष्टः खीही
यत् तया क्षितिः निश्चयः अतएव रमणीयः सुन्दरः चिरमनेकचक्षुष्यैव चतु-
र्वाक्षः । एवंविधेन नयनव्यापारेण एकरसापुराणसोत्तमं जायते । अहचक्षुष्या
आमिहायन् आसीद्वितीयादि इतिभावः ।

माध । अयमसौ महानयोः सन्नेदः य एवः (१) ।

जलनिविहितवस्त्रव्याप्तनिष्कृतताभिः

परिमततटभूमिः स्नानमाप्नोत्विताभिः ।

वचिरज्जलकुम्भश्चमीमदाभोगतुङ्ग-

स्तनविनिहितहस्तश्लिषाभिर्बध्नुभिः ॥ (१०)

[इति निष्पाद्याः सर्वे ।]

चतुर्थोऽङ्कः समाप्तः ।

(१) सन्नेदः सहजः ।

(१०) ज्ञेयं । स्नानमाप्नोत्विताभिः स्नानं कृत्वा उन्विताभिरत एव जल-
निविहितवस्त्रव्याप्तनिष्कृतताभिः जलैव निविहितं वस्त्रमित्यर्थः यत् यस्मात् तेन
जलं चक्षितं निवृत्ततटस्थस्नानमिति शेषः । वासां, ताभिः । वचिरज्जलकुम्भ-
श्चमीमदाभोगतुङ्गस्तनविनिहितहस्तश्लिषाभिः, वचिरा लघोरः जलकुम्भा
विरज्जलसलमा वासां ताः, चाभुज्यन्ते इत्यामीनाः कर्मणि चङ् । उपभो-
गाणां इत्यर्थः पीनतः सुकुमाराकारा ये तुङ्गा उन्नतपीवराः सना स्निग्ध विनि-
हिता चर्पिता कृता एव श्लिषा वासां ताभिरेति सामानाधिकरण्यमाशयः ।
अथवा वचिरेत्यादिसप्तविधेयं वीरुव्यमित्यर्थः । बध्नुभिर्नारीभिः परिमततट-
भूमिः व्याततीरभूमा इत्यर्थः । सन्नेदो जयतीति पूर्वेषु सम्बन्धः । नायैव
जानीतरथायं सन्नेदो कलसनादाय सार्द्धं वचना मृदनावाप्नोति वसिष्ठः । अत्र
उपमाद्वयं परस्परमर्थसम्बन्धवतीति हेतुबलेन तत्र च द्वेते रत्नमतमेव पदार्थ-
हेतुबलवद्धार इत्यनयो रक्षाङ्गिभावः ।

पञ्चमोऽङ्कः ।

[ततः प्रविशति आकाशवासेन श्रीवहीम्नचरित्रा कथावस्तुतया ।]

कथा । वडधिवदमनाडीचक्रमध्यस्थिताम्ना,
 इति विनिहितरूपः सिद्धिदस्ताहिदा यः ।
 अविचलितमनोभिः साधकैर्मृग्यमाचः,
 स जयति परिचरः शक्तिभिः शक्तिनाथः ॥ (१)

इयमहम् इदानीं
 निखं न्यस्तपङ्कचक्रमिहितं इत्यहमभ्योदितम्,
 पञ्चमती शिवरूपिणं लयवशादात्मनमभ्यागता ।
 नाडीनामुदयक्रमेण जगतः पञ्चासताकर्षणा-
 दप्राप्तोत्पतनत्रमा विघटयन्त्यपे नभोऽभ्योमुखः ॥ (२)

(१) शक्तिः । वडधिवदमनाडीचक्रमध्यस्थिताम्ना वडधिका वा इमनाडी
 वीर्यशक्त्येवमेव । सर्वनामिहानुसङ्गतामुभयस्थिता वटस्थका नाथः ।
 इमनाडीचक्रं यथा । इहा पिङ्गला सुषुम्णा मातारीकस्त्रिभिर्वा पूषावचासमुवा-
 कुलमिहियः । येन चक्रं चक्राकारेण परिचममानमित्यर्थः । तत्र मध्ये स्थित
 आत्मा स्वरूप यथा यः । तथा तदिदा तादृशात्मवेदिनामित्यर्थः । इति
 विनिहितरूपः आकाशाने इदमेवमेव इत्यर्थः । यः सिद्धिदः जयति । अविचलितं
 विचलानाङ्गं मनो धिया तेः साधकैर्धर्मिभिर्मृग्यमाचः अविचलमाचः । तथा
 शक्तिभिः प्राज्ञाशरत्नसंस्पर्शकामिः परिचर्यो व्यापृतः सन् च शक्तिनाथः शिवः जयति
 सर्वोत्पत्तेयं वसति । यथा शक्तिभिः आनेत्यादयमाश्रितकामिः परिचरः उपविष्टः
 शक्तीनाम् अविनादीनां नाथः प्रभुः जयति । नाडी माहेन्द्रीवीमारीवैश्वती-
 वाराही माहेन्द्रीचामुष्ठापञ्चिका इत्यष्टमातरः ।

(२) निष्कामिनि । न्यस्तपङ्कचक्रमिहितं न्यस्तानि सक्तन्यासक्रमेण चर्चितानि
 यानि वडध्यानि इदमिहियः शिखानेव कवचाकाराणि तेषां पञ्चे बहुदासि निश्चितम्
 चारीपितुं इत्यहमभ्योदितं इदमनुसङ्गरीकानवोदितमित्यर्थः । शिवरूपिणं शिवात्मकं
 पञ्चमती चन्तरिन्द्रीय आत्मा चन्तरं कवचमात् आत्मना सह वाग्नेन्द्रियावाग्नेयी-

अपिच । उल्लोस-स्रवसित-कपाल-कण्ठमासा-

सङ्घट्ट-कृषित-कराल-कङ्कणीकः ।

पर्याप्तं मयि रमणीयडामरत्वम्,

सम्भस्ते गगनतलप्रयाचवेगः ॥ (१)

तथाहि ।

विष्वग्भृत्तिर्जटानां प्रचलति निविडभञ्जिनहोऽपि भारः,

संस्कारकायदीर्घे पटु रटति ज्ञतावृत्तिखट्वाङ्गघण्टा ।

आवात् सङ्घट्टचित्तयेत्यर्थः आवात् आत्मस्वरूपं च्छान्ता विषयज्ञानस्यात्मज्ञान
मात्रत्वादिति भावः । माहीनामिहापिहलादीनां सदयक्रमेण वायुपुरखरीत्या
जगतः पाचभीतिकरौरेव पचायताकर्षणं पचायतानां प्रयित्यन्तरीवायुका-
जानां यदाकर्षणं तन्नात् प्रामोत्यतनयमा च्छान्ताकाशज्ञानकर्तृत्वा तया चये
पुरीभाधि नभोऽभ्युत्थः आवात्स्वमेघान् विघटयन् विधातुर्वन्तीति यावत् ।
अवमणीत्यर्थः ।

(१) उल्लोसिति । उल्लोसायाचचलाया वेगवद्वादित्वर्थः । अतएव स्रव-
साया भटाया कपालकण्ठमासाया कपालकण्ठमय इत्यर्थः । सङ्घट्टेन परि-
मर्देन कृषिता मुखरा सङ्घट्टेति यावत् । कराला भीषणा किङ्करी चूट-
चङ्किका यन्नात् येनीत वा । तत्र क्वचित्स्वप्न कर्मणि क्तः । अपरत्र तारकादि-
त्यादित्वात् इतिभेदः । गगनतलप्रयाचवेगः आवात्प्रोत्पन्नजम्बेर्वा नर्मे
त्यर्थः । मयि रमणीयडामरत्वं भीषणत्वं एकत्र कपालेनाम्न कपालकण्ठनेन
रमणीयत्वमित्यर्थः । पर्याप्तं निशामं सम्भस्ते जगदिति । अत्रैकत्र कपालस्य पतन-
कालमात्रा विभावनाविज्ञेयोक्तिकपाकहारवयं व्यस्यते । कपालकण्ठकारकासत्वेऽपि
भीषणत्वकपाक्षीत्यस्या विभावना तस्य च सत्वेऽपि भीषणत्वकपाक्षाद्युत्पत्त्या
विज्ञेयोक्तिः । तत्राकहारवयं कपालकण्ठमाक्षितिकपक्षेण सङ्घट्टे इत्यकहार-
वयस्य संज्ञादिः ।

(२) विष्वगिति । निविडभञ्जिनहोऽपि चनवृत्तिपुञ्जोऽपि विष्वग्भृत्तिर्वात-
वेनात् स्रवसितसंज्ञानमेवः जटानां भारः जटाकषायः प्रचलति, ज्ञतावृत्ति-
खट्वाङ्गघण्टा वारंवारं च्छान्तामय खट्वाङ्ग वायुमन्दस्य घण्टा संस्कारेण
मार्कानादिवैभुत्वेना वैभवात्संस्कारेण वा । वः कायः खगः वेन दीर्घमपिच

ऊर्ध्वं धूमोति वायुर्विहतमवधिरःशेषिकुण्डेऽपि गुह्य-

सुतासः किङ्किणीनामनवरतरचत्वारहेतुः पताकाम् ॥ (४)

[परिक्रम्यावलोकाय च गन्धमाघ्राय ।] इदं तावत्पुराण-

निबन्धनैवापरिभृत्त्वमानरमोगान्धिमिच्छिताधूमेः पुरस्ता-
दिभावितस्य महतः श्मशानवाटस्य मेदीयः करासायतनं,
यत्र पर्यवसितमन्त्रमाधनस्य अस्मद्गुरोः अधोरचष्टस्य आश्रया
सविशेषमद्य पूजासम्भारो मया सन्निधापनीयः, कथितञ्च मे
गुरुणा, वत्से कपानकुण्डले ! अद्य मया भगवत्पाः करासायाः
प्रागुपयाचितं स्त्रीरत्नमुपहर्त्तव्यम् । तदत्रैव नगरे विदित-
मास्त इति तद्विचिनोमि । [सकौतुकमग्रेऽवलोक्य ।] तत्कौ-
ऽयमतिसम्भोरमधुराकृतिः उत्तमिहकटिन्कुन्तलः, ऊपाच-
पाणिः श्मशानवाटमवतरति ? य एषः । (५)

यद्यपि तत्रैव यथा भवति तथा रटति प्रत्यावर्ते । तथा उत्तासः करासः किङ्कि-
णीनां सुदृष्टावस्थाविशेषाणां अनवरतरचत्वारहेतुनिर्गन्तरनिनादकारणं अतएव
विहृतानि स्वीकृतानि बहुलानीत्यर्थः, यानि अवशिष्टाणि स्वतन्त्रकायेषां तेष्वपि
एव कुञ्जानि स्वतायाःकादितवनविमानास्तेषु गुह्यन् रथं कुर्वन् वायुः पवनः पताकां
अवसृततत्त्वजं ऊर्ध्वं धूमोति कल्पयति वायुवैभवमोहभावे पताका कल्पते इति
यावत् । अथ अवधिरःपक्षां तन् साहस्योपेपात्रिदर्शना सा भीतमेवमाकल्पति ।

(५) पुराणमनभिगमं अत्रिण्यतैलं तेनाक्तानां मर्दितानां परिबन्धनानामां
आजनीकृतानां कथितानामिति यावत् । अवानी रसः दिङ्मलामादिः तेन
ऊनी होनः निष्कट इति यावत् । अथवा अन्धमानं बहवर्तनं बहवर्तनं तस्य वन्ध
इव नन्वो वन्ध विद्यते तैस्तदनुसारेण अन्धप्रत्यादुत्तरे मन्त्रवीथि इतिप्रत्ययः ।
वन्धते वेध्यतेऽनेनेति वाटः । उच्यतेति च । एवमा वाटः पक्षी नाथ इति
आनुष्टिः । मेदीयौ निष्कटम् । पर्यवसितं समाप्तं अन्धसाधनं पुराणच-
लपादि वन्ध । सम्भारः समूहः । उपयाचितं अभीष्टार्थं कीकृतम् । वही-
कते तु दीपेनो ननोराज्यस्य विह्वले । उपयाचितं तन् वीहर्षं सम्पन्नयति इति
करासो । स्त्रीरत्नमिति । यात्री यात्री वदन्कटं वदि रथं अथवा इति

कुवलयदलश्यामोऽप्यङ्गं दधत्परिधूसरम्,
 ललितचरणव्यासः श्रीमाधुमाङ्गनिभाननः ।
 हरति विनयं वामो यस्य प्रकाशितसाहसः
 प्रविमलदस्यकपङ्कः पाचिर्ललचरजाङ्गलः ॥ (६)

[निरूप्य ।] अये ! स एव कामन्दकीसुहृत्पुत्रो महा-
 मांसस्य पश्यिता माधवः । तत्किमनेन, भवतु समीहितं
 सम्पादयामि विगलितप्रायस्य पश्चिमसन्ध्यासमयः ।

तथाहि सम्प्रति ।

श्लोकश्लापिष्कगुच्छावलिभिरिव तमोवह्नरीभिर्व्रियन्ते
 पर्यन्ताः प्रान्तस्रज्जा पयसि वसुमती नूतने मञ्जतीव ।

विशः । विदितमुपलभ्यम् । विक्षितमिति पात्रेऽन्विष्टम् । गन्धीरेत्यादि । विकाराः
 सङ्ख्या यस्य कर्षकोपभयादिषु । भावेन नीपक्षभ्यर्त्तं तद्वाभीर्यमुदाहृतम् ॥ इति ।
 अभावात् करणानां तु श्लिष्टसुपपन्नानि । मङ्गलस्यपि विकारेषु तन्वाधुर्यमुदा-
 हृतम् । इति भरतः । उत्तमिती मूटाकारेण बहः कुटिली बहः कुलस्यः
 केही बहः सः । एतेन रीद्वरसवनीला ।

(६) कुवलयेति । कुवलयदलश्यामः शीतलनलदलश्लिष्टश्यामोऽपि परिधूसरं
 भूवरवर्षे चङ्गं दधत् दधानः । ललितकाक्षो पतनात् भूवरत्वम् । ललितः सुन्दरः
 चरणव्यासः पादवेपः यस्य सः । श्रीमान् सुन्दरः श्लाङ्गनिभाननः चन्द्राननः ।
 ललत् ललत् नरजाङ्गलं मङ्गलानां चङ्गः सः तथा प्रविमलदस्यकपङ्कः । प्रवि-
 मललि ललितानि चक्षुषि रत्नानि पङ्कानि इव सज्जात् स लवदुधिरपङ्क्ति-
 इति वाच्यं अतएव प्रकाशितसाहसः कुरकाहसकचचः यस्य साधवस्य वानः
 लक्ष्मीतः वलिकृच्छ्र पाचिः करः विनयं साधवनिष्ठश्लाभाविश्वविनयमुक्तं हरति
 यथाति । एतादृशकलवर्त्तने भीतिरेव जायते सुतरां विमलजाचितं नास्ति
 हसल्लेति भावः । चङ्गं सुन्दरीऽप्यसुन्दर इत्याद्यर्थे सद्वादादवस्थातिरसङ्कारः ।

(७) श्लोक इति । श्लोकः पर्यन्ता चाकाङ्क्षीमानः ताचिष्कानां ताक्षत-
 कणां गुच्छावलिर्बन्धनेष्विभिरिव न तु तदित्यर्थः तदपेक्षया निविकारात्त्वन्व-
 यारहेति भावः । तमोवह्नरीभिरिवः पटलैर्विह्वलं कर्मणि खट्वा चमनं

वात्सासंवेगविश्वव्यिततवलयितस्कीतधूम्याप्रकाशम्
प्रारब्धेऽपि त्रिवामा तद्वचयति निजं नीलिमानं वनेषु ॥७

परिचयं निष्ठायां विश्वव्ययः ।

ततः प्रविशति वचानिर्दिष्टो तावत् ।

[अधः । साशंसम् ।]

प्रेमाद्रीः प्रचयस्युग्रः परिचयादुद्गाढरागोदया-
स्तास्ता मुग्धदृशो निसर्गमधुराचेष्टा भवेयुर्मयि ।
यास्वन्तःकरणस्य वाक्करव्यापारोधी ज्ञप्तात्
आशंसापरिकल्पितास्वपि भवत्मानन्दसाम्प्रोदयः ॥ (८)

पुनरी पृथिवी प्रालम्ब्यः प्रालम्बामसङ्गता सङ्घर्षे दृतीया । मन्वसानेऽपि
ऽथप्रसङ्गात् इरीयुर्नेति वत् मौढ्यप्रयोग इत्यादि केषुटादयः । नूतने सद्यः-
ते पयसि जल्ले मञ्जरीव निसर्गव । त्रिवामा रजनी प्रारब्धेऽपि प्रदीपकाक्षि
यमपोत्सवः । वात्सायाः संवेगेन विश्वम् समन्तात् वितता विस्तारिता
प्रयिता वलययाचारा रक्षिता मनीरा वा धूम्या धूमसमूहो मौढ्यापो वा
सङ्घर्षः अप्रकाशं प्रकाशरहितं क्षेत्ररहितमिति यावत् । तेजः सामान्या-
व मन्वकारं वहन्ति मेघाधिकाः । निजं क्षीयं नीलिमानं नीलत्वं प्रप्या-
त्वादिसमिन्वत्त्वम् इतीमनिष् प्रत्ययः । वनेषु तद्वचयति मादं करोति
प्रविशेवचदमनान् सायं निजोपलम्बो जायत इति आत्मिनदल्लहारः ।

(८) प्रेमाद्री इति । प्रेमाद्रीः प्रेमसङ्गिता चतएव प्रचयस्युग्रः अमुराग-
जः परिचयात् परिचयवर्जितविज्ञायात् उद्गाढरागोदया सङ्घर्षानुगम-
कास्ता ताः पुर्वङ्गता इत्यर्थः । निसर्गमधुराः क्षमावमुन्दरा मुग्धदृशो मानवाः
टा भावज्ञावादयः मयि भवेयुः इत्याशङ्का । आशंसया सम्प्रेक्ष्य परिचय-
सु भावितास्वपि वासु पेटासु अन्तःकरणस्य अन्तरिनिवस्य वाक्करव्यापार-
धी वाक्छिन्दिव्यापारनिरोधकः आनन्दसाम्प्रोदयः साम्प्रोदयः आनन्दः
संचारवे उन्नतस्वपि मादृग्निपातप्रसन्नमिनाम् आनन्दस्य संचारं देखन्तिप्रत्यक्ष-
ति भावः । सङ्कीर्षः प्रकाशः ज्ञप्ताद भवति । सङ्घटनचित्तया माकतो-
ः संसारं पञ्चानि इतीऽन्वत् न विमल्यतीति भावः । अत्र पूर्वोक्तमुत्पेटादि-
रचनात् करवाःल्लहारः ।

किञ्च । अतिमुक्तामदपथितकेशरावली-
सतताधिवाससुभगार्पितस्तनम् ।

अपि कर्णजाह्नविनिवेशिताननः

प्रियया तदङ्गपरिहृत्तमाप्नुयाम् ॥ (८)

अथवा । दूरे तावदेतत् इदमेव प्रार्थये ।

सम्भूयेव सुखानि चेतसि परं भूमानमातन्वते,

यत्रालोकपथावतारिणि रतिं प्रस्तौति नेत्रोत्सवः ।

यद् बालेन्दुकलोच्चयादवचितैः सारैरिवोत्पादितम्,

तत्पश्येयमनङ्गमङ्गलगृहं भूयोऽपि तस्या सुखम् ॥ (१०)

यत्तत्त्वमधुना तत्तन्दर्शनेनातिस्वल्पोऽपि न विशेषः ।

(८) अतीति । अतिमुक्ताया भटाया मुक्तारङ्गितायाश्च मदपथिताया उभयसु निर्मितायाः केशरावल्या इत्यभेदस्य मालायाश्च यः सतताधिवासः देह-
नियतावस्थानं चेतसि यः सादपरिमलः तेन सुभगं यथा भवति तथा उभयत्रैव
रमणीयमित्यर्थः । अर्पितस्तनं व्यक्तकुलं तस्याः अङ्गपरिहृतं अङ्गस्य परिवर्तनं एकत्र
काश्चादिनाऽन्यत्र पार्श्वपरिवर्तनं अहं कर्णजाह्णं कर्णमूलं विनिवेशिताननः व्यक्त-
सुखः सन् प्रियया सह आनन्दोत्पन्नं समापि तद् भवतु इत्यर्थः । प्रियाकर्ण-
मूलं सुखं त्वत्तदङ्गपरिवर्तनजन्यसुखदुःखोभयविधाकारमखण्डरमं अनुभविष्या-
मीति भावः ।

(१०) सम्भूयेति । सुखानि कर्तुं च सम्भूयेव मिलित्वेव चेतसि मदमःकरणे
परं भूमानं अतिप्रथाधिकं परमिताक्षयाविशेषं वा आतन्वते कुर्वन्ति । मनसि
महान् सुखोदयी जायन्ते इत्यर्थः । यत्र जने मासीतीकपे आलीकपथावतारिणि
दर्शनपथे वर्तमाने हृष्टे इति यावत् नेत्रोत्सवः तद्दर्शनजन्यमनङ्गरमं रतिमनु-
यासं प्रस्तौति व्याहरति । बालेन्दुकलीयवात् नवविधकलासमूहादिवेद्युत्प्रेषः,
एतेन मातन्वाः सर्वाङ्गीकलीकृतसुखम् । अवचिते गृहीतैः सारैः साराभिः
उत्पादितं विरचितमित्वेव अमङ्गलकृतं मदममनीकरावासादृशमित्वेव स्थित-
मित्यर्थः । यत् तस्याः प्रियया सुखं तत् पश्येवं द्रव्यामीत्याशया ।

मम हि सम्प्रति सातिशयप्राप्तनोपलब्धसम्भावितात्मजन्मनः
संस्कारस्थानवरतप्रबोधात्प्रतापमानस्तद्विसृष्टप्रत्ययान्तरेः अति-
रक्ततत्प्रवाहः, प्रियतमास्मृतिप्रत्ययोत्पत्तिमत्तानः तन्मयमिव
करोति अन्तर्हन्तिमारुप्यतश्चेतन्यम् । * तथाहि ।

लौनेव प्रतिविम्बितेव, लिखितेवोत्कीर्णरूपेव च,

प्रत्युत्तेव च, वक्ष्यलेपघटितेवान्तर्निष्ठातेव च ।

सा नयेतमि कीलितेव विशिखेष्टेतोभुवः पञ्चभि-

द्यिन्तामन्ततितन्मुज्जालनिविड्म्यूतेव सम्मा प्रिया ॥ (११)

[निपथी कलकलः ।]

* मानसमीतमुत्पत्तिशयमाह । मम इति । मानसमीतः प्रियाश्चरन्मप-
तामोत्पत्तिः मत्तानः परिश्रान्तिसमूहः स्मृतिरूप एव मम चेत्तन्ममात्मतत्त्व- तन्मयमिव
इति मानसमीतं करोतीत्यर्थः । कोट्यः । प्रतापमानो दीर्घाभिरन् । अत्र
इति । संस्कारस्थानभावनाया अतिश्रयितप्रबोधादुदेकात् । कोट्यस्य संस्कारस्थ-
तिश्रययात्मादरात् स्फुटाकारात् । वक्तुमर्थात् पूर्वकात्मानुभवात्तन्मजन्मनः ।
प्रतापमानत्वमीदृशपादयति । तद्विसृष्टमेवोत्कीर्णोत्पत्तिप्रत्ययोत्पत्तिमत्तानः अतिर-
क्ततत्प्रवाहः । तथा चान्तरा विद्यमानास्फुरन्नात्र प्रवाहतिरम्भार इति भावः ।
त्वान्मात्मत्वस्य पुष्करपलाशवद्विलेपतया अर्धं मानसीमयत्वमत आह । अन्त-
रिति । अन्तःपदमिह बुद्धितत्त्वपरम् । तथाच बुद्धितत्त्वस्य सा प्रवृत्तिः सङ्ग-
सङ्गी व्यापारः सा यत आत्मतत्त्वं भेदादुक्ता प्रतिमासते तस्यात् । सास्मृदर्थेन
होमोक्त्यात् । यदा । अन्तर्हन्तिरिति भावप्रधानम् । तथा चान्तर्हन्तिरिति भावः
स्थानकं साध्यं सादृश्यमात्मबुद्धीशक्त्यात् ।

(११) लौनेवेति । सा प्रिया मानसी नोऽप्याहं चेदस्मि लौनेव प्रतिविम्बि-
तः, लिखितेव मुद्रितेव उत्कीर्णरूपेव, उत्पत्तिमेव, वक्ष्यलेपघटितेव, प्रत्युत्तेव प्रोचि-
तव वक्ष्यलेपेन घटितेव सन्त्यादितेव अन्तरालःकरणे निष्ठातेव श्वेतोभुवः कान्तस्य
अभिर्निखिलेवांशैः कीलितेव विष्टेव तथा चिन्तामन्ततितन्मुज्जालनिविड्म्यूतेव, श्वेत तन्मु-
जात् तन्मयसूक्ष्म सपादानकारवनिर्गमः' इति निविड्' अर्धं यथा भवति तथा
मूतेव रचितेव ।

माध । अहो ! सम्प्रति प्रगल्भमानकीचपनिकायः
महती श्मशानवाटः रीकता । अस्मिन् हि
पथेन प्रतिरोधिभेदुरचयस्थानं चितान्जीतिवा-
मीक्यत्वं परभागतः प्रकटयत्वाभोगभौमं तमः ।
संभक्ताकुलकेतयः किलकिलाकोलाहलैः सम्पदा-
दुत्तासाः कटपूतनाप्रभृतयः साराविषं कुर्वते ॥ (१२)
भवतु आघोषयामि तावत् । भो ! भोः श्मशाननिकेतनाः कट-
पूतनाः ।

अश्वत्थपूतमन्त्राजं पुष्पाङ्गोपकल्पितम् ।

विक्रीयते महामांसं, दृष्ट्वातां दृष्ट्वातामिदम् ॥ (१३)

[पुनर्नेवमि अश्वत्थः ।]

माध । अश्वत्थपूतमन्त्रान्तरमेव सर्वतः समञ्जलदुत्ताल-
वितालमुक्तमुन्माद्यत्कलकलाकुलः प्रचलित इवाविर्भवद्भूत-
सङ्घटः श्मशानवाटः । आश्चर्यम् ।

(१२) पथेनेति । पथेनप्रतिरोधिभिः सोमावरकैः भेदुरचयैः माससङ्घैः
भामं क्रीतं चितान्जीतिवां चितानलानामीक्यत्वं कर्तुं परभागतः मुखोत्कर्षात्
आभीनभीमं आभीमेन इत्या भीमं करालं तमः कर्म प्रकटयति, तथा किलकिला-
कोलाहलैः (किलकिलेत्यनुकरणशब्दः) तद्रूपशीत्कारैः उत्तासा उत्तरका भीमा
इत्यर्थः । संभक्ताकुलकेतयः सङ्घातचपक्रीडाः कटपूतनाप्रभृतयः अवग्रहान-
वातिप्रभृतयः साराविषं सम्पत् भीषणशब्दं कुर्वन्तं जनयन्ति ।

(१३) अश्वत्थेति । अश्वत्थपूतं मन्त्रैरनामिदं अन्त्राजं सुन्दरं पुष्पाङ्गोप-
कल्पितं पुष्पाङ्गैः सम्पादितं इदं महामांसं तुच्छमांसमित्यर्थः । मासतीमन्त्रेण
आशरीरधारणे कथाभावात् तुच्छत्वमिति भावः । तेन हते तथा मांसं
महत्त्वदी न दीयते इत्यनुज्ञासमादिति । विक्रीयते दीयते तदव्ययतां चभीष्णं
पञ्चतानित्यर्थः । 'इहोस्मिन्' पञ्चीकृत्य साङ्घात् बहुपार्जितम् । अश्वत्थपूतं
निष्पादनेतत् मांसं विदुर्मुखाः । इति परिभाषितमेव मास महामांसम् ।

कर्षाभ्यर्चविदीर्घसुखविकटव्यादानदीप्तान्निभि-
दंष्ट्राकोटिविसङ्कटेरित इतो घावङ्गिराक्षीर्यते ।
विद्युत्पुच्छनिकाशकेशनयनम्भूः शम्भुकाशेर्भो,
लज्जालक्ष्मिविशृङ्खलीर्घवपुषामुत्कासुखानां सुखैः ॥ (१७)

[पिच * । एतत्पूतनचक्रमक्रमकृतघासाईभुजैर्द्वकाम्
उत्पुच्छत् परितो नृमांसविघ्नसैराघर्घरं क्रन्दतः ।

(१४) कर्षेयादि । उल्का ज्वाला मुखे शिवा ते उल्कासुखाः प्रकाशमिताः ।
तां सुशैर्भक्ष चाक्षीर्यते व्याकरोति । यदा । उल्कासुखा एतन्नामवशिष्टा एव
इषामिनी जन्मभेदाः । कीदृशैः । कर्षाभ्यर्चं कर्षंस्तीक्ष्णं विदीर्घं सुखं विकटं
राक्षं यद्यादानमाखविकाशसेन दीप्तीः प्रियैषु तैः । दंष्ट्राणां कीटिभिरप्येविसङ्कटेः
इत्येविकराक्षेणां । इतः इतः सर्वतो घावङ्गिः । विद्युत्पुच्छनिकाशानि तद्विद्यु-
त्पुच्छनिकाशानि केशनयनम्भूः शम्भुकाशानि यत्र तैः । पिचकानां केशादीनां विद्यु-
त्पुच्छता । अतएवीत्यासुखः प्रकाशाखी जन्मभेद इति पचः साधीयान् । उल्का-
काशाङ्गत्यादि अथवा अकल्यादि विद्युत्कादि दुर्बलानि दीप्तीनि वपुर्वि शिवा
ताम् । एतेन दुर्बलतमम् । प्राणावीर्यस्य सुखी इत्यमरः । केशिन्वाही पूर्व-
पातविघ्ननिवृत्त्याद् भृशज्वरपङ्काय केशज्वरस्य पूर्वनिपातः । अकल्यादी अस्ति
कारणम् । कर्मणि अस्ति तद्वद्विषय इत्यवधेयम् । अत्र तरसीऽयम् ।

* अपि चेति । अपिर्भुजपुच्छाद्याम् । अः सप्तम्यै ।

(१५) नर्दनाह । एतद्विद्यादि । एतत् पूतनचक्रं यन्नामजितसङ्घ-
क्षीकते । किं कुर्वन् । अस्माकृतया अकर्मिण्य सुवपुःकृती जी वावकतीऽहं भूमी
तत्तमहं सर्वेभ्यः सुख एव क्षितम् । तत्र भुजिपतितरैर्भुजैर्भुजमांसविघ्नसैः
विकटेः सर्वेषु इषान् कीकानारक्षकुहुरादीमुत्पुच्छत् पुटान् कुर्वन् । अकर्मणं
तिपचकृतया । अस्मिन्नावातिप्रवाहा । कीदृशान् । अकर्मणिकया मांसवह-
न्त् घावर्घरज्ज्वरज्वरं यदा कादिर्भ क्रन्दतः क्रन्दतः । एतत् कुहुरिषु कटुटनैव ।
इदं पूतनचक्रम् । कर्षैरहुनदग्धा तत्प्रमाणा अद्या यत्र तत् । एतेन ज्वाला
अक्षीनित्यकर्षज्वरीरसलक्षोमयानि दर्शितानि । अस्मिता ज्वाला वा ज्व-
रं तथा नद्याः विषम् सर्वतः तता विक्षीर्षा वाः कावरी नद्यः इति ज्वाला-

कर्त्तृद्वयमद्वयमद्वय-महितत्वद्वयविश्रुत-
ज्ञानुपनिषन्नास्तिपञ्चरत्नरत्नज्ञानमासीक्यते ॥ (१५)

[वचनादस्योक्त विवरण पृ ०]

अथो प्रकारः पिशाचानां एते हि

ततपुष्टरसनोपमाश्रयर्त्तं दधति विदार्य विवर्द्धदीर्घदेहाः ।

सकद्वयगर्भोरकोटराणां श्रुतिमिव दन्धपुराचरोद्दिष्टानाम् ॥

(१६)

[परिक्रम्य ।] इत्य ! वीभत्समेवायं '१' वर्त्तते ।

आसी श्रुतिश्च अस्मिन्नेव चानामि दृष्टानि चान्ता पञ्चराशि येषां तादृशा जरणी
जीर्णाः कदाका मासादिगुणास्त्रिभावा यस्य तन् । इकपदं यमाकादुपलक्ष्यपरम् ।
यस्य ईडाधमो इव इत्यमरः । यदा । आकाइकाः कपिकोट्टान इति माना-
चोऽनरदर्मनादेतस्यैकदेशो इत्यमरः । तेन भीमसेनादिवदस्यापि तावदर्थमिति-
पादकमेवमपि यम् । यदा । इको शीघ इति ख्यातः । विचसो भीजनश्रे-
योत्यमरः । आचरोरास्त्रि कदाच इत्यमरः ।

० विवर्द्धते । अतिमास्त्रिकेऽपि मयि भीषणत्वमनो पूतनाः कुर्वन्तीत्य-
सम्प्रदायिका इति । यदाह । असम्प्रदायेषु इति । आद्याप्यप्यक्रियादिभिः ।
इति । प्रकारो वैलक्षण्यम् ।

(१६) तत्तेत्यादि । एते पूर्वोक्तादन्ते पिशाचाः ततपुष्टरसनोपमा-
विषयं विवर्द्धदीर्घजिह्वाभीषणं मुखविषयं विदार्य व्यादाय दन्धपुराचरोद्दिष्टाना-
मिव श्रुतिं दधति धारयति । दन्धत्वेन श्यामत्वं पुराचत्वेन जीर्णत्वं दर्शितम् ।
रोद्धिरो रोद्ध इति ख्यातशब्दः । शीघरास्ति इति ख्यातो वा । रोद्धितीऽपि
न एव । अतएव रोद्धितः शीघनाशक इत्यमरोऽपि । रोद्धिचानामिति पाठे
रोद्धनीति रोद्धाकारवत्त्वोक्तमित्यर्थः । अस्मत्ता अस्मत्ता अजमरेव सपेक्ष चोर-
कोटराणां भीषणश्लिष्टाणाम् । निष्कृष्टः कीटर् वा नैत्यमरः । तद्वि कीटरेवास्त्र-
मजमरेव रक्षणा रोद्धिमेव पिशाच उपमोयन्ते । भयानको रसः । यदाह ।
विजतरवत्त्वद्वयमद्वयज्ञानरत्नरत्नरत्नरत्नरत्नमात् । मुददपचोरपराचात् ज्ञयव ज्ञा-
नको ज्ञेयः ।

१ वीभत्स इत्याकरचम् ।

निर्मिथोक्तत्वं कृत्तिं प्रथममथ दृष्टुं शोभयामि मांसा-
 थं सत्त्विकुदृष्टपिच्छाद्यवयवसुखमाप्नुयुतूमीनि जन्मन्वा ।
 मार्तः पर्यस्तनेत्रः प्रकटितदमनः प्रेतरहः करह्वा-
 दहस्तादस्त्रिसंखं स्वपुटगतमपि ज्ञानमव्ययमस्ति ॥ (१७)
 पिच । निष्टापिच्छादसः ज्ञानपरिचयमप्येदसः प्रेतकायान्
 ज्ञाद्वा संसृजधूमानपि कुचपमुजो भूयसीभ्यसिताभ्यः ।

(१७) निर्मिथोवादि । अथ प्रेतरहः प्रेतावनः अथानिष्टपिच्छादी-
 यमनाकुलं यथा तथा कथं नास्तिनि आदति । किं ज्ञाना । प्रथममादी
 तं अर्थं निर्मिथः निर्मिथोक्तत्वं एवादुक्तत्वं विद्या । अन्तर्गतेति पाठे अर्थ-
 पाकर्मसुक्तत्वं तत्पुनः पुनः ज्ञानेत्यर्थः । अथानन्तरं दृष्टुमा मङ्गता अन्तोकेन
 िष्टि वह्नि मांसाणि जन्मन्वा मन्वाविद्या । कीदृशानि । अंसयोः स्वस्थोः
 योः कटिनासापिच्छयोः दृष्टे कावपचाहानि पिच्छयोर्जहापाकाव्यभानयोरादि-
 तात् अन्वाभुवायनयवेषु सुखमानि । अन्तर्गतात्तेवाम् । अन्तर्गतात्तेवाम् । अन्तर्गतात्तेवाम् ।
 आनि । दृष्टुं कथं वेति पाठे दृष्टुमीत्यर्थे कायेन वहुतां ज्ञानीत्यर्थः । वहा ।
 रेषीनीयया भूयसीत्यर्थः । अन्तः यः काव अन्तरिक्षमरः । कीदृशः प्रेतरहः ।
 तस्करावान् । पर्यस्तमितस्ततः अन्तः नेत्रं येन सः । एतदुभयं प्रेतरहेषु प्रसिद्ध-
 । अन्तः पर्यस्तनेत्र इति पाठेऽन्तर्गतेति अन्तर्गतेति । प्रेतरहमेव कीदृशानि ज्ञा-
 नयः । आतन्त्रात्त्वमेव इति पाठे आतानि दृष्टीतानि आतन्त्रात्तेवाम्
 । अत एवाकाशुपाटनाय प्रकटितदमनः । दौर्बल्यप्रकर्षात् प्रकटित-
 नत्वम् । अहस्तात् कीदृशतात् करह्वात् अवावादाज्ञात्तेवाम् । अन्तः-
 ज्ञानमुपपत्तिः । कीदृशं ज्ञानम् । अस्तिषु वत् कतिवृत्ति तत् । अन्तः-
 मपि निष्कृतविचयज्ञानमतमप्येत्यर्थः । अथ बीभक्षो रसः ।
 (८) निष्टापिच्छादि । एतेषु कुचपमुजः ज्ञानपञ्चकाः पिच्छाद्याः वहीभ्यसिताभ्यः
 कावानाज्ज्व तेषामेव ; ज्ञानावयवं ज्ञानावयवमस्ति निष्कृत विचयज्ञानावयव-
 त मन्वावाराः मन्वावयवमित्येवम् । पिचति । मन्वावाराः कीदृशीः ।
 तद् दूरत एवीदृशनीयत्वानां । दृष्टव्यत्वान् । वहा । आराधनीये
 नीति बीजना । आराधनीयेष्वीपक्षेति विदः । पिचाद्वहीनामिनीयव-

उत्पन्नसंसि मांसं प्रचक्षदुभयतः सन्धिनिर्मुक्तमारा-
 टेते निष्कृष्य जहानसकसुदयिनोर्मज्जधाराः पिवन्ति ॥ (१८)
 [विहस्य ।] चक्षी । प्रादोषिकः प्रमोदः पिशाचाङ्गनामाः ॥
 तथाहि । चक्षीः कश्चित्तमङ्गलप्रतिधराः खीहृत्तरतोत्प-
 न्नोत्तंसधृतः, पिनङ्ग सङ्घसा हृत्पुच्छरीकसजः ।

मीना । खीहृत्तान् । निष्ठादिनिधत्तापिन खिद्यन्त्यसि विद्याम् । पङ्क १ ।
 मूत्रेवास्तुत्पन्नत्वावकाशेऽप्येवमपि कथम् । चक्षु इति पाठी न युक्तः । त-
 दावक्षीत्यादिनामङ्गविधानम् । यदा । प्रेतकावादिनि पञ्चम्यनः ।
 चक्षीऽस्य इति पञ्चम्यामनङ्गि कथम् । चित्तात् इति स्ववक्षीये पञ्चमी ।
 पताविम्यनधाहन्ती कथम् । कथमेव वाक्यमेवाङ्गेषु परिचयम् जीर्यन् । मीदो मी-
 तान् संस्तुतधृमानपि । खीहृत्तं जहानसकम् । उत्पन्नमुत्पन्नं कृत्वा पकृत एव
 कं सनशीलं मांसं यज्यात् । यदा उत्पन्नं मोहतपाकेन कश्चि मांसं यज्यात् ।
 उत्पन्न इति भावे कः । प्रचक्षन्तः त्रिविधोभयन् समवती जानन्पूर्वको मुख-
 काय ये चक्षुषीऽङ्गा परस्परनिक्षणस्यानामि तैर्निर्मुक्तम् । प्रचक्षमिति पाठे
 उभयतः पाश्यां प्रचक्षन् । अत एव सन्धिपरितुक्तमित्यर्थः । कुक्षयः श्वस-
 निवागित्यनरः । नक्षत्रं नरहृद इति ज्ञातम् । सरो इति ज्ञातं वा ।
 बीजस्य एवात्र रसः ।

• चक्षी इति बीजस्य श्वारदन्त्रेण चाख्यम् । प्रादोषिकी रात्रिप्रारब्धः ।
 श्वारदन्त्रोभक्ष्योः परस्परविरोधेऽपि संज्ञानसाध्यात् संभेदाभास इह । प्रसाध-
 नावाप्त श्वारः । यदाह, अतुमात्मावहारैः प्रियजननाम्बन्धाव्यसिवाभिः ।
 उपवनमननविहारैः श्वारदन्त्रोऽपि लब्धवति । अतएवायं श्लोकः कच्छाभरवेऽपि
 रसकच्छराभास उदाहृत इति ।

(१८) चक्षीरित्यादि । एताः पिशाचखिद्यः कानोः सङ्घस्य निधित्वा कपास-
 चक्षीः चक्षुषोहृत्तरा मज्जनयामि पिवन्ति । खीहृत्तः । चक्षीः कश्चितः रचितो
 मङ्गलप्रतिधरो कस्यस्य मूर्ध्नामयं बाधितः । चक्षुष्यचिह्नं मङ्गलप्रतिधरो भवति ।
 यदा । प्रतिधरः कच्छकम् । तदव्ययेवव्यचिह्नतया मङ्गलम् । कच्छके सरस्व-
 ते भवेत् इति सरोऽङ्गिवागिति निर्दिष्टोक्तारः । खीहृत्त एव रसपदं तेन व्यक्त-

एताः शोभितपङ्कजमुपः, सन्ध्य कान्तैः पिव-
न्त्यस्त्रिंशं वसुराः कपासचवकैः प्रीताः पिशाचाङ्गनाः ॥ (१८)

[परिक्लम्य पुनरगच्छेति पठित्वा ।] कथं द्वागतिप्रशान्त-
रीषणभीषिकाप्रकारेभ्योऽङ्कितं चपकान्तं पिशाचैः । चहो ।
न.सस्वता पिशाचानाम् । [परिक्लम्य वृद्धाः सन्निवेदम् ।]
वक्षितशेष समस्तात् स्मयानवाटः ।

तथाहि । खलु इयं पुरत एव * ।

गुच्छकुण्डलकुटीरकीमिकचटाधृत्कारसंयोजित-
क्रन्दत्फेरवचच्छङ्कात्कृतिभूतप्रःम्भारभीमेष्टाटैः ।

तस्य कर्मभूषणं विधत्त वाः । सङ्ख्या शीघ्रं इत्पुष्करीकमजः इत्यप्रमाणाः
मनस्य परिभाषा । इत्यप्रमत्ततया पुष्करीकपदं नोपस्थाप्यः । सङ्ख्या । सादृश्या-
न्मनस्यैव तस्य इदमप्युच्यते । इति । मायायाः समीपतरया चत्वा मा यच्छा-
यति पारधानि शीघ्रता । अत एव प्रीताः । शोभितपङ्कजमुपः रत्नचर्म-
मुपवस्यः । अतः पिवन्त्यस्त्रीणादी यतिमङ्गलदा न काव्या । सन्निवृत्तपद-
भेदे तस्यादोषत्वात् । ईशा द्रव्यभूषणविषयानिवादी तथा दर्शनात् । अथ-
नपात्रं व्याटिति कारावयो । इह बीभत्समिदः प्रहाररसः ।

* कटिति शीघ्रम् । विभीषिका परमयदाविनी रीदृक्पता । तस्याः
कारा भेदाः । अपकान्तं प्रपञ्चाय्य मतम् । निःसन्धा इत्यनेनाकाशीर्दिर्दिष्टता ।
हानांनिकवादिपिनेटवाय इति निवेदः । विविती व्यातः । ततोव्याम-
न कथं वक्षितत्वज्ञानमित्यत आह इवमिति ।

(२०) वृद्धादिवादि । इयं सरित् पुरत एवाति । पारीश्रजानं श्रजानपार-
श्र । पारी मध्ये वृद्धा वेति समासः । कुञ्ज एव कुटीरोऽस्या कुटी तत्र वा
कीमिकचटापेक्षकसमूहः । गुच्छलोमां कुञ्जकुटीरकीमिकचटानां धृत्कारसंयोजित-
तं ध्वनितम् । क्रन्दत्फेरवाचा क्रन्दन्मायायाः कात्कृतिर्काव्यारः क्रन्दविशेषः ।
मधोऽर्धः । तावन् धृतः पुरितो यः प्राग्भाषोऽवगतं तेन जीवैः शीघ्रकैष्टैर्भ-
वता । सङ्ख्ये इतीया । अनारभ्यनरे शीघ्रोत्कृष्टता ये सरदाः कपासानि तदा

भयवदि ! चिरस्य आणादिदासि दुःखं सिषेष्टेण, * हा प्रिय-
सखि लवङ्गिण ! मिषिषयावसरमेतत्सखा अहं ते संबुक्ता (ख) ।

माध । इति '१' ! मैवेयं मदिरेशणा, सम्प्रति निरस्त एव
सन्देहः, तदहमपि नामैनां जीवन्तीं सम्भावये ।

[स्वरितं परिक्रामति ।]

अघोरघण्टकपालकुण्डले । देवि चामुखे ! नमस्ते
नमस्ते ।

मावष्टभनिशुभनिर्भरनमङ्गुलीनिष्पीडन-

न्यासत्कर्पूरकर्मकम्पविगलदृष्टिगण्डध्वगडस्थिति ।

पातालप्रतिमङ्गगङ्गाविवरप्रलितममार्णवम

वन्दे नन्दितनीलकण्ठपरिवह्यक्तर्हि वः क्रीडितम् । २३॥

(ख) निष्कस्य ! एव इदानीं ते नरेन्द्रचिताराधनोपकरणं जनी विपद्यते,
हा चम्प ! खड्गमयकुटये ! त्वमपि इतासि देवदुर्विस्मिनेन, हा मासुतोमय-
जीविते ! नमः कल्याणमाधनैकगुणमकलयापार ! भगवति ! चिरस्य ज्ञापि
तासि दुःखं खं ईन, हा प्रियसखि लवङ्गिण ! अत्रावसरमाह्वयना अहं ते
संबुक्ता ।

* अत्र भगवति कामन्दकि इति शेषः । चिरस्य बहुकालम् ।

। इमेति निश्चयनाभि ।

(२३) सावष्टभेत्यादि । देवि । युष्माकं क्रीडितं एवं वन्दे । क्रीडितम् ।
सावष्टभः साटोपी यो नियन्त्री निदेशकत्वं करचमेदमतः निर्भरान् सख-
मादानमती भूमीकम् अवनिचक्रव्य निष्पीडनेन स्ववदधोमन्त्रेण कर्पूर इत्यादि
वम् एवभूतस्य कूर्मस्य कर्मिमाह्वयनामेव विजयनी मञ्जरी ब्रह्माक्षकलम्
व्यतिरेकं तत्तथा । अमेन भूकम्पः सक्तः । तथा च नमः भूमभूमीषु न चक्रे-
वानामुक्तं कात्यायनवृत्तिवृत्तिं पातालमुक्तं ब्रह्मविहरी प्राचयाः सदाशंका वप

अपि च ।

प्रचलितकरिहतिपर्यन्तचक्षुस्खाघातभिषेन्दुनिस्सन्द-
मानासृतवशोतजोवत्कपासावलीमुक्तचष्मादृशमत्रसङ्गृहीत-
प्रवृत्तस्तुति, अस्मदसितभुजङ्गभोगाङ्गदधनिनिष्पीडनस्फार-
पुङ्गवत्फणापीठनिर्यहिवज्योति-कण्ठभ्रमोच्छामर-व्यस्तविस्त्रा-
रितोः खण्डपर्यासितच्छाधरम् । खलदनलपिमाङ्गनेचच्छटाच्छ-
दभीमोत्तमाङ्गभ्रमिप्रस्तुतामातचक्रक्रियाम्यूतदिग्भागम् उत्तु-

तम् । नन्दिनीलकण्ठपरिचत् इतिभेरवसंभं व्यतिर्हि प्रकटविजयम् । उत्तुचिमा
तु भवेत्प्राप्तनिर्गमोऽयं निमगते । अङ्गुलीयाधिताः स्रग्भः पादावतलस्रग्भरे ॥
इति भरतः । कटाक्षे च अपाक्षेऽपि पृष्ठास्थाने च अपरं इति ज्ञायतः ।
नार्यं वरीयस्वन्मिदम् ।

• दक्षकमाङ्गप्रचलितेत्यादि । देवि ! युष्माकं तात्त्वयमुद्यतं स्वल्पमात्र-
मभीष्टे चक्षुःमात्राव इत्येवान्तराव च भूयात् । अरिष्ये इति पात्रे रिष्टि-
रयमं तदभावाद्गिरितलस्यै । अनेन भाष्यमिष्टावेनचक्षुःस्थोऽप्युक्तः । यदाह ।
आकाशिकमसंवेदं समवेमिव बहवेत् । आचामने स दक्षः आकाशमिष्टावे-
नचक्षुः ॥ रिष्टिः खड्गं नाहमे जीति मीदिनीकारः । अरिष्टे तु यमायम इत्य-
नरः । यथा । आकारी देवमाता आदिति आमाहमन्दाकाम्पुही मुचं च ई चः
देवमातः इत्ये चभीष्टं भूवादित्येः । खीदमम् । प्रचलितनलासुरचर्मपक्षेनेन
उत्तमतां नखानामाघातैर्मिहान्त् खट्वाटिताह्वीमसकलचन्द्रात् अरदयतल कट्टिमे
नाह्वेन जीवन्तोभिः सदाकारविमिश्रमाकाशितुं तैश्चकाङ्क्षाभिः चक्षुःचक्षुः
सतां भूतभूतानां बहुमूलनयानां प्रवृत्ताभ्युतिर्लङ्घनम् । यथा । मूलमयैः प्रवृत्ता प्र-
तिताभ्युतिर्लङ्घनम् । चक्षुःमिवित्यर्थः । यथा । प्रचलितः अरिचर्मपक्षीचर्मपक्षे
तत् । यथात् कर्मचारयः । तथा तात्त्वयमन्तरावाहीनं यवतां चक्षितमुद्यतं
आमशपांशो भोदैः कावेरे चक्षुःदयमयः कैवल्याकारयमवलीनं निष्पीडयेन इत्य-
उद्यतमुद्यविवाहकवरवी वा पुङ्गव विचारिवाङ्मयः कषायीकः । विचारि-
तवा पीठेन कषयम् । ततो निषेदिवज्योतिषः निर्मलविचारः कण्ठभ्रमोच्छा-
दभीमोच्छामरः अवहरी विषयो वा अथ इतलनीयानी विचारो दीर्घो हो

ब्रह्महास्योऽटिजजोऽतिविचित्रतासमयम्, प्रमुदितकटपूतनी-
तासवेतासतासकटत्वंसंभ्रान्तगीरीचनान्नेपङ्कजमलास-
कानन्दि वक्ष्याम्य, देवि ! भूयादभीष्टो च हृद्यो च नः ॥

[इत्यभिनवतः ।]

माध । हा धिक् प्रमादः ' ।

अश्लासककरकमाधवमना, पापकृपाकृपालयोः

पापारम्भवतोर्ध्वगीव हकयोर्भीरुर्गता गोचरम् ।

सैयं भूरिवमोर्ध्वमोरिव सुता मृत्योर्मुखे वर्तते

हा धिक्कष्टमनिष्टमस्तकरुणः कोऽयं विधेः प्रक्रमः ॥ (२४)

टीकाः इत्यस्यसूत्रेण पर्यासितः चित्रः आधरः पर्यतो यत्र तत् । तस्या
चर्मकपादमाश्रितया टीकास्य इत्युक्तम् । अत्रादिकटस्य स्तम्भमभिर्यासित्य
मरः । तथा अश्लासकचर्मन पिपङ्गु पिङ्गु यत्र तं सल्लोटलोचनं तस्य कटा
आश्लान्निर्जमप्रसरः तथा 'पापकृपा' भीमं यदुत्तमाङ्गं शिरस्तस्य अस्मिन्कृता
कारिण भवत्ये तथा प्रस्तुता प्रारब्धा अश्लासकक्रिया वज्रप्रज्वलितार्धकाष्ठविशेष
कर्म तथा मृता इवैक्य प्रतिबद्धा इव दिग्भ्रमा यत्र तत् । तथा प्रमुदित कट
पूतनीतासवेतासानी कटकटपूतनीहटवेतासानी तालिन कलकलन रङ्गुटाकृपा
अतएव संभ्रान्ता जलनी सत्तरा वा या जीरी तस्या घनाङ्गं चैव निविडालिङ्गनेन
हृद्यन् मनः चित्तं यत्र एवभूत आत्मकं जिनस्यसंमानन्दयति तत् । आभीष्टो
विधिः ।

१ धिक्प्रमाद इत्यत्र वर्तते इति क्रियाध्याहारः । तत उपपदविभक्तः
कारकविभक्तिर्बलीयसीति चिन्मोमे द्वितीयो बाधित्वा प्रथमेत्यवधियम् ।

(२४) अथेति । वसोरिव अष्टसंख्यकवसुनामकस्यैव भूरिवसोरन्वयनाम-
कस्य मासतोविभुः सैयं पुरोवर्तिनी सुता मासतो मास्यच वसनच ते अश्लासकेन
रत्ने मास्यवसने असी चर्चिंते असी अशीरवष्टकपात्रकुण्डलाभ्यामित्यर्थः । हा
पापारम्भवतोर्ध्वकापापकर्मोर्ध्वमाचरोरित्यर्थः । पापकृपाकृपालयोः तादृश-
कमाचरोरित्यर्थः । हकयोर्भीरुर्गतामनयोगोपरं विद्वत् जता जीरुमं-
ग्रीया अमीव अमीर्ध्वमस्य मुखे वर्तते हा विधाई धिक् एतादित्यर्थः । कष्टमनिष्ट

कपाल । तं भद्रे ! खर दधितोऽत्र बलवाधू-

दस्य त्वां त्वरयति दादयः क्षतास्तः ॥

माल । हा ददय ! बाह माहव । परलोचनदोषि
सुमरिदम्बो तुष्टेहिं यथं जघो, च इ सो उवरदो, जघ
वह्नहो जघो सुमरेदि '१' (ग) ।

कपाल । हन्त ! माधवानुरक्त्यं वराकौ तपस्विनौ ॥

अघोर । [शक्तिमुख्यम् ।] यदस्तु, व्यापादयामि ।

चामुण्डे ! भगवति ! मन्त्रमाधनादा-

वृद्धिष्टामुपनिहितां भजस्तु पूजाम् ॥

(ग) हा दधित नाथ माधव ! परलोचनदोषि क्षतलोचोऽयं जघो युष्माभिः,
न खलु न उपरतो यस्य बलवः खरति ।

मनीष्यः । निधेः खरस्तकदयः कदवायुः कोऽयं प्रकम चारय इत्यर्थः ।
एतद्विविधविधसितम् चम्यथा नैतत् पटितुं शक्यते ।

॥ त्वं भद्रेणादि । प्रहर्षिणीकन्दमा द्योकात्मः । चामुण्डे भगवतीत्याद्य
श्रिमाहम् । हे भद्रे ! बलव दधितो बलभत्वेन इत्यर्थः खर । तुलनात् खरकमम् ।
यदाह । पतिरेको नृपः स्त्रीकामिति । यदा । मदुपहरणीयत्वेन स इव
जन्मनि ते बलवो न भूत एव । जगो जन्मान्तरेऽपि तन्नाभाव तं खर । यदाह ।
यं यं वापि खरम् भावं लज्जयन्ते कलियरम् । तं तमेवेति कौन्तेय । यदा तद्भाव-
भाषितः इति । क्षतास्तौ वनः ।

† खरकमाह । यत्वेनज्ञाचीनमेति कर्त्तव्यं वृत्ती । यत् नृपकामिति वा ।
चम्यकाले माधवखरं मुक्तिर्हेतुरिति कटाक्षितम् ।

‡ हन्तं छिदे । क्षामन्दकोनिहनुवन्मात्रमापि माधवकाहम् एव । तदनु-
रक्ता चेत्तं बलं वधेति छेद इति भावः । अतएव तपस्विनौ वनुकम्पा ।

५ उद्धिष्टा माया प्रतिज्ञाताम् । उपनिहितादुपदीकृताम् ।

[इति उगुमुवकाः ।]

माध ।

[सहस्रीपस्य प्रकीर्तं मातृती निश्चिप्य ।]

दुरात्मन् ! एष प्रतिहतोऽसि कापालिकापसद * ! नन्वयं न
भवसि ।

माल । [सहसावलोक्य ।] परितापदु मं महाणुभाओ
माहवो ।

[इति माधवेमालिकृति ।]

माध । महाभागे ! न भेतव्यम् भेतव्यम् ।

मरणसमये त्यक्त्वा शङ्कां प्रतापनिरर्गल-

प्रकटितनिजस्त्रे हः सोऽयं सखा पुर एव ते ।

सुतनु ! विश्वजोत्कम्पं सम्प्रत्यसाविह पाप्मनः

फलमनुभवत्युषं पापः प्रतीपविपाकिनः ॥ (२५) ।

अधो । आः क एष पापोऽस्माकमन्तरायः संवृत्तः ? ।

कपा । मालत्या एवायमस्याः स्नेहभूमिः कामन्दकीसुहृ-
त्युग्रो, महामांसस्त्र पण्यिता, माधवो नाम ।

* सहस्रीपस्य प्रकीर्तं मातृती निश्चिप्य । सह-
स्रत्वेन बाहुभ्यामपहारकम् । प्रतिहतो निराकृतः । अपसद ! निन्दित !

(२५) मरयेति । मरणसमये शङ्कां जीवन्त्येतिभावः । त्यक्त्वा प्रतापेन
निरर्गलः अनुसङ्गहीनः तथा प्रकटितः निजः स्त्रीयः स्त्रीयौ वत्स ह य इति कर्म-
धारयः । स हृष्टपूर्वः सर्वं हृष्टमान इत्यर्थः । ते तव सखा बान्धवः पुर एव
मरन्ते इति शेषः । अतएव हि सुतनु ! विश्वनाह ! उत्कम्पं सर्वं विश्वज-
न्येन हन्यति अस्मीं सायकारिणाम् पापः अवीरवपुः इहापि प्रतीपेन प्रतिकृषा-
परयेन विपाकिनः परिपक्वस्त परिशानकटिपक्ष्मण्यः । सायनः अनुपस्य तव
मरणपसुत्वात् पञ्चमनुभरतु क्षमतामित्यर्थः ।

माध । [मासम् ।] महाभागी ! किमेतत् ?

माल । [चिरादाश्नस्य ।] महाभाष ! अहं न किमपि जानामि, एतिथं उच्यते जानामि, उच्यते किञ्चित् पश्यता, इह-
पश्यता, तुल्ये उच्यते कश्चित् ? (घ) ।

माध । [सलज्जम् ।] स्वत्पाणिपङ्कजपरिचयपुष्पजम्बा

भूयाममित्यभिनिवेशकदर्थ्यमानः ।

भ्राम्यन्मांसपचनाय, परंतुभूमा-

वाकर्ष्य, भीरु ! हृदितानि तवागतोऽस्मि ॥ (२४)

माल । [स्वगतम् ।] हृदौ ! कथं मम कारणादो एवम्
एते अप्याणरपेक्षा परिक्रामन्ति (ङ) ।

माध । अहो तु खलु भो ! तदेतत्काकतालीयं नाम
सम्पति हि ।

(घ) महाभाग ! अहं किमपि न जानामि, एतावदेव पुनर्जानामि,
उच्यते किञ्चित् पश्यता इह पश्यता, तुल्ये पुनः कश्चित् ?

(ङ) हा धिक् ! हा धिक् ! अहं मम कारणादिवर्तते आत्मनिरपेक्षाः
परिक्रामन्ति ।

(२४) तदिति । हे भीरु ! जाकति ! तव पाणी एव पङ्कजं तावदा-
नः परिचयः - वक्ष्ये तयोर्विति वा । अ एव पुनः तस्मात् जम्बा वक्ष्ये तावदा-
नः भूयाममित्यभिनिवेशकदर्थ्यमानः । हृदयमितिनेन मलाचामेन चर्ष्यमानः पीयमानो
वाष्पान् चमेन पचन्त्येव । मलाचपचनः च मरमाचविचरवाच परेतस्मिन्नेव जम्बाना-
नः अहं तव हृदितान्वाकर्ष्ये नुना जानतोऽस्मि ।

राज्ञीचन्द्रकसामिवाननचरीं देवात्ममासाद्य मे,
 दक्षोरस्य कृपाचपातविषयादाच्छिन्दतः प्रेयसीम् ।
 चातहाद्विकसं, हुतं कवचया, विजोमितं विजयवात्,
 कोपेन ज्वलितं, मुदा विकसितं, येतः कथं वर्तताम् ॥ २७
 चषी । १ १ ब्राह्मचरिण्यः ।

व्याघ्राघातसंगोक्षपाकुलमग्न्यायेन, हिंसावचेः
 पाप ! प्राक्षुपहारकेतनमुषः प्राप्नोऽसि मे गोचरम् ।
 सोऽहं प्राग्भवतेव भूतजननीमृध्नीमि, खड्गाद्वृत्ति-
 ष्छिन्नस्य कवचस्य रश्मिधिरप्राग्भारनिष्पन्दिना ॥ (२८)

(२७) राज्ञीरिति । आनमे चरति या तां सुखप्रविष्टामित्यर्थः चरेत् इति
 ट्ठित्वात् ङीप् । राज्ञीर्मण्डपको चन्द्रकसामिव स्थितामित्यनुप्रासा । प्रेयसीं
 विद्यतमी मासतीं चष्य पुरः स्थितस्य दक्षीः चषीः कृपाचपातविषयात् खड्गप्रहार-
 चातात् आसाद्य प्राप्य चाच्छिन्दतः वलात् गृह्यतः मे मम चेतः कथमतिक्रान्तं च
 चातहात् किमिदमिति मयात् विजय विजयं वर्तताम् कवचया एतादृशवस्तुति
 दयया, विजयान् चषटनचटनादवात् विजोमितं चक्षिरं कोपेन एतस्य प्रती-
 काराकरवद्वेष आचितम् मुदा दर्शनजन्याहादेन विकसितं प्रादुर्भवं वर्तताम् ।
 चक्षेयस्य चित्तस्य बहुविधचित्तधर्मरूपा पञ्चावाकहार भेदः । एकमनेकावाक्य-
 मेकमेकवाक्यिण्यादिवचनान् ।

(२८) व्याघ्रंति । ई पाप ! पापानुहासिन् माधव ! व्याघ्रं च व्याघ्राता
 गृहीता वा कनी तस्या वा कृपा तन्पाचरचादयेत्यर्थः । तथा पाकुलः
 व्याकुलः की कथमाग्रायेन तादृशेण च तथा तथेत्यर्थः । प्राचिनां जन्तूनां च
 उपहारः करासादौ निषेध इति तस्य चेतनमुषः तत्र स्थितस्य चतएव हिंसावचेः
 हिंसावाक्यवृत्तस्य मे मम गोचरं प्राप्नोऽसि । खड्गाद्वृत्ति-
 ष्छिन्नस्य कवचस्य रश्मिधिरप्राग्भारनिष्पन्दिना इति वाच्यं वाणि दक्षिरादि
 तेषां प्राग्भारस्य बी निष्पन्दिः आशः च विद्यतेऽस्य तेन भवतेव प्रागादावेव भूतायां
 जननी देवी कराकालित्यर्थः । चषीमि वीचवाणि । आदौ गृहीतकृपाच-
 पातवाचितस्य तव रश्मेव इत्थं कवचतो हस्तसु इत्यर्थः ।

माध । दुरात्मन् ! पापम् ! पापम् ! ।
 असारं संसारं, परिसुषितरजं विभुवनम्,
 निरासीकं लोकं, मरचमरचं बाल्यवयनम् ।
 अदप्यं कल्प्यं जननयननिर्माचमफसम्,
 जगज्जीर्णारख्यं कथमसि विधातुं व्यवसितः ॥ (२८)

अपिच । रे रे पाप !

प्रचयिसखीसखीसपरिहासरसाधिगते-
 र्भक्तितग्निरौषपुष्पहृन्मैरपि ताव्यति यत् ।

(२८) मारणेऽपराधमाह । असारमित्यादि । रे पापम् ! जगत् असारं सारयुक्तं विधातुं कर्तुं कथं व्यवसितः कृतप्रारब्धोऽसि । तथा च संसारसार-
 मृतेवमेव । जनसा विना असार एव स इति । वदाह । सारं तु महिषारमं
 संसार इति निश्चयः ॥ इति । जातो जातो यदुत्कृष्टं तद्वि रजं प्रचक्षते ॥ इति ।
 तत्कथंमाकृष्यं निमित्तं । अतो रजमिवम् । मनोहरत्वदीपितमन्तरालादि-
 नेयं वा रजम् । अतएव तदभावात् प्रसुषितरजं विभुवनं कर्तुं व्यवसितोऽसि ।
 तदेतत्कथंविषयं यौघे दुरत्ययमिति भावः । इत्यतिकाव्या जगदुद्योतयतीत्या-
 खीकथुता । एतदभावाद्गिराखीकं तमःप्रविष्टं खीकं जगं कर्तुं व्यवसितोऽसि ।
 अतएवोत्कृष्टं प्रति खीकोत्तिसेन विनाशकारकस्याभावात् प्रद्योत इति । बाल्य-
 वयनामेतत्कखीनामिदं जीवनहितुः । अत एतद्वाञ्छामरचमरचं सखीजनं
 विधातुं व्यवसितोऽसि । अख्यौनामे तस्यस्यो दुःखिताः । एतन्नामे तु विवक्ष्य
 एवेति भावः । अत्राहारं संसारमित्यादिना नाविकानतरानधीवकातिप्रव-
 र्चनमुपलब्ध मरचमरचमित्यादिकं उचितवताप्रतिपादनादेकवाक्यतयैकवर्णन-
 बाह्वद्वयदीपयन् । नात्रादिवन्त्यतिरिक्तोदासीनवाच्यसंज्ञकपराजगजगन्तु
 व्यस्येव माचवकाया विषयं सूचयतीत्यदीवात् । तदीयनामानुषङ्गिनादीव
 मरचमरचता मलिनारजनिर्वाहाह । कल्पयंतया मोहनालोक दधे करोति ।
 एतदभावाददप्यं । जननयनमेतद्दर्शनमेव कथम् । अत एववाञ्छाप्रदकथम् ।
 जगत् जनसा अकृष्टतमम् । एतदभावाज्जीर्णारख्यं तदिति । अत्र विधातृशब्दा
 प्रकृती यन्मरणात् कथया वाक्यायेवादीरः कथनित्यदमुपनिधि नामा दशाः ।

वपुषि वधाय तत्र तव शस्त्रमुपक्षिपतः,
पततु शिरस्त्रकाण्डयमदण्ड इवैव भुजः ॥ (१०)

अघोर । आः दुरात्मन् ! प्रहर, नन्वयं न भवमि ।

माल । पमोद नाह साहसिभ ! दारुणो क्व अघं
हृदासो, परित्तासु मं पडिषिपत्तीषदु इमादो अणत्यमस-
आदो * (च) ।

कपा । भगवन् ! अप्रमत्तो भूत्वा, दुरात्मानं व्यापादय ।[†]

माधवाघोरघण्टी मालतीकपालकुण्डले प्रति ।

अयि भीरु !

धैर्यं निषेहि हृदये, हत एष पापः,
किं वा कटाचिदपि केनचिदन्वभावि ।

(च) प्रमोद नाह साहसिक, दारुणः अत्ययं हताशः, परित्तायस्त्र मा
प्रतिनिवर्ततामआदनयेसंशयात् ।

(१०) पुनरपि दोषमुदाहृत्य दण्डं विभीषुराह । प्रवक्षीत्यादि । ई पाप !
तव शिरसि एव भुजं चाकण्डिकवमदण्ड इव पततु । चाकण्डिकत्वेनाप्रतिक्षिप्त-
मुक्तम् । कीदृशस्य तव । तत्र वपुषि चतिसुकुमारी मालतीशरीरे वधाय शस्त्रम्
उपक्षिपतः उन्नीक्षयतः । अत्र भुजपदेन बाहुव्यापारमात्रेणैव हृन्मयीऽसीति
श्रीर्यातिशय उक्तः । वत् साधनाः वपुः सुकुमारजिरीवपुष्पाचातेरपि तावन्ति
स्त्रिधातः । कीदृशैः । समन्वयवक्षीरविद्यासपरिहासरसवाग्नेः अपि । अत्रापि
प्रहारशरीरकाण्डयमेवेति ।

० अत्र लक्ष्मीवने मन कीदमनपि उक्तम् । अन्वया तु मरचमीव वरमिति
भावः ।

† मालतीव कपालकुण्डलापि अनाहनाह । अतश्चिति । अवस्थाधर्म-
प्रमत्त इति ।

(११) वक्षीर्यं आलोभावाकतुः । धैर्यमिह्यादि । ई भीरु ! त्वं हृदये

सारङ्गसङ्गरविधाविमकुञ्जकूट

कुहाङ्ग-पाचिकुसुमिष्यस्य हरिः प्रमादः ॥ (११)

[निषण्णे सप्तपदः । सर्वे पाचकं वनि ।]

[पुनर्नेपथ्ये ।] भो भो मासत्वन्येषिणः सैनिकाः ! इयम्
अमात्वभूरिवसुम् आम्नासयन्ती अप्रतिहतप्रभ्रागतिः भगवती
कामन्दकी वः समादिशति ।

पर्यवष्टभ्यतामेतत्करासायतनं द्रुतम् * ।

नाघोरघण्टाटम्यस्य कर्मेतद्भीषणाद्रुतम् ।

न करानोपहाराच्च फलमग्यद्विभाष्यते ॥ (१२)

कपा । भगवन् ! पर्यवष्टब्धाः स्थाः † ।

अघोर । सम्प्रति विशेषतः पौडस्य अवसरः ‡ ।

धैर्यं कुरु । एष पापी इतः । अस्मै वधि कुतः संभव इति उवाच अहं ते इति
भावः । अत्र युक्तिमाह । सारङ्गेण वनेषु सह वृद्धविधाने हरिः शिङ्गक प्रमा-
दोऽनवधानता किं वा केनचित् कदाचानुवृत्तः । शीङ्गक । इत्यनुवचनं यत्
कूटमुद्यमदेवस्य कुहाङ्गः कुहनवीचः पाचिः इत्येव वचं वक्षः । वक्षः । हरि-
रिन्दक इतिना सह युद्धे नास्ति प्रमादः । शीङ्गक । इति कुहाङ्गवीरसङ्ग-
कुहाङ्गं पाचिकुसुमिष्यं वक्षः । कुञ्जकूटपाचिकुसुमिष्यपदे आचपाचिवाहिः ।
सारङ्गः पुंलिङ्ग इति च पातके च अतस्तस्य इति मेदिनीसारः । अत्र वीरी रवः ।

* नाचतौयडकपाचयमावाह । भी इति । अप्रतिहतैति अजयवन्-
त्यर्थः । एतेनाघोरघण्टाद्रुती नाचमवहार इति कामन्दकीवचनं वक्ष्यम् ।
नाचतौमाचवयोच विवाहः अथ इति वडाहावसार इति दूषितम् । पर्यवष्ट-
भ्यन् सर्वदी वेष्टनम् ।

(१२) श्लोकादि । एतत् सर्वं नाचमवहरपाच्यं भीषणं शिङ्गं चद्रुतं
वृद्धवृद्धविधानां च विहरयाम् ।

† श्रीमात्रेण वक्ष्यवनेष्टुराह । अववदिति ।

‡ संज्ञावाहपदस्य अपरमेवैतदवा आचिकस्य वाह । अचवीति ।

माल । हा ताद ! हा भगवति ! (ह) * ।

माध । भवतु, बान्धवसमाजसुखितां मालतीं विधाय,
तत्समक्षमेनं दुरात्मानं व्यापादयामि ।

[मालतीमन्त्रतः कापाक्षिकचान्त्रतः प्रेरयन् परिक्रामति † ।]

माधवाघोरघण्टौ । [अन्योन्यमुद्दिश्य ।] आः पाप !

कठोरास्त्रिप्रत्यव्यतिकररणत्कारमुत्तरः,

खरस्त्रायुच्छेदक्षयविहितवेगव्युपशमः ।

निरातङ्गः पङ्केष्विव पिशितपिण्डेषु विलस-

त्सिर्गात्रं गात्रं सपदि लवशस्ते विकिरतु ॥ (३३) ॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

मालतीमाधवे पञ्चमोऽङ्कः ।

(ह) हा ताद ! हा भगवति !

पीरुचं पुदवस्य व्यापारितोषी वा । पीरुचं पुदवस्योक्तं भावे कर्मणि तेजसीति
विश्वः ।

* मालती तमावेयानिप्रसादात् । हा तात् ! हा भगवति ! इति ।

† मालतीरचारे' कापाक्षिकी सदा हत इति चमत्की जानातु इत्याशयेन
मालतीं च कापरीं वीक्ष्यात् भवत्विति । बान्धवेत्यादिना भाविष्याद्योपयोग
उक्तः । चान्त्रतः कापाक्षिकान्त्रदीप्तं कलसुखमिति वाच्यम् ।

(३३) हावर्षीककोपेन प्रहारव्यापारमाहुतः । कठोरेत्यादि । हे पाप !
कटंमेविव जाडपिण्डेषु निरातङ्गी निर्भयः वषादपि विचरन् सन् । तथा
कठोरास्त्रिप्रत्यव्यतिकरैश्च कठिनास्त्रिप्रत्यव्यतिकरैश्च वीरवत्कारो व्यक्तधनिः तेन
सुखरः समन्तः । खरस्त्रायुच्छेदेषु कठिनस्त्रायुच्छेदेषु चर्चं सुखरं विहितवेगव्युप-
शमः कलसवैविरलस्य सव चक्षिः कलसव गात्रं गात्रं समन्तं चरन् चक्षुः कलसं
सपदि इदानीमेव विकिरतु विचिषतु ।

षष्ठोऽङ्कः ।

—:०:—

वसः प्रविशति कपासकुण्डला ।

कपा । आः दुरात्मन् ! मासतौनिमित्तं व्यापादि-
तास्यहुरो ! माधवहतक ! अहं त्वया तस्मिन्वसरे निर्दयं
निहतो अपि ज्ञीति अवज्ञाता । [सञ्कोचम् ।] तदवग्रामनु-
भविष्यसि कपासकुण्डलाकोपस्य विवृण्वितम् ।

शान्तिः कुतस्तस्य भुजङ्गमोर्द्व्यस्त्रिंशसुक्तामुद्रया सहैव ।

आगर्त्ति दंष्ट्राय निघातदंष्ट्राकोटिर्विषोद्धारगुर्भुजङ्गो ॥ (१)

[नेपथ्ये ।] भो राजान ! वरमवयसामाज्ञया सञ्चरध्वम्,

कर्त्तव्येषु, श्रवणसुभगं भूमिदेवाः पठन्तु ।

चित्रं नामारचननिवहेषेष्टतां मङ्गलैर्ध्वः,

प्रत्यासन्नस्वरयतितरां जम्बयात्राप्रवेशः ॥ (२)

(१) शान्तिरिति । वसिन् भुजङ्गमोर्द्व्यस्त्रिंशसुक्तामुद्रया अपरिमित-
कोपा, निघाता इत्यादौटिर्दंष्ट्रासामो वसाः आ, विषोद्धारगुर्भुजङ्गोद्धारैव
कठिना भुजङ्गो कश्चिदो दंष्ट्राय दंष्ट्राय सहैव आगर्त्ति कङ्कणं तस्य भुजङ्ग-
मोर्द्व्यस्त्रिंशसुक्तामुद्रयाः शान्तिः सुखमनुभविष्यति ।

(२) भो इति । भो राजानो वसः ! वरमवयसां इष्टानामाज्ञया कर्त्तव्येषु
देवादिकर्त्तव्यविषयेषु सञ्चरन् श्रवणसुभगं भूमिदेवा सुहृदाः श्रवणसुभगं वसा
भवसि तथा पठन्तु वेदमन्त्रैः । नामारचननिवहेषिचित्ररचनायास्तुल्यकीम्वैः चित्रं
तथा तथा मङ्गलैर्ध्वो मङ्गलजनकवाग्ध्वः चित्रार्थोपादानादनुवी । चित्रार्ता
जम्बैरिष्यते । तथा इत्यादि कथञ्चित् जम्बयात्राप्रवेशः जम्बानां वरक चित्रार्ता
वाचाप्रवेशः वसावजम्बयोस्तुल्यमानः मरवविषयां पवित्रैर्ध्व मरवसि वसान्
इत्यर्थः ।

यावत् सञ्जग्मिणो न परापतन्ति, तावत् वक्ष्या मासत्वा
सह नगरदेवतायुजम् अविघ्नमङ्गलाय गन्तव्यम् इति आदि-
शन्ति भगवतोनिदेशवर्तिनोऽमात्यदाराः । तथा गृहीतस-
मिश्रेवमण्डनः प्रतीकतामानुयायिको जनः ।

कथा । भवतु इतो मासतीविवाहपरिकर्मसत्वरप्रती-
हारयतसङ्गुलादध्याप्रदेशादपक्कम्, माधवापकारं प्रति अभि-
निविष्टा भवामि । [इति निष्क्रान्ता । विष्णुशक्तः ।]

[ततः प्रविशति कञ्चनकः ।]

आशतोद्भि, अथरदेवदानवभरत्तिदेशे समभरन्देव,
आहमाहवेव, कथा आशहि दाव जताहिमुहं पठता
मासदौ च वेति, ता आव च आचन्दरुषं (क) ।

ततः प्रविशती माधवमसरदौ ।

माध । मासत्वाः प्रथमावसोकनदिनादारभ्य विस्तारितै-

भूयः खेदविचेष्टितैर्बृंह्यो नीतस्य कोटिं पराम् ।

पद्यान्तः सङ्गु सर्वथाप्य मदनायासप्रबन्धस्य मे,

कस्याचं विदधातु वा भगवती नीतिर्विपर्येतु वा ॥ (१)

(क) आशतोद्भि, नगरदेवतायुजस्यैव सनभरन्देव माधवाचवेन,
कथा आशहि दावम् आशभिमुहं प्रठता आशतो न वेति, तद्यावदेवम् आच-
न्दविशामि ।

(१) मासत्वा इति । अथद्वितीया मासत्वाः प्रथमावसोकनदिनात्
पञ्चम्योऽथ सङ्गुसर्वथाप्य विस्तारितैर्बृंहः पुनरपि चित्तवन्द्यमप्यैः खेद-
विचेष्टितैः परावर्षिता कोटिम् उत्कर्षे नीतस्य प्रापितस्य मे मयः पद्य मदनायास-
प्रबन्धस्य सर्वथा सर्वथाप्यैः कथा चमोऽप्यस्यैः सङ्गुमे । पूर्वसङ्क्षितकावच-
प्यस्य वैश्वस्य आतमित्यर्थः । पद्यान्तरमाह भगवती मासदौ कस्याचं चेत् विद-

मम । मयस्य । कथं हि ममवत्त्वाः कुमेवस्यो नीतिर्वि-
पक्ष्यं वनेष्यति ।

कस । [उपसृत्य ।] बाह माहव ! दिष्टिषा बद्धसि,
पठता क्व जप्ताहिसुखं मासदिति । (४)

माध । अपि नाम सखम् ।

मम । सखे ! विमन्यद्धान इव पृच्छसि, न केवलं
प्रवृत्ता, प्रत्यासत्ता च वर्तते । तथाहि ।

अस्माकं मेकपट एव मरुद्वितीयः-

ओमृतजापसरसितानुक्कतिर्निनादः ।

गङ्गाधरमहलसृष्टिहंसहसनग्या

यः प्रान्तरस्य ह्यशक्तिमपाकरोति ॥ (४)

तदेहि ज्ञानमार्गेण पञ्चमः । [तथा कुर्वन्ति ।]

कल। पाह। ऐकलस्य, ऐकलस्य, इमेष दाव उष्यद्विष-
राधस्यं विद्मममहिराम-चामरसमौरयोव्ये क्वकदलियावनि-
तरक्किदुताल-गद्यवद्व-सरोवर-शिरन्तवह-पुण्डीरीयवि-
भमं बहन्तो, धवलादवत्तजिबद्धा दीसन्ति। एदाय

(ख) नाथ ! दिष्टाः कस्यै प्रकृता जसु यात्राभितुषः' भावतीति ।

धातुः वा करोतु वा नीतिमन्त्रः विषयेषु वैपरीक्ष्य वक्तुं वा । यदि भयवती
चतुर्हस्येत तदा । साफल्यं, नीतिभ्रंशश्चेत्तदापि मरणेन साक्षात्कर्मणि तात्पर्यान्तः ।

(४) यथाकमिनादि । यदधिकीयं कीदृशमाचारसिद्धान्तः । यावदधिकारि-
 मेवमुक्तमिति तन्मयी । यदीरमन्तव्यमिति तन्मयी । यदीरमन्तव्यमिति तन्मयी ।
 जन्मा निवर्तः । जन्म एकपदे एकवचनं । यथाऽपि । जन्मः सारवत्तुम् । जन्मः सार-
 वत्तुम् । जन्म निवर्तः । जन्म एकपदे एकवचनं । यथाऽपि । जन्मः सारवत्तुम् ।
 जन्मः सारवत्तुम् । जन्म निवर्तः । जन्म एकपदे एकवचनं । यथाऽपि । जन्मः सारवत्तुम् ।

सविज्ञास-कवलित-तंदूल-बीडिआपूरित-कवील-मण्डलाभीष-
 म्मदधर-कवलित-मधुरमङ्गसुगीद-बह-कोलाहलेहिं विविहर-
 चकालहार-किरणावली-विडम्बित-महिन्द-चाव-सुष्ठु विच्छे-
 पविष्कुरिष-चहल्लेहिं, वारसुन्दरीकदम्बेहिं भक्तासिधा,
 कण्ठ-कण्ठकिं-पीजाल-भक्तभक्तभक्तारिणीयो करि-
 षीयो (ग) * ।

जायवसकरन्दी । सकीर्तकं पश्यतः ।

मक । रमणीयाः खलु अमात्यभुरिवसोर्विभूतयः । तथाहि ।
 प्रेङ्गूरिमयूरमेचकचयेरुन्मेषिषाषण्ड-
 ष्वायामंवलितैर्विवर्त्तिभिरिव प्राग्नेषु पर्याहताः ।

(ग) नाह ! पश्य, पश्य एते तावदुत्पतितरः जहंसविभ्रमाभिरामचामर-
 मभोरचोर्हं हस्तदलिकोवलीतरङ्गिनीतालगतमङ्गलसरोवरनिरनरीहृष्टपुष्परोक-
 विभ्रमं बहनी, धवलातपत्रनिबद्धा हृष्टली । एताव सविज्ञासकवलिततामूल-
 बीटिकापूरितकपीलमण्डलाभीष व्यतिकरखलित मधुरमङ्गसुगीत--बहकोलाहले
 विविहरकाहार-किरणावलीविह्वलित-महिन्दचावविच्छेदविष्कुरितमजःखलेवार-
 सुन्दरीकदम्बरध्यासिताः कवत्कनकविडम्बीजावभक्तभक्तभक्तारिण्यः करिण्यः ।

* माधवीकाहावेमाह नास्ति । अप सत्यतितः उड्डीनः । विभ्रमी
 विलासी विडित्यमयं वा । अभिरामः मनीहरः । उड्डीन् कल्पमानः । कद-
 लिका यताका । तरङ्गितः तरङ्गयुतः । तेन उतालः मन्मथैव सरोवरः ।
 तस्य उड्डीन्मुड्डतद्वत् पुष्परोकं पश्य तस्य विभ्रमं विलासं बहनी, चारवन्तः ।
 चातवन्तं बहन् । कवत्कान्तपत्रनिवि पाठे विराहिं मुकुटचपल प्रवृत्ततया मङ्गल-
 पदेन चेतनतुल्यम् । एताः करिण्यश्च हस्तश्च इत्यन्वयः । चकारीऽन्नाभ्याहर्षण्यः ।
 चर्वितं मच्चिन्तम् । व्यतिकरः उड्डः व्यधितं मच्चिन्तम् । मङ्गलीकृतं मङ्गल-
 कल्पवृक्षम् । विह्वलितं बहनीकृतम् । विच्छेदः कण्ठः । विष्कुरितं व्यातम् ।
 मन्मथकावली मङ्गलमयः ।

(१) प्रेङ्गूर्यादि । तरविकिरवस्यकां हृष्टं कुलीनं विदीपितवहं विवर्त्तिभिः

व्यक्ताखण्डलकामुक्ता इव भवन्नुच्चित्तचीनांशुक-

प्रस्तारस्वगिता इवोन्मुक्तमन्विज्योतिर्वितानैर्दिशः ॥ (५)

कल । कथं, ससम्भामावेक पण्डितारमण्यलावज्जिदुल्ल-
कवप्र-कलहीन-पङ्क-विचित्त-वेत्त-सदा-परिक्लिप्त-रेहा-रह-
ट-मण्यलो दूरदो ज्येष्ठ से संहिदो परिषयो । एसा च बहुल-
सिन्दूर-णिषर-सञ्ज्ञा-राभोवरत्त-चडुल-सुह-घोलन्त-कान्त-
णक्लत्त-मालाभरण-धारिणिं करेणुरभणिं भलङ्करन्ती, इदो ज्येष्ठ
कोट्टङ्गलुम्ब-समत्य-लोभ-दौसन्त-मणुहरा, पांडुर-परिक्लाम-
देहसोहा, पटम-चन्द-लेहा-विव्भमं बहन्ती किञ्चिधन्तरं
पसरिता मालती (घ) * ।

मक । वयस्य ! पश्य पश्य ।

(घ) कथं ससम्भामावेकपण्डितारमण्यलावज्जिदुल्ल-
कवप्रव्रजतापरिचित्तरेखारचितमण्यलो दूरत एव संस्थितोऽस्याः परिजनः । एसा
च बहुलसिन्दूरनिकरमन्यारासीपरक्लपटलमुष्णपूष्णकान्तचक्रमालाभरणधारिणीं
करेणुरजनीम् चक्षुर्बुधती, इत एव कीटङ्गलीम् खलमललीकदृश्यमानमनोहरा,
पाण्डुरपरिक्लामदेहसोभा, प्रथमचन्द्रलेखाविभमं बहन्ती, किञ्चिदन्तरे प्रसृता
मालती ।

इतस्ततो वतैः मालेषु निकटेषु द्रव्याहता व्याप्ता इव दिशो व्यभिन्दन्त्या इव
भवन्ति । कीटङ्गः । प्रेङ्गलः इतस्ततश्चलन्ती भूरीया सुवर्णां मण्डपाः स्मिरया
वज्र ताड्यो मेषकः क्षिप्रवती येषु तैः । मयूरमेषकनिभैरिति पाते प्रेङ्गल्यन् वी
भूरिजम्बूः बहुमम्बरकस्य मेषकाचन्द्रकास्त्रितिरया वा येषां तैः । मेषकाचन्द्रके
क्षिप्ते ज्वालयेऽपि च दृश्यत इति विद्यः । मूरि लोभं सुवर्णे च प्राप्ये ज्वालापक्षिपुके
इति भिद्विनीकारः । कञ्चुज्ज्वलीनी वचापः पक्षिभेदसक कदम्बाववा पक्ष-
काव्या संवक्षितैस्त्रिभु जिह्वितैः इव । कीटङ्गः । उड्डतपित्रज्य चीनैर्दमनववक्त्रज्य
प्रसारीष ज्यववा वसारीष वा खानिताः खन्ना इव । प्रसारयानिर्धं ज्यति
हारावकी । मयय इहाभरणस्वरवाणि ।

* * चक्रावर्तिता तिर्यक्स्थिता । कनकं विरच्यम् । कलधीतं रक्तम् ।

इयमवयवेः पाण्डुसामेरलङ्कृतमख्यना

कलितकुसुमा बासेवाग्लर्लता परिग्रोषिषी ।

वहति च वरारोहा रम्यां विवाहमहोत्सव-

न्वियमुदयिनीसुजाटां च व्यनक्ति मनोरुजम् ॥ (६)

कथं निषादिता * गजवधूः ?

माध । [सामन्दम् ।] कथमवतीर्य भगवतीनवङ्गिकाभ्यां
समम् इतः प्रवृत्तैव ।

ततः त्रिविधं सामन्द्यं मालती कवङ्गिका च ।

काम । [सहर्षमपवार्यम् ।]

कलधीनं ईनरीजवीरिति विदुः । पदेन क्षेपेन । विद्वत्ता वेददक्षिका ।
परिचिता रचिता । मख्य इति । अजान् मख्यतां केनापि न बहिर्मेनव्य-
निति भावः । इत एव माख्यता इत्यर्थात् । एतस्मिन्दूरपूर एव सम्भारामसेन
अवरताः किञ्चिद्वारका चटुषा अपवा चूर्चती खल्वनाना वा मख्यमात्रा सम-
विधित्वेनोक्तकलायाः कल्पितसाधनमदी वा सेवाभरणं तद्वारिकीम् । रात्रिपक्षे
मख्यमात्रा तारकामात्रा । करिचूर्चकनी सेव रात्रिमात्रम् । हस्तमात्रा चासौ
मनीहरा चेति ललाटः । पाण्डुरा धूमरा परिचाला अतिरुद्धा अङ्गुलीनिर्गन्ताः
का । एतेन अन्तकलासाध्यमुक्तम् । हस्तमात्रा इत्यनेन अन्तेर्वा दर्शनमात्रं तव
परस्परनीलो माख्यता इति सूचितम् । पाण्डुरेयादिना माख्यमात्रान्तर उद्देश
उक्तः । किञ्चिदन्तरं किञ्चिदूरम् । प्रकृता गता । कलधीनतटद्वयेति पाठे तटपत्रं
वद्विषयः ।

(६) इत्यनिति । पाण्डुभिः चाभिः ज्ञेयैश्च वरद्वयेरद्वैः अलङ्कृतमख्यना भूयिता-
लङ्कारा अलङ्कारमपि अलङ्कुर्यतीत्यर्थः । अन्तरधरे परिग्रोषिषी जीवकतां गता
कलितकुसुमा इतपुष्पा अन्तेर्वै वरारोहा उत्तमाङ्गना माख्यती रम्यां मनीहरां
विवाहमहोत्सवमयि वहति च अने च उदयिनीसुजाटानत एवोद्गाढां मनीरां
मनीरुजं मनीरुजां व्यनक्ति च ज्ञापयति च । वल्लभासि उपुष्पा मवा खता
कलचित् वेदताम् कथा अन्तः जीवं धारयति तथा माख्यती अपि इति भावः ।
कुसुमवधून् पाण्डुसाम् अतासाध्यमतः साहस्यः सेपाद्रिदर्शना ।

* निषादिता उपवेदिता अन्तराश्वकलितभावाः ।

विधाता भद्रं नो वितरतु मनोज्ञाय विधये,

विधेयासुर्देवाः परमरमणीयां परिचरिष्ये ।

कृतार्थीभूयासे प्रियसुहृदपत्न्योपयमने,

प्रयत्नः कृतस्त्रोऽयं फलतु, शिवदायी च भवतु ॥ (७)

मास । [संगतम् ।] केच उच उवाच सम्पदं मरच-
चिन्माचक्षुष्य चमरं सन्धावरणं ? मरचञ्चि मन्दभाचक्षुष्याचं
चक्षिमदन्ति सुदुर्लभं होदि (क) ।

सव । [संगतम् ।] चतिखिलाचिदा सव, पिचसही
एदिचा चक्षुक्षसविष्यस्यो च * (ख) ।

[प्रविशन् पेटकहस्ता प्रतीहारी ।] चमसो मचचर्दी
विचक्षेदि, एदिचा चलिन्दासुष्ये सिदेच विवाहस्येचक्षेच देव-
दापुरदो चसहुरिदन्मा मासदिति (ङ) ।

(क) केन पुनः उपादेन साध्यतं मरचनिर्वाचकाकरं सन्धावरणम् ? मरच-
मपि मन्दभाचक्षुष्यामाभिमननमिति सुदुर्लभं भवति ।

(ख) चतिखामिता सवु शिवसही एतेन चक्षुक्षविषयश्च ।

(ङ) चमासो भवन्ती विज्ञापयति, एतेन मरिन्दानुपेक्षितेन विवाहस्येचक्षेच
देवतापुरतोऽसहस्रं मासती इति ।

(७) विधानेति । विधाता कदा मनोज्ञाय प्रतिष्णवकहस्ताय विधये विधा-
मास प्रकृतविवाहाय नोऽप्यर्थं भद्रं वितरतु इदानीं देवाभीरर्धे भद्रप्रसूदीये
चतुर्थी । इत्येति विवाहे रूपतिविरीचाम् चमिदमासस्य चाभीरर्धेमासः ।
देवाः परमरमणीयानतिमीमनां परिचरिष्ये परिचरिष्ये विधेयाः शिवासुरिचक्षेः ।
शिवसुहृदपत्न्यस्य माचवस्य उपयमने विवाहे चर्च कृतार्थी कृतकार्या सुवार्थं
भविष्यामीत्यर्थः चक्षुक्षस्येचक्षेच देवः । चर्च कदा उवाचमासः कृतः सवचः
प्रयत्नः फलतु शिवदायी च सन्धाचकारकच भवतु ।

* चक्षुक्षो माचरः तेन सव शिवस्यचः विरहः केन ।

काम । युष्माकं भ्राताः, माङ्गलिकमेतत् स्नानम् अतो
देयम् ।

प्रती । इदं दातुं धनसंपत्तिं सुखशीलम्, इदं च उत्तरीयं
रत्नवर्णासुखं इमे च सम्पत्तिं यादृश-सम्पत्तिं, अथ च
मीतिपाहारो, एतं चन्दनं, कुसुमापीठं च (ज) ।

काम । [अपवाय्यं ।] रमणीयं हि वक्ष्यन्मम
लोकयिष्यति मदयन्तिका । [प्रकाशं गृहीत्वा ।] भवतु भोम्
इति उच्यताममात्यः ।

प्रतिहारो । तथा ।

इति निष्क्रान्ता ।

काम । वक्ष्ये लवङ्गिके ! प्रविश त्वम् अभ्यन्तरं वक्ष्या
मालत्या सह ।

लव । अथ भगवदी उच्यते कश्चिन् ? (झ)

काम । अहमपि तावद्विहिते अलङ्काररत्नानां प्रायस्त्वं
शास्त्रतः परीक्षितम् । [इति निष्क्रान्ता ।]

मात । [स्मृतम् ।] अथ, लवङ्गिकामेव परिवारिणि
संबुधा । (ञ)

लव । इदं देवदामन्दिरद्वारं ता पविशन् । (ट)

[इति प्रविशतः ।]*

मात । वक्ष्ये ! इतः स्तम्भापवारितशरीरी तिष्ठतः ।

(ज) इदं तावद्विहितं अलङ्काररत्नम्, इदं उत्तरीयं रत्नवर्णासुखम्, इमे च
सम्पत्तिं यादृश-सम्पत्तिं, अथ च मीतिपाहारः, इतं चन्दनं कुसुमापीठम् ।

(झ) अथ भगवदी उच्यते कश्चिन् ?

(ञ) लवङ्गिकामेव परिवारिणि संबुधा ।

(ट) देवदामन्दिरद्वारं ता पविशतः ।

[तथा कुर्वतः ।]

लव । सखि ! अयं अङ्गराधो, इमाधो कुसुममाखाधो । (३)

माल । तदो किं ? (४)

लव । सखि ! इमस्मिं पाणिमहत्समङ्गलारम्भे, कक्षाक-
सम्पत्तिनिमित्तं देवदाधो पूजेद्वित्ति, अम्बाए अणुप्येसि-
दामि (५) ।

माल । किं दाणिं दारुणममारम्भदेवदुर्विलासपरि-
चासदुःख-विह्वलमाणसं पुणो पुणो त्वि मन्म-च्छेष-
दुःसहं मन्दभाङ्गीं दुनोमि (६) ।

लव । अहं किं वक्तुकामासि ? (७)

माल । अं दाणिं दुस्तहाद्विषयेमिमशोरहविमं वदन्त-
भाषयेधो * जणो मन्तेदि (८) ।

मक । सखे ! श्रुतम् ।

माध । श्रुतमसन्तोषय हृदयस्य ।

माल । [लवङ्गिकां परिष्वज्य ।] ता, परमत्यवहितिं पिष-

(३) सखि ! अयमङ्गराध इमाः कुसुममाखाः ।

(४) ततः किम् ?

(५) सखि ! अस्मिन् पाणिपञ्चमङ्गलारम्भे, कक्षाकसम्पत्तिनिमित्तं
देवताः पूजेयन्ति, अम्बाया अणुपेयितायि ।

(६) किमिदानीं दारुणममारम्भदेवदुर्विलासपरिचासदुःखनिर्वन्धनावशां पुनः
पुनर्मन्मच्छेददुःखं मन्दभाविनीं दुनोमि ।

(७) अहं किमस्मि वक्तुकामा ?

(८) अदिदानीं दुस्तहाद्विषयेमिमशोरहविमं वदन्तभावयेथी जणी मन्तेथि ।

* दुस्तमे माधवे अमिनिषेधिवः मशोरवत् विषं वन् वसिष्ठस्य आनयेत् आनं
वस्तु"तः । वृद्धमिश्रः ।

सहि लवङ्गिण ! एसा दाचिं दे पिचसखी चवाहा, मरचे बह-
माचा चागवभ-भिमम-बिचिद-बिरन्तरोपचार-बिहट-वो-
मन्ध-सरिसं परिच्छादयेच तुमं पत्येदि, जइ दे चहं चणवट्ठणीचा,*
तदो मं हिचएच धारयन्तो, समन्-सोभम्-लण्णीपरिग्गईक-
मङ्गलं माहवसिरिणो मुखारविन्दं चावन्मसिचं चबलोच-
इच्छसि (द)

इति रोदिति ।

माध । वयस्य मकरन्द !

ज्ञानस्य जीवकुसुमस्य विकाशनानि,

सन्तर्पणानि सकलेन्द्रियमोहनानि ।

आनन्दनानि हृदयेकरसायनानि,

दिष्ट्या मयाप्यधिगतानि वचोऽनृतानि ॥ (८)

(८) तत्परमावेमनिनि प्रियसखि लवङ्गिणे ! एसा इदानीं ते प्रियसखी चवाहा,
मरचे वर्तमाना, आगवभती निरन्तरोपचारविहटविमलसहस्रं परिचक्ष्य तां प्राप-
यते, यदि ते चहमनुवर्तनीया ततो मां हृदयेन धारयन्तो समवसोभाम्यसखी-
परिपदैकमङ्गलं माहवसिरो मुखारविन्दम् आनन्दमस्तुचमवलीकयिष्यसि ।

* अनुवर्तनीया उपवर्तन्वा ।

(८) ज्ञानस्येवादि । वचोऽनेवावतानि मयापि दिष्ट्या निर्धोतानि । तदा
नृतनिवादिना निर्धोतानि मया तु चतुर्भिर्वचपदाभिः । चततमुक्तत्वाच्च । ज्ञानस्य
प्रकाशावकाशादेन लङ्घ्यमितक जीवपुष्पस्य पिच्छाश्रयानि प्रकाशयानि । चततेऽपि
सर्वप्रकाशकतया ज्ञानपुष्पप्रकाशकत्वम् । सन्तर्पणानि इतिहरणानि । च-
तेऽप्येवम् । सन्तर्पणे इति वाञ्छेन्द्रियतर्पणादि । चततेऽप्येवम् । आनन्द-
नानि चमवलीकयानि । आनन्दे आनीयते चमवलीकयत्वम् । रसकाशेन रसावयवम् ।
वचसां पिच्छोक्तावकाशेन नवमयनमादिव चततक करारिमाश्रयत्वेन नवमयन-
मादिविति शब्दः । इहा । चततपदेन लङ्घनीयपीडूवादि लङ्घने । तदाप्य-
पदेन लङ्घयाम्यम् । जीवसाध्यावेतिरपदप्रत्ययम् । जीवे हि लङ्घ्यङ्गविधये

मास । जहा तस्य जीविदध्यदाहसो जस्यस्य, यवसिदेति
मं सुविच सन्तप्यमाचक्ष, तं तद्वाविहं सरीररचनं च परि-
ह्रीयति, जधा च परलोचनदं पि मं ण्डिसिच सो जसो संस्-
रक्षधामितपरिसं कासन्तरेवि लोचनत्तं न सिटिबेदि तद्वा
करेसि । एवं जेव पिचसहीण प्यसादादो मासदो विदत्या
भोदि (घ) ।

मक । इत्त ! अतिकरुणं वर्त्तते ।

माध । नैराश्यकातरधियो हरिषेचयायाः

श्रुत्वा निकामकरुणश्च मनोहरश्च ।

वाक्स्यमोहपरिदेवितमुद्वहामि,

चिन्ताविषादविषदश्च महोत्सवश्च ॥ (८)

लय । अह ! पडिहदं दाणिं दे अमङ्गलं च अदोषि
अधिषदरं सुणिम्सम् । (न)

(घ) यथा तस्य जीवितप्रदायिनो जनस्य यवसिदेति मां मुक्ता कलज्जमानस्य,
तत्तदाविधं सरीररचनं न परिह्रीयते, यथा च मां परलोचनतान्त्रद्विष्टं न मनः
संस्तरक्षधामितादपरिमेषं कासन्तरेऽपि लोचनत्वात् न विचिन्तयति, तथा
करिष्यसि, एवमेव प्रियसखीप्रसादान् मासदो ज्ञतायां भवति ।

(न) अवि प्रतिवृत्तम् उदागो तेऽमङ्गलम् । नातोऽप्यधिकतरं शीघ्रानि ।

निराशाङ्गतेव । इन्द्रियमोहोऽपि विषयवहामावात् । आनन्दं प्रज्ञायां कथं
तस्य लोभे प्रतिवृत्तम् । इति मुतेरानन्दजन्यता लोभे । यदा । आद्यपदाभ्यां
जलसाक्ष्यनितरपदाभ्यां लोचसाक्ष्यम् । पीडयसाक्ष्यार्थे निषपदम् । अतस्तं लोच-
पीडयसाक्ष्येण मुतेऽपि चेति चरतिः ।

(८) नैराश्येति । नैराश्येन दुराशया आनया आकुला पीः अन्तःकर-
णसाक्ष्या हरिषेचयाया मासत्या निकामकरुणश्च दवापरिपूर्यञ्च मनोहरश्च
वाक्स्यमोहपरिदेवितं वाक्स्यमोहजनितविषादं मुक्ता चिन्ता विषादीन च वा
विषयं तां जडोक्तजनान्दस्य उद्वहामि जमे ।

माल । सहि ! पिपं क्लु तुझाचं मालदीजीविदं, स
उण मालदी । (प)

लव । किं एव्वं भणिदे भोदि । (फ)

माल । [आत्मानं निर्दिश्य ।] जेष अमज्जनपञ्चामाणिवन्ध
णेहिं वचणसंविहाणेहिं औआविअ इमं ज्जेव्व महावीभञ्छा-
रुअं अणुभाविट्ठिअ, सम्पदं उण मम मनोरहो एसोज्जेव्व जं
तस्स देवस्स परोक्खगुणकिरित्तणेण अणवरुअं अत्ताणं परि-
व्वइस्सत्ति, ता, इमस्स पओअणे पिअसही मे अपरिपन्निणी
होदु (ब) ।

इति पादयोः पतति ।

मल । सैवा सीमा खेहस्य ।

लवङ्गिका । माधवं संशया समाह्वयति ।

मल । वयस्य ! उपसृत्य लवङ्गिकायाः स्थाने तिष्ठ ।

माध । वयस्य ! परवानस्मि साध्वसेन ।

मल । इयमेव नेदीयसां प्रकृतिरभ्युदयानाम् ।

माधवः । क्षेत्रं लवङ्गिकास्थाने तिष्ठति ।

माल । सहि ! करेहि अणुजलदाए पसादं (भ) ।

(ब) सहि ! त्रिपं क्लु तुझाचं मालदीजीवितं न पुनमांजती ।

(फ) किमेवं भविते भवति ।

(ब) वैन अमज्जनपञ्चामाणिवन्धनेर्यचमसंविहाणेजीवित्वा इममेव महावी-
भकारधममुजावित्ताहि । आत्मातं पुनर्थेन मनोरथ एव एव वत्, तस्स देवस्स
परोक्खगुणोत्तमेन अणवरुद्धमात्मानं परिवस्सामीति । तदस्मिन् प्रसीजने
त्रिपसही मे अपरिपन्निनी भवतु ।

(भ) सहि ! कुव चतुसूतवा प्रसादम् ।

माध । सरस्व ! साहसराजं परिहर, रञ्जोद ! सुख संरक्षम् ।

विरसं विरहायासं, सोढुं तव चित्तमसहं मे ॥ (१०)

माल । सहि ! असंघर्षोऽथो ज्ञेय्य दे मानदीप्ययामो । (म)

माध । सहयं । किं वा भवामि विच्छेददाहवायासकारिणि !

कामं कुत वरारोहे ! देहि मे परिरक्षयम् ॥ (११)

माल । [सहयम् ।] कथं अयुगहीदह्य । [उत्थाय ।] दय-
माक्षिहामि । दंसचं उच पिप्रमहीए बाफ्फोपीडेच विरहं
पण्णमं च लब्धोपदि । * [पालिञ्च सागन्दम् ।] सहि !

(म) सहि ! अकङ्क्षणीय एव ते माक्षतीप्रधानः ।

(य) दयमनुग्रहीताक्षि । दयमाक्षिहामि । दमनं पुनः प्रियसख्या वार्यान्-

(१०) माधवस्य संकृतमाधवा अवज्ञिकावली न कादिति भाषासमावेशे-
माह । सरस्व इत्यादि । साहसं चामानिरपेक्षकाम्यं राजमनुराजं परिहर ।
हे रञ्जोद ! हे मदनीयमोदये ! संरक्षं सरस्व त्वरां त्वज जीवन्त्यां मयाभावि
स्यादिति भावः । विरसं रसशून्यं तव विरहायासं विच्छेदः सोढुं मे चित्तम्
असह्यं अचमं । यतोऽहं वल्लभस्वसि वल्लभः अतस्त्वं मर्यामनिविषमिति
अवज्ञिकाविभावः । अत एव सरस्व अत्रे अयुगकृतिके वा । माधवपक्षे हे सरस्व !
अमानति तव विरहायासं सोढुं मे चित्तमसहनस्यैव लोपयामतीति
तत्कारणं अत्र । इतरत् लभयेव । सहि संकृतमाहृतयोः साव्यान् माहृतमनम् ।

(११) किं वैवाहि । किं वा भवामि । अदारपनिषेधं न कटीनीत्यर्थः ।
हे विच्छेददाहवायासकारिणि ! हे विरहदुःखकष्टकारिणि ! हे वरारोहि !
सुखीणि ! काममहीदं कुत । कथं मया मयाक्षिणं दीदीवि अवज्ञिका-
पक्षे । माधवपक्षे तु किं वा भवामि किं वल्लभेन कामं काममाधारं
कुत । अतः परिरक्षयं देहि । वारोहः योचिवावलीरिति वरविः । डीह-
रवमिदं वीरवीया । वराह वराधं वल्लभं वीरं वीरवीयाः अपचयः । अचयं
लेखनीयाकाः संकटापदमनवा ।

* अथ कवीः । कवीयूय विरसः । कवीः कवी वा । वरिसं वरजम् ।

कठोरकमलगर्भपञ्चसो अहारिसो ज्येष्ठ दे अज्ज चिन्तादि
 मं सत्ताप्यमाणं पिअसहीए सरीरप्फंसो । [सासम् ।] किञ्च,
 भउत्तिविचिरीसदञ्चसो मम अणणेण विआवेसि तं जणं,
 जथा, अ मए मन्दभाइणीए, विअसत्तपुच्छरीअलच्छीबिलास-
 हारिसो संपूअणन्दमण्णलाहिरामस्य मुखस्य दे सञ्चन्दस-
 सेण सञ्चावित्थो चिरं मज्झसवी लोपणार्णं । सुधामनोरहेहिं
 अ अविरेदविअअमाअदुम्मादम्मे अम्मेरकदम्मतमाअअम्मे
 धारितं हिअअम् । गमिआ अ वारंवारं सविसेसदूअहारअ-
 दूमआइअसहीअया सरीरसन्दाया, कथंवि अदिवाहिटा
 अन्दादवमसअमाअदप्यसुहा अअत्थपरम्परा, सम्पदं उअ

पीयेन निदहं पविमं न लभते । सखि ! कठोरकमलगर्भपञ्चसः अथाहम् एव ते
 अयं निर्वापयति मां सत्ताप्यमानां प्रियसख्याः सरीरस्थः । किञ्च भौक्षिविनिवे-
 शिताक्षिर्मानं अणुनेन विआपयिष्यति तं जणं, यथा, न मया मन्दभाग्यया, विक-
 सत्पुच्छरीकलच्छीबिलासहारिणः सम्पूअणन्दमण्णलाहिरामस्य मुखस्य ते सञ्चन्द-
 दम्मेन सञ्चावित्थो चिरं मज्झसवी लोपनानाम् । सुधामनोरहेय अविरेदविअअमाः
 दुर्बारीहेयस्त्वितिकरोदन्तमानवम्भं धारितं हृदयम् । गमिताय वारंवारं सवि-

विअअमादाहारात् लक्ष्यम् । कठोरकमलगर्भो बीलकोष्ठः । पञ्चसो रोमा-
 षडीमात् । अथाहम् इव अनुभूतसखीणांविधर्मो अज्ञानानुभूतस्यसंतुष्टः ।
 निर्वापयति तायं लभयति । तथा ताहम् अयं अज्ञाविषयोऽप्यत्र नेति
 निवेदनात् आनुता । मण्णसपदं संपूअण्णार्णम् । चिरमित्यनेन स्थायीमर्णकाल-
 लक्षम् । सुरसादिरसैर्विआ हहः पार्श्वगतः प्रियः । सामोदनुअसंभ्राता भवेत्
 स्थायीमर्णका । निषेध दुःखं सुखी भवेदिति पूर्वानुभूतदुःखं निवेदयति ।
 अविरेतत्वादि । अविरेतं विअअमाअस्य दुर्बारेण उद्वेगस्य कतिकरेण सम्पूअेण
 अदन्तमानसुखं स्थितं अयम् और्वे वस्य तत् । गमितावेवादिना व्याख्येयस्त्रीका ।

चिरासाङ्गि संवृतेति, तुएषि पिचसङ्गीए सम्बदा कुमरि-
दब्बङ्गि । एसा च सिरिमाहवसइत्तविष्णावमण्डुरा वडल-
माळा मासदीओविदविम्बिसेसं पिचसङ्गीए दइत्ता सम्बधा
हिचए धारवोएत्ति (य) । *

अथछादपनीय माधवक इदि विचकली कइसा चण्डव साधवीत्तवम्
माटवति ।

माध । [चण्डवार्थे ।] इत्त ।

एकौकतस्वचि निमित्तइवावपीथ

निर्भुम्भपीनकुचकुसुमयानया मे ।

कपूरहारहरिचन्दनचन्द्रकान्त-

निचन्द्येवलसुखान्तिहिमादिवर्गः ॥ (१२)

संवदुःसहारश्चदुर्मनादितसङ्गीतनाः शरीरसमाधाः, अथनपि चतिवाङ्मिताः चन्दा-
तपमलबलादतममुखा चनचपरम्पराः, साम्नातं पुनर्निराशाणि संकला इति,
तथापि प्रियसख्या सर्वदा आर्तमाणि । एषा च श्रीमाधवसङ्गकनिर्माचमोदुरा
वकुलमाळा मासदीओवितनिर्विशेषं प्रियसख्या दइत्ता, सर्वथा इदमे धार-
वोया इति ।

चतिवाङ्मिता चतिकान्ता । चन्दातप इति तापकारिजादातपः । एतेषा-
मनघेयमाह भरतः । सर्वोमे ये सुखं कुर्युसे दुःखं विरहि भवन् । इति ।
आर्तमेवमेव सदस्यमिचारिमात्रं करचमाह । वदाह । अमिचारिषोऽह,
निर्वेदो आनिमरचवाचिदैव्यमाहवः । अमिचारिषोऽह, निर्वेदो आनि-
मरचवाचिदैव्यमाहवः । मेराआह भरवोदवः । वदाह । सर्वेदेतेः शरी-
कारेवहि नाहि समाधवः । आनाधिना वदीमाया आसते मरचं मरः । विच-
नचकदधानन्दां आनिमः सङ्गारवोपकममाह । एषा चेति । साध्वमे भवन् ।

(१२) एकोति । निर्भुम्भपीनकुचकुसुमया कुचितपीनकुचकुसुमया चनवा
मासव्या इत्यर्थः । कपूरहारहरिचन्दनचन्द्रकान्तां निचन्द्ये इवः तथा शैव्य-

माल । [स्तनगतम् ।] अहो ! लवङ्गिकाए मालती
विप्लवहा । (१)

माध । अयि ! स्ववेदनामात्रनिवेदिनि ! परव्यथान-
भिन्ने ! इयमुपालभ्यसे ।

उद्दामदेहपरिदाहमहाज्वराणि,

सङ्कल्पसङ्गमविनोदितवेदनानि ।

त्वत्स्र्मे हर्मविदवलम्बितजीवितानि,

किं वा मयापि न दिनान्यतिव्यङ्गितानि ? ॥ (१३)

लव । सहि ! उवाल्गन्धर्वज्जिव उवाल्गन्धर्वसि । (ल)

कल । अहो ! सरसरमणीयदा संविधानम् । (व)

(१) अहो लवङ्गिकया मालती विप्लवहा ।

(ल) सहि ! उवाल्गन्धर्वज्जिव उवाल्गन्धर्वसि ।

(व) अहो सरसरमणीयता संविधानम् । संविधानकं नायिकासदृशन
प्रकारः ।

अस्वास्तिनादीनां यमो राज्ञिः एकीकृतः सन् मे मम त्वचि अवयवे अवयवोऽयं
निषीध्य निषिद्ध इव क्षिपत इविकृत्येष्टः ।

(१३) आत्मानुरागप्रकाशनाय अनुभूतवेदनामाह । अद्योति उद्दामेत्यादि ।
उद्दामज्वरानि दिनानि मयापि किं वा न चतिकात्मानानि । अपि तु चतिकात्मानां च ।
किं वेति अस्वास्तिनाम् । यदा । किं निषेधे वा एवाहो । अहो ज्वरानि दिनानि ।
उद्दाम उद्दमी देहपरिदाह एव महाज्वरो येषु तानि । एतेनोदेन उक्तः । सङ्कल्प-
सङ्कल्पे मालविकसङ्कल्पे निषीदित्वा अवनीता वेदना यथा येषु तानि । अनेन
कथायां कलः । यदाह । यदा यदायं मम सङ्कल्पाकल्पिते त्रिवे । निष्ठितः
सङ्कल्पाकल्पित्वायै हि प्रकाशते ॥ यदा । सङ्कल्पकल्पेनात्मनोऽपिः स्तुतिस्तुति च
निःस्वर्गीयत्वं अस्वास्तिनादीनाम् । यदाह । आस्ति वा दम्भेन तुल्यतुल्यत-
मेवस्वीयते वा यन्वेति । त्वत्स्र्मे हर्मविदा त्वदीयस्वे हर्मनेन अवलम्बितं
जीविष्यं मेव अस्ति । उपात्तचित्तसंविदाय नमः ।

मक । महाभाग ! एवमेतत् ।

त्वं वक्षसेति कथमप्यवलम्बितात्मा,

सत्त्वं जनोऽयमियतो दिवसानगैषीत् ।

आवहककृष्णकरप्रणयप्रसाद-

मासाद्य, नन्दतु चिराय, फलन्तु कामाः ॥ (१४)

लव । महागुभाव ! हिमए वि अपडिहदसपंगाहसा-
हसो अप्य जणो, किं दाणिं कहुणाभरणं करं विचारैदि
महाभाषो (श) ?

माल । [स्वगतम् ।] हा हही ! हही हदह्मि, कस-
आपणविरुद्धं किम्पि एसा उवम्सदि (प) ।

प्रविश्य कामन्दकी । पुत्रि ! कातरे ! किमेतत् ? ।

माधवी । कथमासा कामन्दकीमासिहति ।

काम । तस्याश्विबुक्म् उदमप्य ।

पुरश्चक्षुरागस्तदनु मनसोऽनन्यपरता,
तनुग्लानिर्यस्य त्वयि समभवद्यत्न च तव ।

(३) महागुभाव ! हृदयेऽपि अतिहृतस्त्रयं वाहसाहसोऽयं जनः किमिदानीं
कहन्वाभरणं करं विचारयति महाभावः । अतिहृतः परित्यज्यतः स्त्रयं वाहसा
हसः इति वाः अयं जनः माधवी । तं माधवाः कर कहुसा गृह्णात् इति तात्पर्यम् ।

(४) हा ! हा धिक् ! हा धिक् ! हतासि, कस्यवाजनविरुद्धं किमपि एसा
उपपन्नमिति ।

(१४) लज्जितादि । तं वक्षसा कथं हा इति द्वितीयं कथी माधवी विवृत-
जीविताः कम् कथनवह्निमानि कथमप्यगैषीत् शीतवान् । अत आनन्दकहणी इव-
विवाहकहणी इतिबिन्धनी वा नः करस्य प्रथमो विवाहकाद्यै कथं तद्वत् प्रसादं
पासाय प्राप्य नन्दतु । चिराय कहुणाकम् कामाः कभीदाः कभीमादयः फलन्तु ।
कहन्तं भूषते इति विचः ।

(१५) पूर इति । पूर आदी चक्षुरानी नेत्रधीतिः तदनु तदनन्तरं मनसः

युवा सोऽयं, प्रेयानिह सुवदने । सुखं जडताम्

विधातुर्वेदग्धां विलसतु, सकामोऽस्तु मदनः ॥ (१५)

नव । भगवति । कमण्यचउहसीरभषीमसाणसञ्चरण-
निवर्तिदविसमन्ववसायनिट्ठापिअचण्डपासण्डपअण्डदोहण्ड-
साहसो साहसिभो क्व, एसो, अदो मे पिअसही उक्क-
म्मिदा (स) ।

मक । [स्वगतम् ।] साधु लवङ्गिके ! साधु, अवसरे
खलु अनुरागोपकारयोगरीयमोः उपन्यासः ।

माल । हा ताद ! हा अम्भ ! (ह)

काम । वत्स माधव ! ।

माध । आश्चापय ।

काम । इयम् अशेषसामन्तमस्तकोत्तंसपरागरञ्जितचर-
णाङ्गुलीः अमात्यभूरिवसोः एकम् अपत्यरत्नं मालती, भगवता
महृशसंयोगरसिकेन वेधसा, मन्मथेन, मया च, तुभ्यं प्रदौयते ।
[इति रीदिति ।]

मक । फलितं हि नस्तर्हि भगवतीपादप्रमादेन ।

(७) भगवति । क्वचचतुर्वेदगीरजनीश्रमानससरसनिवर्तितविवमन्ववसाय
निष्ठापितचण्डपासण्डपअण्डदोहण्डसाहसः साहसिकः खलु एषः, अतो मे
निवर्तयती कल्पायिता । विषमन्ववसायः अहानांसविक्रयः । निष्ठापितः निवृत्तः ।
सावन्तः अशीरचण्डः । साहसिकादि अथ भवति अतः मे सखी मालती उक्त-
कल्पिता ।

(८) हा तात ! हा अम्भ ।

चित्तल अमन्ववसाय एकावतम् । वत्स त्वयि, तव च वत्स तनुव्यानिर्देहविवाहः
अमन्ववत् अजनि प्रेयान् निवर्तयः सोऽयं युवा माधवः इह अथ विद्यते इति
मेवः । हे सुवदने ! सुसुखि ! जडतां देहमात्रं सुखं लब्धं, विधातुर्वेदग्धां
अतुर्वेद विवसतु मदनः कामः सकामः सकलमनोरथोऽस्तु ।

माध । तत्किमिति वाप्यायितं भगवत्सा ? ।

काम ।

[श्रीवराहसेन नेत्रे परित्यज्य ।]

विज्ञापयामि कल्याणिनम् ।

माध । ननु आज्ञापय ।

काम । परिणतिरमणीयाः प्रीतयस्त्वद्दिधानाम्
अहमपि तव माया हेतुभिस्तेषु तेषु ।
तदिह सुवदनायां तात ! मत्तः परस्तात्-
परिचयकरणायां सर्वथा मा विरंसीः ॥ (१६)

इति पादयोः पतितुमिच्छति ।

माध । [निवारयन् ।] अहो ! वास्तव्यादतिक्रामति
प्रसङ्गः ।

आध्यात्म्येति, नयमोक्षवकारिणीति,
निर्युद्धमौद्धभरंति गुणोच्छलेति ।
एकैकमेव हि वशीकरणं गरीयो
युष्माकमेवमियमित्यथ किं ब्रवीमि ? ॥ (१७)

(१६) परोति । तात ! वयः पुत्रे पितरि पुत्र्ये च तातव्यः प्रयुज्यते इति
ब्रह्मार्थः । तदविद्यायां बुद्धिविद्यादिव्यव्यापानमित्यर्थः प्रीतयः परित्यज्य-
नीयाः परिचयकरणायां इत्यर्थः । तेषु तेषु रमणीयप्रीतिपतिपादयोः इति
भावः हेतुभिर्विद्धेः अहमपि तव माया नामनीयां संवसातीति भावः । तन्
तस्यात् मत्तः परस्तात् मति मतायां कल्याणित्यर्थः । परिचयकरणायां परि-
चयमात्रेणैव दद्यादाद्यमित्यर्थः सुवदनायां माकलां सर्वथा मा विरंसीर्विरतो मा
भव । सर्ववामना उक्त विषयव्यवसायापेन बुद्धेन प्राप्तं नवार्थित्वार्थः ।

(१७) ब्रुवतीति । आध्यात्म्या उच्यतेऽनुशीलनेति नयमोक्षवकारिणी
मेवानन्दमिद्वेति, निर्युद्धमौद्धदमरा उपपत्तिमेकमिद्वेति गुणोच्छ्लेता वीर्यादि-
मयी इति इत्थं माकली भवति इत्यर्थः । एवाहमनुचानां मत्ते एवैकमेव हि

काम । वत्स माधव !

माध । आशापय ।

काम । वत्स मालति !

लव । आणवेद् भणवदौ । (क्ष)

काम । प्रेयो मित्रं, बन्धुता वा समया,

सर्वे कामाः श्रेयधिर्जीवितञ्च ।

स्त्रीणां भर्ता, धर्मदाराश्च पुंसाम्

इत्यन्योन्यं वत्सयोर्ज्ञातमस्तु ॥ (१८)

मक । अथ किं ।

लव । भणवदि ! जधा तुह्ये आणवेध । (क)

काम । वत्स मकरन्द ! त्वमनेनैव वैवाहिकेन मालती-
नेपथ्येन प्रसाधितः, परिणायय आत्मानम् ।

[इति पेशावसर्पयति ।]

(क्ष) आशापयतु भगवती ।

(क) भगवति ! यथा त्वम् आशापयसि ।

एकैकञ्च एव गरीयो वदतरं वक्रोक्तत्वं मन्त्रीवधादिना वक्ष्यतान्वनीयायः
यथाकम् इत्येव जायते प्रियतमा इति शेषः इति उच्यते किं ज्ञानीति अतः
परं न मे बहु वक्तव्यमस्ति ।

(१८) शेष इत्यादि । वत्सकीर्त्तनीमाधवकीरन्त्यन्येतिरहितमस्तु अतः
स्त्रीणां भर्ता श्रेयः प्रियतमं वस्तु निजं सुखं समया बन्धुता बन्धुसुखः सर्वे
कामाः ईक्षिताः श्रेयधिर्निचिर्वीवितं च । पुत्रप्राप्तिं धर्मदाराः पाणिपटीताः
श्रेय इत्यादि । बन्धुवैयस्यं साधनवन्धुसहायैवस्यसिद्धिं वस्तु ई तत् । निजिनां
श्रेयधिरित्यमरः । अनेन आत्मवर्द्धिवादी दर्शितः । स आनुरागमूलत्वाच्चेष्टः ।
यथाह । अनुरागात्मकमेव आत्मैवः श्रेयसां वस्तु । इति ।

मक । यदाज्ञापयति भगवती, यावदितस्त्रिजवनिका-
मन्तर्हाय नेपथ्यं धारयामि । [तथा करोति ।]

माध । भगवति ! सुलभवद्वनर्थम् अतिसङ्कटम् इदं
वयस्यस्य ।

काम । आः कस्त्वमस्यां चिन्तायाम् ? ।

माध । एवं भगवती एव जानाति ।

[प्रविश्य मकरन्दः । विहसन् ।] वयस्य ! मालती अस्मि ।

[सर्वे सकीर्णकं पश्यन्ति ।]

माध । [मकरन्दं परिष्वज्य, सोपहासम् ।] भगवति !
कृतपुण्य एव नन्दनो, यः प्रियामीदृशीं मनसा मुहूर्त्तमपि
कामयिष्यते ।

काम । वक्षी मालतीमाधवौ ! इतो निर्गत्य, हृत्तगह-
नेन गम्यताम् उदाहमङ्गलार्थम् अस्मद्विहारिकायाः पश्चा-
दुद्यानवाटः सुविहितं च तत्रैव वैवाहिकं द्रव्यजातम् अव-
लोकितया । भूयश्च

गाढोत्कण्ठकठोरकोरलबधूगण्डावपाण्डुच्छटैः

ताम्बूलीपटलैः पिनहफलिनव्यानम्रपुगदुमाः ।

(१८) नाईत्यादि । तदुक्ती भावा उद्यानवाटिकायाः प्रदेशा वा युवयोः
प्रेमः प्रहारादिकं विधाकानि प्रहारास्तीव्रमविहरचञ्चलत्वात् । उदाह । उद्य-
नवननमविहारैः प्रहाररसः उत्पद्यते । सुवः प्रदेशः कोदमाः । ताम्बूली
पञ्चकता तासां पटलैः कक्षैः पिनहा पेटिताः कानिनः कञ्चुका अवप-
नानाः चानताः पुवदुमाः कस्तुरिका विपुले । कोदमेः ताम्बूली पटलैः ।
गाढा उत्कण्ठा वक्षाः सा च कठोरा इतीवशीवलयः वैरवर्द्धनपूजाः
मन्त्रवत् कपोलवदनपाशुरीषद्वन्द्वदः पञ्च विधाः स्तैः । एतिसङ्कटो ह्यसौ
प्रतिपक्षार्थिका मुखाया च । अनिष्टमविनिवर्तिता सा विप्रिका इतीवा तु ।

कहोभीकनजम्बिमुग्धविकिरव्याहारिणस्तद्भुवो
 भागाः प्रेक्षितमातुलुङ्गहतयः, प्रेयो विधास्यन्ति वाम् ॥१८॥
 गत्वा च तत्रैव मकरन्दमदयन्तिकागमनं यावत् स्यात्-
 व्यम् ।

माध । [सङ्घर्षम् ।] कल्याणान्तरावतं माहि कल्याणसंप-
 दुपरिष्ठात् भवति ।

कल । दिट्ठिष्ठा एदम्पि णो भविस्सदि । (ख)

माध । कथं सन्देह एवावभवतः ।

लव । सुदं पिप्पसहीण । (ग)

काम । वत्स मकरन्द ! वत्से लवङ्गिके ! इत इतः
 प्रतिष्ठामहे ।

माल । सहि ! तुण्वि गन्तव्वं ? (घ)

(ख) दिष्ट्या एवमपि नः भविष्यति ।

(ग) सुतं प्रियसख्या ।

(घ) सहि ! त्वयापि गन्तव्यम् ।

इति मरतः । अत एव उत्कण्ठाधिक्यम् । वीरकदेवस्येन वीरत्वमुक्तम् । अतः
 भीतिसम्बन्धाद्धित ईषत्पात्पुरत्वम् । वराह । सितपीतसमाशोभादीषत्-
 पात्पुरिति कृतः । पिपहेति वटि जागुरिरक्षीपमित्यक्षीये कपम् । कश्चिन्
 इति वक्ष्यवर्द्धान्निजनज्जलवर्द्धः । तथा कहोभीषवत्स जम्भा मन्त्रेण मुग्धाः
 भीता ये विचिराः पञ्चविंशत्येकं व्याहार उच्येयुते । कहोभी वदरी
 बोधीत्येकार्थः । सुप्ति मध्येविंशत्य ये चरन्ति ते विचिराः । मवीभीषा-
 निविचिरविचिरपतञ्ज इत्यनरः । मवी जम्भिः । व्याहार उच्यते
 नित्यनरः । तथा प्रेक्षिता भीतिम- चक्षिता जातुलुङ्गहतयेष्टम् वेपु ते । तथा
 यैव पिपरमवीषवत्तमस्यैव सर्वमनोरथसिद्धिं यश्चिन्ततीति ज्ञायः । जातु-
 लुङ्गवीषवत्तमः । मवी जातुलुङ्ग इत्यनरः ।

नव । [विहस्य ।] संपदं क्व वपं ण्य तुवरामो । (ङ)

इति निष्कान्ताः कामन्दकीयवृत्तिकावल्याः ।

माध । अयमहमिदानीं

चामूलकण्टकितकोमलवाङ्मूलं

माद्रीङ्गुलीदलमनङ्गुनिटाघतमः ।

अस्याः करेण करमाकलयामि काम-

मारक्तपङ्कजमिव हिरदः सरस्याः ॥ (२०)

इति निष्कान्ताः सर्वे । माधवीमाधवे माधवीचौरिकाविवाहो नाम वृत्तोऽङ्कः ।

(ङ) साम्प्रतं खलु वयमत्र त्वरामहे ।

(२०) चामुलेति । अत्र च एव निटाघः सीधः तेन तमः हिरदी इत्येव चामुलं मुखपर्यन्तं कण्टकितः सङ्कातकण्टकः रीमाक्षितक कोमलवाङ्मूलं नाम दन्त यत्नं तं, माद्रीः स्निग्धा चङ्गुलव एव दलानि यत्र तं अस्या माधवाः काम-
लजितं कर सरस्याः स्नातस्य चारक्तपङ्कजं हिरद इव चर्चं करेण सुष्ठेन च चामु-
लवानि रुन्धामतीति यावत् । अत्र सप्तवचसुसाहस्योपेयाभिर्द्वयम् ।

सप्तमोऽङ्कः ।

—:०:—

ततः प्रविशति बृद्धरक्षिता । (१)

बृद्ध । अन्धे सुमिलिङ्गमालटीणेवत्यलच्छीविप्लव
णन्दनकिदकरमाहो अमचभूरिवसुमन्दरे भयवदीवअणमंवि-
हानेहिं खेमेण गोवाइदो मपरन्दो । अज्ज पद्मे वि णन्दणा-
वास उवगदा । तदो भयवदी णन्दणमापुच्छिअ गदा आव
महं । अथं अ णववङ्गअरण्यवेमविरइटाकालकोमुटीमङ्गसव-
प्यउत्तिपज्जाउलासिसपरिअणो पदोसो अणुऊलइस्सादि अज्ज
णो ज्ववसिदं । सम्पदं तुवरन्तकामो कामिणिं कामेदुं बहुसो
मपाटवन्दणं अज्मत्थिअ पुणो वि बलामोडिअ अहिइवन्तो
मपरन्देण विट्ठुरं पडिइदो जामादा । तदो मो क्व अधि-
अजेलक्खल्लन्तअक्खरो सरोसणव्भरदुःखिदो मदप्यपुणरन्त-

(१) अश्वना नाचतीत्यपचारिणा मकरन्देन कथं मन्दनविमलम्भो मदय-
ल्लकाचरथं च कृतं भवेदिति प्रथमालिङ्गनाय निवृत्तैव तत्र मय्यादिना प्र-
भाट्मन्त्रितबृद्धरक्षिताप्रवेशः ।

(२) अत्र नाचविवाहनिर्वाहाद्वर्षाद्यर्थेऽप्यङ्कवन्दः । सुविहृतं मकरन्दक-
रीरत्वादज्जमुच्यतेति नाचतीत्यात्मा । अवरोति अवरोधेनाचङ्गलं प्रहित-
इत्यर्थः । तेष्वेव कुञ्चनेन एतत्तु तेष्वामुच्यतेत्यात्मा कीर्त्तयतीति सुप्रोक्ततः ।
आपुच्छा संवाहं कृत्वा । तत्र मन्दवप्यङ्गान् मच्छामोति तत्रयाममुच्यतेत्यात्मा
वराहः । आरुचिः संवाहार्थं इति आरुचिः अत एवाङ्गवन्द इत्युच्यते
सुमिलि मीचदुतादी टीकाकृता तत्रैव विवृतमित्यवश्यम् । आचरथं प्यङ्गम् ।
भीतुवी आचिणवृत्तिंभावयन् । वरा । आर्त्तिनी चन्दनचङ्गुला कीर्त्तुदीवतम् ।

यद्यपि च मे सम्यग्दं तु ए कोमारवन्धरेण पयोधरं त्ति मसमर्थं
परस्मिन् काष्ठे वासभवत्वादी विमर्शो त्ति । एदिवा पसङ्गेन
मदयनिधं पायोध मधरन्देन सह संजोषरथं ॥ (क) (२)

इति निष्क्रान्ता । प्रवेशः ।

ततः प्रविशति श्रव्यामती माकसीवेमो मकरन्दो अवज्ञिका च । (१)

(क) यद्यपि सुप्रसिद्धमाकसीमेवम्यवज्ञीविप्रसन्नमन्दनकृतकरवक्षोऽनामसूरि
यममन्दिरे भगवतीवचनमेविधामैः सेमिक कीपायिनी मकरन्दः । यद्य अवज्ञादि
मन्दनावासमुपपत्ताः । ततो भगवती मन्दनमापुष्पा मतावस्यन् । यद्य च
भवमभ्युदयवैभवाविरचिताकावक्षीमुदोमकोयवपडतिपथ्याकुशाश्वपरिजनः प्रदी-
योःमुकुलविधिति यद्य भी व्यसितम् । साम्प्रतं त्वरमावसानः कामिनी कामयितुं
वदन्तः सपादवन्दनमभ्यर्थ्य पुनर्वशात्कारिवाभिद्रव्यमकरन्देन निरुतं प्रतिहृती
जानाता । ततः स काल्प चचिकवेचन्यस्तवदचरो मरीचिमर्भरदुःखिती मदप्रस-
रप्रथमी न मे साम्प्रतं त्वया कोमारवन्ध्या प्रथोजनमिति सप्रपथं प्रतिज्ञां कृत्वा
वासभवनाभिर्गत इति । एतेन प्रसङ्गेन मदयनिधानानीक मकरन्देन सह
संजोषयिष्ये ।

तदभयं च वीर्ये प्रसन्नमित्यकावक्षीमुदोक्तम् । यदा । अमनसमानन्दकर्म
कोमुदीव कोमुदीति वदन्तम् । कोमुदी चन्द्रज्योत्स्ना यवाकावस्यन्वा सन्धा-
काक्षीना वधंतुं भवा जनानन्दाव तच्छ्रमपीत्यर्थः । यः वैभवास्तथा काक्षी वधां-
कावः सन्धाकावः । प्रदीपो रजनीमुखाभिवसरः । अवसितं मदयनिका-
विषादपथम् । चन्मकाव्येव्यावृते जने तत् चन्द्रार्कं निर्वहेदिति भावः । त्वरमा-
चेति विवल्मालङ्कारावेव इत्यर्थः । तिरस्कारात् चचिकेन वैचक्येन स लज्जया
कावप्रचरो वक्ष्यते । रोमेन सह वसमानः निर्भरं चमर्षं दुःखितः । कोमार-
वन्ध्या देव्या माचवानुरक्तमात् । तदन्न मन्दनक विषाददिन एव वक्षादिद्रव्येन
अधार्मिकत्वम् । कामशास्त्रानभिज्ञं च दर्शितम् । यदाह । मुकुमाराः पुत्रवाचा-
माराध्या दीवितः यदा । अनिच्छया वृत्तवैचक्षण्ये माकसीवदन्तम् । यन्मकीति
प्रवचनार्थेन दुराचारजनकम् । यदाह । वाचनं यन्म वा वी न विवल्म
यवाचरीत् । वृत्ते पदवचनं च दुराचारः स लज्जते । प्रसङ्गेन संविधानकेन ।

(१) सुप्रसन्नं प्रवेशी मरुतिविद्व इति श्रव्यामती इत्युक्तम् ।

मम । लवङ्गिके ! अपि नाम बुद्धरक्षितानांक्रान्ता भग-
वतीतीति विज्ञेयते ? । (४)

लव । को संदेहो एतन्महाशुभाशयम् । किं बहुना जहा
एसो मञ्जीरसहो सुखीयदि तथा जानामि तेन व्यवदेमिन्
आणीदा बुद्धरक्षितदाण मदयन्तिषा ति । ता उत्तरीभावा-
वारिदो पसुमलच्छयो चिह्नं (ख) । (५)

मकरन्दतया करोति ।

ततः प्रविशति मदयन्तिका बुद्धरक्षिता च ।

मद । सहि ! सद्यं जेव्य परिकीर्षितो मे भाता माल-
दीप ? (ग) ।

बुद्ध । अथ इ ? (घ) ।

(ख) कः संदेहोऽत्र महाशुभाशयम् । किं बहुना यत्तैव मञ्जीरसहः युज्यते
तथा जानामि तेन व्यवदेमिन् जानीता बुद्धरक्षितया मदयन्तिषेति । तत् उत्त-
रीभावाधारितः पसुमलच्छयश्चिह्नम् ।

(ग) सहि । सद्यमेव परिकीर्षितो मे भाता मालदीपः ।

(घ) अथ किम् ? ।

(४) भगवतीतीतिरक्षितारिभिः व्याप्यमेष्टानदाहइति । अपीति मन्था-
वनावाङ् ।

(५) अक्षयिचारिण्येवाह । लवङ्गिकावाक्यम् । कः संदेहोऽत्र महाशु-
भाशयम् । मदयन्तिकाधारिण्येवमेव भावीति भावः । अत्र किं बहुना अक्षित-
मेवमेव । मञ्जीरो मूर्धनम् । व्यवदेमिन् मालतीश्रीवच्छयेन । उत्तरीयेति
उपरिभावाधारिताह इत्यर्थः । इह नमंनर्भावेतिस्वीकृतिः । महाह । काये-
धारिण्यो यत्र भावयो वीर्यवैतनुम् । नमंनर्भः कः अक्षितो मालावैदिमिदमन्तः ।

मद । चहो । चहाहिदं ता एहि बामघीखं मालदिं
निबभच्छेछ (ङ) । (४)

परिक्रान्तः ।

बुह । इदं बासभबचदुवारं (च) । (५)

इति प्रविशतः ।

मद । सहि लबहिए ! जाचीयदि प्रमुता दे पिष-
महो यवेत्ति (छ) ।

लव । एहि मा णं पडिबोधिहि जटो एसा चिरं दुग्ग-
णापत्तो दाणं ज्जेब्ब ईस मच्चुं उज्झिष प्रमुत्तेति । तदो
मणिष इध ज्जेब्ब सप्पण्णप्पत्ते उवाचिस (ज) । (८)

(ङ) चहो ! चहाहितं तदेहि बामघीखं मालतो निर्मळं वायः ।

(च) इदं बासभवनद्वारम् ।

(छ) सहि लबहिके ! जायते प्रमुता ते प्रियसखी नवेति ।

(ज) एहि मेना इतिबोचय इत एसा चिरं दुर्गन्धमाना इदानीमिवेकस्थ-
मुज्झित्वा प्रमुत्तेति । ततः अनेरिहेव जयनीयीयान्ते उपविश ।

(४) चहावाहितमालिकः । निर्मळं वाय इति । त्रिरात्रं नाचत् प्राता
वाया हीनं तु कनका । पञ्चमी कञ्चवच्छात्रं निर्मलेत ततः परम् । इति
भरतामुटीयेन कथाविषयपरं मे वातरि व्यर्थमिदं बहोति निर्मळं नमसा इति
वायः ।

(५) बुद्धरक्षितायाम् । इतवाक्यमनवारम् । तत्प्रविशति शिवः ।

(८) चम कवनकादुराचारात् आकाशोति चिन्ता हीनमकाशिता ।
बदाह । वाचजटोर्मनसज्जं वनमिषानकलावेभ्यः । राक्षो ज्ञानरथादपि
नहा मनुजि दिशाय कथयति । तथा च दुःखदानाय निद्रायां च न मज्झि-
मज्झिमसुत्तः ।

मद । [तथा ज्ञत्वा ।] सखि । दुग्धपापदि इयं वाम-
चीला (भ) ।

सख । कथं नाम नववधूविस्मय्योपायजातुषं लङ्घं
विषदुमदुरभामिषं समिधेहं चरोमयं च दे मातरं समासादिष
समासादिष सखी च दुग्धपापदि (अ) । (६)

मद । बृहदस्मिदे ! पेक्ष विप्रदीपं चक्षु वि उवा-
चभीषामो (ठ) ।

बुध । विप्रदीपं न विप्रदीपं वा । (ठ) (१०)

मद । कथं विप । (ड)

बुध । अं दाव यक्षपण्डितो वि भक्ता न बहुमाणिदो

(भ) सखि ! दुर्मनायत इयं वामचीला ।

(ज) कथं नाम नववधूविस्मय्योपायजातारं मनोहरं विदग्धमदुरभामिषं
सखी दुर्मनीषयं च ते मातरं भर्तारं समासाद्य सखी न दुर्मनायिष्यते ।

(ट) बृहदस्मिदे ! पेक्ष विप्रदीपं वयमपि उपासयामहे ।

(ठ) विप्रदीपं न विप्रदीपं वा ।

(ड) कथमिव ।

(६) अत्र विस्मयं विद्यामनुयाय यज्ञोत्तरवम् । लङ्घं मनोहरम् ।
विदग्धं कथामिषम् नववधूविस्मय्योपायजातुषादिदानम् । यदाह । वासा
ताम्बूलनाम्बूलसुरसुरसाहारसंमानकाम्येत्यादिकः सुप्रसिद्ध एव । प्रकृते तूपा-
यपरत्वादिपरीतायेकत्वमिति भावः ।

(१०) विप्रदीपं विप्रदीपम् । पादपतितनन्दनानुवर्त्तनाद्यासख्योपायभ्या
तद्वत्करणादिपरीतत्वमिति भावः । पादपतनेऽनुवर्त्तनी भरणः । ग्रीडायुक्तापि
वा बीजवृत्तिवृष्टापि वा भवेत् । पादे पतनं पुनश्चननुवर्त्तेत सर्वदा । बुद्ध
वाचतावाक्यं । विप्रदीपं न वा विप्रदीपम् । तद्विद्यानुवर्त्तनेन स्वीकृतयुक्त्या
निराकरणेन वेपरीत्यमिति भावः ।

अथ लज्जादीन्नेव एषो जघो उपासकचिच्छो । अं वि पिष-
सहि ! अथशङ्खविहङ्गमाहसीवहमस्तसचवेतसविच्छिद-
महाशुभावतचस्य भादुचो दे वाचानदं किं वि अपरिहासं
तेष तुल्ले ति ।

किं च । कुसुममधर्माचो हि योषितः सुकुमारोपक्रमाः ।

तास्त्वनधिगतविश्रामैः प्रसभसुपक्रम्यमाणाः सद्यः संप्र-
योगविद्वेषिच्छो भवन्ति ।

एवं किल कामसुतकारा चामनन्ति (४) । (११)

(४) यथावच्छरपतितोऽपि अर्था न बहुमानितोऽथ लज्जादीन्नेव जन
उपासकचिच्छोः । यदपि पिषसहि ! नवपर्वविहङ्गमाहसीवहमस्तसचवेतस-
विच्छिदं तन्महाशुभावतचस्य भादुचो वाचानदं किमप्यपरिहासं तेष तुल्लेति ।
एवं किल कामसुतकारा चामनन्ति ।

(११) क्षान्तिप्राप्तं योषावितुं साधारणीकृतं कथयति । अत्र इवमिति
वक्तव्यं यत् इत्यभिधानं नास्त्येवमस्मादाचारव्यापेक्षम् । नवपञ्चाशत्पञ्चमं
न दोषः । यदाह । नवपरिचीता योषिदु यथावपनीयं नाभ्यसं सद्यः ।
विशेषविनीतकथाविशिष्टां नीयते सरसैः । रमणीयकमः सङ्गता प्रवृत्तिः न
च विहङ्गः । यदाह । सङ्गता वाङ्मयकाला अन्वाचितमविन्दता । साभ्यसं
क्रामसुतेजं सद्यो देवं च विन्दति । सा प्रीतिवीर्यमप्राप्य तेनोद्वेगेन दुःखिता ।
पुनश्चर विषो वा क्षारिहिरटा वा ततोऽन्वयाः । अस्तनसुपक्रमागिर्वाहः । विच्छि-
दितं विच्छिर्षम् । अक्षरिस्थानकमपरिष्कृतिः । अस्मैवमिति वाचम् । यूयं
मुपासन्त्या इति मद्वक्तिकां प्रति वचनम् । वाङ्मयव्यवहारात् । अस्मैति पाठे
पुनश्चरिता मद्वक्तिकया सङ्ग क्षान्तिदं मन्त्रमाणा वचमिच्छाह । क्रियकारिणाम्
सङ्गतावयवम् । यदाह । दिव्याया वचिहयाच क्रियकाः कालादेव च । विद-
न्त्याः क्रिया वाचा संकृतेनापि योजयेत् । यदा । कामसुतानुसरताम्
सङ्गतामायाः सधर्मावयवम् । उपक्रम आरम्भः । प्रसभं वृत्तात् । सुप्रवीर्यः
सरतम् । किल प्रसिद्धौ । कामसुतकारा चामनन्ति मन्त्रमन्त्रौ ।

सह । [साक्षम् ।] घरे घरे पुरिसा कचकाधो समुज्ज-
हन्ति च क्लृ को वि लज्जापराधीषं अचवरहं सुहसहस-
हावं कुलकुमारीषणं पङ्कमामि त्ति बाधायलेष पञ्जालेडि ।
एदं क्लृ दे हिपचसङ्गणिकेवा आमरणं सुमरिज्जन्तदूमहा
पदिघरचिवासनैरमकारिणो महापरिभवा जाणं किदे इत्थि-
आणं जम्मासाहं सुगुञ्जन्ति बान्धवा (घ) । (१२)

मद । बृहरक्षिदे ! अटिदुम्माटा पिचसहो लवङ्गिणा ।
महन्तो को वि मे भादुषा बाधायराधो से किदो (त) । (१३)

बुद्ध । अध १ । सुदं पञ्चो हिं अधा मम य तुए संपदं
कीमारबन्धेण पपोषणं त्ति (घ) ।

मद । [कथौ पिधाय ।] यहो ! अदिक्कमो ! यहो !
पमादो । सहि लवङ्गिण ! असमत्यञ्चि दे मुहं पि संपदं

(घ) गृहे गृहे पुरुषाः कुलकनकाः समुज्जहन्ति न क्लृ कोऽपि लज्जापरा-
धीनजनपराहं सुभक्तकुमारलज्जावं कुलकुमारीजनं प्रमथामीति बाधायलेष प्रज्वा-
लयति । एते क्लृ ते हृदयव्यभिचयेषा आमरणं संकल्पेमाचदुःसहाः पतिवृह-
निवासवैराग्यकारिणो महापरिभवा येषां कृते स्त्रीषां जम्मासां सुगुञ्जन्तं
बान्धवाः ।

(त) बृहरक्षि ! अटिदुर्मेनावमाना प्रियसखी लवङ्गिका । महान् कोऽपि मे
भात्रा बाधायराधोऽप्याः कृतः ।

(घ) अथ किम् । नुतनकाभिर्देवा मम न त्वया साभ्यतं कीमारबन्धना
प्रवीजनमिति ।

(१२) अत्र निषेधं चारीयवन् । सुगुञ्जन्ति विन्दति । दुःखीणा कन्या
नः शोचतामिति भावः ।

(१३) कचकनकाभ्युद्विगेषमिति भावः ।

दंसिदुं तथापि पश्यामि त्ति किं पि मन्त्रदृष्टं (द) । (१४)

सब । साधीनो दे अर्थ जनी (घ) । (१५)

मद । चिदुदु ज्येष्ठ मह भादुनो दुष्कीलदा अवरिडाणं
अ । तुझेहि ईदिसो बि सम्पद जधा चित्तमनुबलनीयो जेव
भक्ता एसो त्ति । अर्थ च । तुझे इसस अण्हिजादक-
राहिकवेबोबालभटूसलस जं मुलं तं च जाणध (न) । (१६)

सब । अर्थ बाचामन्त्रिदं बि नाम न जानीमो (प)

मद । जं दाणिं तस्मिं महाणुभावे माहवे किं पि किल
मालटीए तारामेलणं पासो तहिं सम्बलोपस अदिभूमि
गदो पवादो । तं क्क एदं विचयादि । ता पिपसहि !
जधा इस भसुणो अक्काहिलिसेसो निरबसेसं विचयादो
उहरीपदि तथा करेध । अथवा महादोसो त्ति जाणिटं

(द) अर्थ ! अतिक्रमो । अर्थ ! प्रमादः । मयि अतिक्रमे ! अस्मद्वर्तक
ते मुखमपि साध्यते दर्शयितुं तथापि प्रमत्तमस्मीति किमपि न कथयिषे ।

(घ) साधीनोऽयं जगः ।

(न) तद्वत्त्वेन मन आमुदुःखीकृतपरिष्कारं च । युष्माभिरौदयोऽपि साध्यते
यथाचित्तमनुबलनीयो वेन अर्थेव इति । अथवा । युष्मत्स चमत्प्रजाताचराधि-
स्योपाधकदुःखस्य बन्धुत्वं तत्र जानीष ।

(प) अर्थ बाचामन्त्रिदमपि नाम न जानीमः ।

(१४) अत्र प्रलपामीति वरभक्तिरपि तस्य प्रत्यक्षपञ्चादावाक्यतो चङ्गलति
भावः ।

(१५) अत्र चरेत्यति तथा दुष्टीत्यर्थः ।

(१६) अत्रौदयोऽपि दुःखीयोऽपि । अथाचितं चित्तमतिक्रमैव । अर्थेति ।
योऽपि देवः दुष्कलीकां पतिदेव पतत्रपि । इतिवचनान् औपु अर्ता प्रमत्तसीति
भावः । न चेति न च न जानीष । किन्तु जानीष एवेत्यर्थः ।

भोदु । चिह्नम्यदाहया कचकाधो दूष्यावेति हिचयं मण्ड-
कायं ईदिसादो दुरभिमङ्गादो ति मा चं भविष्य मद-
यन्तिपाए कधिदं ति (क) । (१०)

सव । पर यसावधावे । यसंयहलोचय्यवादमोहिदे
यवेहि च तए सव जप्पिअ (ख) । (१८)

मद । सहि ! पसौद पसौद । अहवा च तुह्ये अपुडं
भणिदाधो चिहुध । किं च । यच्च सचं जेअ माहवेअम-
यजौयलोचं मासदिं जाओमो । केच वा कठोरकेदयगव-
भविब्भमावयवदोअजप्पिअहिदसुंदरतणविसेसं माहवसह-
त्यणिआविदयउत्तावलोभिरइदकण्ठावसअमेत्तसंधारिदजीवणं
मासदोए माहवअ च पभातचन्दमण्डलापाण्डुरपरिक्खामर-

(क) यदिहानीं तस्मिन्मङ्गानुभावे माधवे किमपि किल मासत्याः ताराभैर-
वमासीत् तत्र मण्डलीकस्यातिभूमिं जनः प्रवादः । तत् खल्विदं विजृम्भते । तत्
प्रियमखि ! यथैव अक्षरपद्याभिनिवेशो निरवधिं वृद्ध्यादुद्दिश्यते तथा कुतः ।
अथवा मङ्गादीव इति ज्ञातं भवतु । निष्कम्यदाहयाः कचका दुर्मणि वृद्धं
मनुष्याणामौहमाद दुरभिमङ्गादिति । येनां भविष्य मदयन्तिकया कथित-
मिति ।

(ख) यदि यसावधावे ! यसंयहलोचय्यवादमोहिदे ! यवेहि न तया
सव जप्पिअमि ।

(१३) यत्र किञ्च वसिष्ठो । ताराभैरवं प्रेन । तत्र माधवे । अतिभूमिमति-
दूरम् । तत् खल्विति । माधवानुरागा मासती इति चय्य अनुग्रह इत्याशयः ।
विजृम्भते वक्रावर्तते । यथैव मासती माधवपरा इति चस्यसे यमिनिवेशो रीचः ।
निरवधिरिति किञ्चाविशेषणम् । रीच इत्यस्या दीर्घायां आनी वा निष्कम्यदा-
हयातया आदिति भावः । निष्कम्येति । सततपरपुत्रकाद्योक्तयेव मङ्गादीन-
तया दाहयन्तत एवेवं कुचटा न वेति परीता सन्देह इति भावः ।

(१८) यत्र यवेहि दूरं गच्छ ।

मणीषदंसर्षं च विमाविदं सरौरं । किं च तद्विषये कुसुमा-
पदव्यापरेन्तरस्यामुहसमागमे सविब्रममुक्तसिद्धकोदृष्टपु-
पुङ्गपसरन्तव्यपण्यसवहन्निबिन्नासमसिचसञ्चारचादतारधावि-
राधन्तविब्रममा चकङ्कवहाधारिचसञ्चापारोवदंसविद्याविच-
विषदुमुहमहुरा तुए वि च विरुविदा इमाचं दिद्विमथेदा ।
किं च । मम भादुषा दाववुत्तन्तं सुविषय तत्त्वणुच्छलित-
गन्धोरावचञ्चदपरमिलाचन्तदं हसीहाणं उव्वन्तमानमूलं विष-
ण लल्लितं द्विचयं । किं च । एतं पि चवरं सुमरितं
मए (भ) । (१८)

(भ) मयि । प्रसीद प्रसीद । चकङ्क न सूत्रमण्डलचित्तिलितम् ।
विषय । यत् सत्यमेव साधयेकमयजीवलोकां साधनो जानीमः । किं वा
कठोरकेतकमर्षविबलानवसवदीर्घानिर्वाहितसुन्दरविशेषं साधव्यवहसनिमित्त
वक्तृत्वावलीविरचितकष्टावसन्नाससञ्चारितजीवनं साधनम् । साधव्यं च प्रभात
चन्द्रमस्तवापाङ्कुरपरिचान्नरमणीयदम्भं न विभावितं सरौरम् । विषय ।
तद्विषये कुसुमाकरीयानपर्वणस्यामुहसमागमे सविब्रमोक्तासिद्धकोदृष्टकोदृष्ट-
प्रसरप्रवर्गोत्पन्नवहन्निबिन्नासमसिचसञ्चारचादतारधाविराजमानविब्रमा चकङ्क-
माद्याचाद्येसुषोकारोपदीर्घनिमित्तवैदग्ध्यमुत्पन्नपुष्पव्यापि न निरुपिता चमरी
हृदिसन्धेदाः । किं च । मम भातुहान्दन्तानं मुखा तत्त्वचकीच्छलितमणीरा
वेवन्तितकरव्यावनादीहसीमेवोदवर्तमानमूलमिव न चचितं हृदयम् । किं च ।
एतदव्यपरं कृतं मया ।

(१८) अत्र न कूचमिति तदण्डकटादि नैऋत्याद रत्नैः । न कलु न
जानीमः । अवि तु जानीम एव । तथा च जलपत्रं किं करीवीत्यर्थः ।
कठोरः परिचर्यो ज्ञातवाक्यमेवार्थः । तथा । चकठोरा नावा केतकीत्यर्थः ।
तादृशी कातिपाङ्कुरैव भवति । न विभावितं न ज्ञातम् । अवि तु कर्वैरेव
ज्ञातमित्यर्थः । तत् किमपत्रं करीवीति भावः । विब्रमो विब्रमः । स च
क्लिष्टा तथा । वापकानावनादीनां मेघवज्रादिकर्मणाम् । उव्वन्तं विब्रंती

सब । किं दासिं चवरं (म) । (२०)

मद । त्वं मम तस्मै जीविदप्यदाहणो महाकुभावस्य
चेष्टयापठितश्चापिचरिदेष्टया मालदीपे भगवदौघिचरु-
वचनोद्भासबोधितेन हिचयं जीविदं च माहवेन पारितोमि-
चतयेन सधंसाहसाहसे चित्तं । अहं च लवङ्गिण तर्हि
तुष्टेऽप्येव भगिदं पठिच्छिदो क्व णो पिचसहोए अयं
पसादो त्ति (य) । (२१)

सब । कदमो उच महाभायो त्ति विसुमरिदं मए (र) ।

मद । सहि सुमर सुमर जेण तस्मिं दिचसे विचडदुहमा
उदाहदेसकानगोचरं गदा असरणा तत्कालमंणिहिदेण जीवि-

(म) किमिदानीमपरम् ।

(य) यत् खलु मम तस्मै जीवितपदायिनो महाकुभावस्य चेतनाप्रतिबन्ध-
विशनिवेष्टिकाया मालत्या भगवतोविदग्धवचनोपस्थासंधितेन उदयं जीवितं च
माधवेन पारितोमिकत्वेन स्तब्धसाहसाहसे नियुक्तम् । अहं च लवङ्गिकं तत्र
त्ययेन ललितं व्रतीष्टः खलु नः प्रियसख्या अयं पसाद इति ।

(र) कतमः पुनर्महाभाय इति विद्यते मया ।

यः स विलास इति कृतः । पुरुषे यथा । मन्दसंस्कारिणी हृदिमैतिष इव
भाविता । कृतिपूर्वकवाक्यापी विलासः कथ्यते यथा । किं न त्वया निरूपिता
वेनापद्रुष इत्यर्थः । आविनीऽप्राप्तिदुःखम् । अहारितं सुतम् । उद्धर्तमान-
मुत्पतत् । आविनीऽवसिष्ठानाम्निजः । मदाह । आविनेच भवेत् पुंसामिष्टा-
नावाप्तिकथनात् ।

(२०) किमिदानीमपरम् । त्वया कृतमिति शेषः ।

(२१) अत्र चेतनावाप्तिकथनेन प्रियम् । पारितोमिकं वर्याव्यवहितेनादि-
शोके दर्शितम् । विमुक्तं यत्नम् । तच्चित्तानुरागं विना नोपपन्नमिति भावः ।
अथाप्येतोऽपिचरुत्वेन व्रजतापउदात्तमाह । आं लङ्घि इति आनिति पूर्वोक्त-
कार्थः । विद्युत्प्रमिति । आत्मापि तत्कथनमात्रार्थं इव इति भावः ।

दयदादवा पीयरभुचलशेष विहारकम्यवीच कचलभुचल-
मारविचदेहोवहारमाहसं कदुच परिरचितदक्षि । येन च
दिठदाठाविदारिविचलमसमुत्ताचपरिचाहिवल्ललशेष जर-
ठज्जरिदजवापीठहारिवा कदुचलमयेच मम विदे वि-
हिदा अतिदुःखमदुलचहमिहावज्जप्यहारा मारिदो च सो
दुःखमावदमहारल्लसो त्ति (ल) । (२२)

लव । इ' मयरन्दो (व)

मट । [मानन्दम् ।] पिचसहि । किं किं भवासि (ग)

लव । णं भणामि मयरन्दो त्ति (घ) ।

सद्वच चरीरमय्याः सुखनी संकतमायिन्व ।

ल' मखि । खर खर येन तस्मिन् दिग्मे विहटदुष्टहापदापदीववाकमीचरं
मता चक्रवा तत्तात्त्वमिदमेव जीविमप्रदायिना पीयरभुजलार्थेन निष्कारण
वाच्येन कलभुचलमसारिजदेहापहारमाहसं कत्वा परिरचितदक्षि । येन च
दिठदाठाविदारिविहटमांसलोत्ताचपरिचाहिवल्ललशेष जरठज्जरितजवापीठ-
हारिवा कदुचलममम मम जने विदीडा अतिदुष्टमादुलनखजिहावसमहारा
मारितच स दुष्टहापदमहाराचस इति ।

(व) इ' मयरन्दः ।

(ग) पिचसहि । किं किं भवासि ।

(घ) मनु भणामि मयरन्द इति ।

(२२) चक्र खर इति मयरन्दिमिति भावः । खारय इति व्याज्जप्यमिन् वच
इत्यर्थः । विहटं विहातम् । नाहसं स्यूयम् । उत्ताममुच्छ्रितम् । जरठं कठिनं
जर्जरितं विभ्रंसितं बलीकृत्युचलमुच्छ्रुतं तदिव हरति । कर्तव्यंयमान इति क्षितिः ।
दुःखमिह समीकरयन् । रक्ताकटिहता साध्यम् । मखिहिता मखायम् ।

वयं तथा नाम यदात्वं किं वदा-

म्ययं त्वत्कामादिकलः कथान्तरे ।

कदम्बगोलाकृतिमान्वितः कथं

विश्वसुम्भः कुलकम्बकाजनः ? ॥ (२३)

मठ [सलज्जम् ।] सहि कौस मं उवहससि । यं भवामि
गिज्जावधनि मं तारिसस्य अप्पणिरवेक्कव्ववसाइणो किदन्त-
कवलज्जन्तजोविद-बलामोडिअपञ्चाणअण गुरुकोपकारिणो
असस्य मङ्गधासु यामम्वहणसुमरणाइं । तथा अ सो तुण वि
गाटप्पहारवेअणारम्भ-विच्चारिदमरीरसङ्कलिदसेअसलिलुप्पीलो
मोहमउलाअन्तसेअकन्दोहजुअलो भूमिविलम्बितामिलदा-

(२३) सहि ! किं मातुपहससि । ननु भवामि निर्वापयन्ति मां तादृश्य
यास्यनिरपेक्षस्य वसाधिनः कृतान्तकवत्समानजीवितवन्तात्कारप्रत्यानयनगुरुकोप-
कारिणो जनस्य मङ्गधासु नामवहचकारयानि । तथा अ स अद्यापि गाटप्रहार-

(२४) वदमिति । यत् त्वं चात्वं वदोषि वयं तथा नाम माधवे अनुरक्तः
इति सत्यम् तु किन्तु अहमपि तथापि विश्वे जीपणीयं किं वदामि ? उच्यते ॥
विश्वसुम्भः विश्वः निष्कण्डः सुम्भः प्रेमान्वितश्च वयं कुलकम्बकाजनः
मङ्गल्योऽहम् इति मतिं जायः कथान्तरे कथामध्ये अकस्मात् वयं क्षिप्तं विश्वः
विश्वः सन् कदम्बकोट जीवाकृतिं प्राप्तिः रोमांचेन पुष्पकितोवातः । अन्त्यम्
अकाशं वक्षी माधवप्रेमनिमग्नो किन्तु जनपि मकरन्दनामधववत्समाजं च वक्ष्यात-
पुष्पका अतः तथापि मकरन्दानुगुमिममनुवीचते इति भावः ।

(२५) अथ उपपन्नकक्षीति मार्गे मकरन्दानुरक्तता उच्यते किं तु तदी-
रन्तर्भाजन्यासीति न दासक्यावमिति भावः । अस्मिन् । एवं कर्तव्य-
व्यामवादिहस्तुका विचारकवत्त्वं खेदादिर्धं मकरन्दैव्यवसति वद्या चेति ।
विचारितव्योऽस्तीति सूच्यमानम् । वक्ष्यिषीं विस्तृतः । अन्वीकः पूरः ।

विदुष्यधीरधारिदसरीरभारो पञ्चक्रीकदो ज्येष्ठा मटचन्ति-
चात्रिमितमेतद्विच्छिद्यमहामहम्बजीवसोषो महाभाषो
ति (स) । (२४)

मदचन्तिताः । खेदादीन् विचारान् नाटयति ।

बृह । व्यवसितं प्रियसखीए सरीरेष (इ) । (२५)

मट । [सलज्जम् ।] प्रियसखि चवेहि । उद्विग्नानि सहवासिण्या विवक्षेच ।
महत्वाभिणीए बीसम्भेण (स) ।

नव । सखि मदचन्तिए ! अहो वि जाचिदज्जं
जाणीमो । ता पसीद विरम ज्वडेसादो । एहि बीसम्भ-
गवम्भधावम्भसरिसं सुहं चिह्ण (क) । (२६)

वेदनाश्च विचारितसरीरसंगतखेदमलिकोप्यौघो मोहमुक्त्वा यमाननेपचन्दो-
युक्तो भूमिविलसन्निलताविटश्वेय्यधारितसरीरभारः प्रवक्षीकृत एव मदच-
न्तिताः निमित्तमात्रविच्छिद्यं तमहामहार्चजीवसोषो महाभाष इति ।

(इ) व्यवसितं प्रियसख्याः सरीरेष ।

(स) प्रियसखि ! चवेहि । उद्विग्नानि सहवासिण्या विवक्षेच ।

(क) सखि मदचन्ति ! वदन्नि ज्ञातव्यं जानीमः । तन्प्रसीद विरम
ज्वपदेयान् । एहि विवक्ष्यमर्थकवाच्यमुद्वं सुहं लिङ्गान् ।

चन्दोरी नीलीयजम् । मोहेति मोहेन वेदनीयम् न तु मदचन्त्यादिति भावः ।
यदाह । व्यवसायिजातमवपूर्वधारणचक्षो भवति मोह इति । अकारणपूर्वकं
अचलम् भूमी न घनितोऽन चाह भूमीति । विदुषः संन्यः । विच्छिद्यंतिः
परित्यक्तः । महामहार्चमतिदुर्धमम् । जीवसोषी मर्मभुवनम् । विवाहित-
कारवादिना खेदादिजम् । खेदादीनिमयेन विवक्षितमिदमावाच्यमर्थम् ।
यदाह । वेदनाभिहितकारणैः सम्पादयेन्नोमुचः । सुजीवादिच्छूतिः जीवा
तदाहुः विवक्षितम् ।

(२३) अत्र खेदादिमता एव सरीरेष सकलदृष्टयोर्जीविवक्षित इत्यर्थः ।

(२४) अत्र सहवासिण्याः सख्याः । नाहं कानमखेदादिनीहिता किं तु

बुद्ध । सीङ्गं लवङ्गिणा भण्णादि (ख) । २७

मद । विधेयस्मि सम्पदं पिप्पसह्वीषो ! (ग) ।

सव । जइ एब्बं ता कवेहि कथं एु टे कालो गच्छति
ति (घ) । (२८)

मद । निमामेहि पिप्पसहि ! मम बुद्धरत्नदापक्व-
वादपक्षेण पटमं ज्जेव्व तस्मिं जणे अटिभूमिं गतो अणु-
राधो । अपि च । तस्मिं जणे भरिदुब्बरत्तकोदूहलुक्कगठा-
मणोरहं हिचमं आमी । ततो विहिण्णिओअणिव्वुत्तमणा
भविष दुब्बारदाक्काणङ्कदुक्कमन्द्याविककहुत्तचित्तविहङ्गत्त-
जोविदा सम्भाविषस्मि । विजिण्णिदापुब्बसब्बङ्गप्यज्जलिअ-

(ख) सीङ्गं लवङ्गिणा भवति ।

(ग) विधेयस्मि साम्प्रतं पिप्पसह्वी ! ।

(घ) यद्येवं तत् कथय कथं नु ते कालो गच्छतीति ।

(ङ) निमामय पिप्पसहि ! मम बुद्धरत्नदापक्वपातप्रसूयेन प्रथममेव
तस्मिन् जनेऽतिभूमिं गतोऽनुराधः । अपि च तस्मिन् जने धर्तोद्भूतकोतूहलोत्क-

तद्विषयकवर्षेति भावः । अमिचच्छीति पाठेऽभिप्रायः कोत्पथः । अत्र जानीम
एवेति कामन्द्यादिद्वारा तत्र मकरन्दस्य च वर्णितं प्रातमेव । तत् कथमप्यत्र
रति भावः । स्वपरीक्षात् कथान् । सहस्रमिति मकरन्दं कोट्यनुवन्धनभाप कथ-
येत्याशयः । सज्जलसि क्रियाविशेषम् ।

(२७) अत्र सीङ्गं लवङ्गिणुमर्शनीत्यर्थः ।

(२८) अत्र मकरन्दविषयीयेन कथं वर्णते इति भावः ।

(२९) अत्र निमामय अथ । एवमप्यनभिष्ट कवङ्गिणायेत्यर्थः । बुद्धरत्न-
ताया विहितकथान्तात् । कथाकथनं नु रामशब्दे वदाह । आत्मा पुर-
कन्दनसुखी वा आत्मीयं चित्तं रतिवद्वत्ता च । ॐ नमस्तुभ्योः प्रणम्यतीति

मयस्य हृदयबहुदामदूमहापासदुःखनाशन्तपरिचया पञ्चमावि-
मोक्तमेतमुलहमिच्छुनिव्याणपडिजलबुद्धरस्मिदावपचबहिदा-
वेषव्यदपरविमंतुना इमं औपलोपपरिवर्तं प्रणुभवामि (ङ) ।

(२८) ।

मदुप्यसि विप्रश्च अन्तरेषु च मनोरथान्नादमोहिता पेक्षामि
तं जगं । सो वि पिप्रमहि मुहुत्तणिव्वद्विह्वयविमंतुलुब्ध-
ज्वित्यरन्तलन्दिगेत्तपुण्डरी चतण्डिप्यौलडव्वरपडिउटमेरेष-
मदधृस्मि च विप्र चिरं निष्कम्भापदि म (च) । (३०)

यदा मनोरथं हृदयमासीत् । ततो विप्रमिथोमानर्हसदमेना भूत्वा दुर्गारदाव्या-
नङ्गदुःखमन्तापतकथञ्चित्पिघटमानजोविता सन्धाविताया । विज्जिभितापुन-
मवोदप्रज्वालितमदहनवर्द्धाहामदुःखदायासदुर्मनायमानपरिजना प्रत्याग्राविमो-
चमातमुलभमन्त्यनिर्वाच्य प्रतिपुण्ड्रबुद्धरचित्तावचनवहितविमन्यतिकरविमंतुना इमं
औपलोपपरिवर्तमनुभवामि ।

(च) मदुप्यस्यप्रान्तरेषु च मनोरथान्नादमोहिता प्रेक्षे तं जगद् । सोऽपि
। प्रममहि । मुहुत्तनिव्वद्विह्वयविमंतुलुब्धज्वित्यरन्तलन्दिगेत्तपुण्डरी चतण्डि-
प्यौलडव्वरपडिउटमेरेषमदधृस्मि च विप्र चिरं निष्कम्भापदि माम् ।

युगोर्वतो हृदिसुपैति रागः । पञ्चपात इति बुद्धरचित्तापचपाती मुखवाचक्य
। वना न भवतीति विश्वास इति भावः । अतोवृत्तमतिरिक्तोभवत् । कौतुहल-
मुत्पत्त्या च मनोरथचेति विवदः । ततो वदुषीहि । वदा । अतोवृत्तो-
भवत् कौतुहलमुत्पत्त्या च वद मनोरथे तादृशो मनोरथो वद तत्तथा । सर्वोद-
दाहो व्याधवस्थायाम् । वदाह । मनःसंमोहसर्वोददाहव्यादिभिरुपा ।
शिरसो वेदनाभिच व्याधिरभिभवति वदा । मरत्यमेव निर्वाचं मीचः । सर्वेदुःखा-
पहारकस्यात् । मुखवादिउल्लङ्घन व्यादिति बुद्धरचित्तावचनम् । विमंतुना
नम्रवितचिता । औपलोपक परितोऽवस्थाम् कृच्छेयवः । वदा । कृच्छांम-
नारं पुनर्औपलोपप्रवेक्षीत्य परिवर्तनम् ।

(३०) कङ्काल्यरे भावनावसन्नानामपि कष्टप्रानामपि विवदः । निष्कम्भः

किं च । कबलिदारविन्दकेसरकमापकषट्कलङ्गमघोमघग्-
घरकल्लिदग्भीरुतारधीरणाटभरिदकण्डविवरं पिण मट-
अन्तिण ! एहि ति व्याहरदि । अथ च । पप्फुरन्तपघोहक-
ण्डलदुत्तरीपपञ्चलाबलम्बणपरिभवेण समंभमुत्तरंगिधमधमा-
अन्तहिपथं मं समुत्तासदि (क) । (११)

मङ्गसा विमल्लिप्रमुपप्यमरिटं तक्वणकठोरकमलदण्डा-
पमाणवाहुबन्धणाववारिपपघोहकगम विहङ्गन्तविअडमेह-

(क) किं च । कबलितारविन्दकेसरकमापकषट्कलङ्गमघोमघग्भीरुतारधीरणाटभरिदकण्डविवरं प्रिय मटयान्क ! एहि इति व्याहरति । अथ च । प्रस्तुतपघोहकण्डलदुत्तरीयासलाबलम्बणपरिभवेण समंभमोत्तरंगिधमधमा-
मानङ्गयः मां समुत्तासयति ।

(ज) सङ्गसा विमल्लितयुक्प्रसूता तत्पथकठोरकमलदण्डायमानवाहु

उपचितः । प्रतिहृदमेवेय वसप्रमदम् । मेरेयमासवः सोधरित्यमरः । आर्धत
मिति विद्याविशेषम् । निष्प्रायति चिन्तयति ।

(११) कथायः सुरभितः । कलहसो राजहंसः । घोषः प्रसूतः । चर्वर-
मण्डुतम् । अलितं च्युतम् । एतदुभयं साधनवशात् । हृत्सप्रातस्वर-
मेदाशः । यदाह । स्वरमेदी भयकोधमदृष्ट्यादिभिर्भवेत् । भरितकण्डविवर
मिति विद्याविशेषम् । वक्ताचलपद्वेन स्त्रीप्रसादम् । यदाह । रङ्गसि
यङ्गवेनादि हंसं वक्ष्ये च सुईनि । काव्ये प्रसादनं नाट्या अपराधं समीचता ।
वरिधवेच वलीकारबुद्ध्या । कथयं पूर्वाननुभवात् । अथ किं व्यादिवृत्तरङ्गि
कथयत् । आतडाङ्गनधमावमानमुपमिव चितं वक्ष्याताम् । यदा । उत्तराङ्ग
उद्गतकलोत्तम् । धनधनायमानं वक्ष्यम् । कलोलव कल्पस्रोतरोत्तरप्रसवः ।
समुत्तासयति चकिता करोति ।

(१२) सङ्गसा स्त्री विद्याविशेषका कथयता च सा प्रसूता जननीयता

लाबलपमंदाणिज्जन्तपीवरुरूपडिमिहविष्यदौवगमणं पडि-
ऊलवादिणिं पिमं पञ्चापरपपत्तणिज्जन्मिदमुहुत्तकोवोवरापटु-
कपकमोकिटहिषयं निमिहपुनरुत्तपङ्कत्यलोपणविभावि-
दासमचित्तसारं उवहसटि (ज) । (३२)

टिउणवाहुटण्डावेटणणिघन्तिदं पिघमहि पकटमहुल-
कठोरकरकहोरम्प विघडपत्ता वलीपमाहुणत्ताणवष्कत्यलनि-
हु, रणिवमणिमह मं कटुप माउपविहुपमत्यपाविहकवरी-
णिहिदकर-परिग्गहावमिदुग्गमिदणिञ्चल-मुहावपव मच्छन्ट-
विधामविघटुवपणकमलो वामगण्डमुलोवरिणिहिदप्यफुरत्त-

वमनापरापरपयपरोदमो विघटमानिपकटमखलावमयमन्तानितपीवरोकप्रति
विदुषिपत्तीपयमना प्रतिकुलवादिनीमाप मास चत्ताउरप्रपञ्चानवित्तमुहुत्तकोपा-
परागटु, खपकपुकोउटयं निवटपुनरुत्तपङ्कत्यलोपणविभाविदासमचित्तसारं
उवहसटि ।

(भ) विदुषवाहुटण्डावेटन, नय मन्ता । प्रथमं ख । प्रीदमाहुलकठोरकर
कहाकमप वकटपवावलीपमावलीतालवण्डालनिहु, रनिवमणिमह मा कृत्वा

य कमधारयः । पुनरुत्तन्निन य दखादमानता । अपवारावतीपयितः ।
उदमो विभाविः । चालिङ्गनावेटन कृत्वापमरणं वृथाकोकनादक नायक
जायते । नायको य तदा संवराय न प्रभवतीति भावः । ताहिं पलायते
किमात मेवत वाह । विघटमानेति । विघटमानाविदुषज-वीमसमचक्षाम् ।
मन्दान वचनम् । तत् प्रापताभ्यामित्यर्थः । प्रतीप प्रतीप प्रातुकुलम् ।
ममनामावे पुनः कालावकृतवा ह्मिन्म्यादिनिधिमः उ वतिकुलति । उपरामः
सम्पत्तिः । निविहपुनरुत्त पुनः पुननिधिमवाको पद्वेत्त । निविधिमपरीतं विम्वनादि-
चक्षेत्तात् । वहा । पद्वेत्त विमानम् । चित्तवारः सम्भोमिच्छापरता । उपहासः
परहासः । सु य उदि सम्भोमिच्छा वाचि परं ते निविध इत्येवदप इत्यर्थः ।
विम्वपुनरुत्तति पाठे विम्वपुनरुत्तं पुनः पुनः विम्वं पद्वेत्तं चित्रं कीचन-
मित्यर्थः ।

(३३) चावेटनमावेटः । तेन वादाविज्जन्तुत्तम् । करकहा मखः ।

पुच्छिताहरममुष्मन्मणहरपुष्पमणिबभ्रुवसिदमरीर-सोऽहं
मिदमज्जमानन्दविमममन्ममवलगमोहमन्यरभमन्तलोभम् किं
पि दुःखिणीदमाहमाणरुज्ज्वलमापो मं अणवभत्यणीभं
अवभत्येदि (भ) । (३३)

पिअसहि ! समत्वं च सम्भं अणुभविष भक्ति (३४)

सावित्रीविभुतमसाकाविहकवरीनिहितकरपरियुक्तपुष्पीकृतोद्भासितनयनमुखावयव-
म्वन्द्विकासावदम्भजनकमला वासगण्डमूर्त्तौपरिनिहितप्रक्षुरपुच्छिताहरस-
मुद्रतमभीहरस्यनिर्भरीहृषितशरीरशोभा समुद्रमितसाध्यमानन्दविषमसंभवमल-
नभीहमन्यरभमन्तलोभनी किमपि दुर्विनीतसाहसानुरूपव्यवसायी सामन्यसंयोगम्
अवभत्येति ।

श्रीरम्भ चाक्रमयम् । श्रीदम्बाप्रणयवत् कठोरं यत् करकङ्कमिति भावः ।
निहुरं निविडम् । निर्विघ्नोऽपचम् । निःसङ्का रचनाद्ययमात् । अथ कर-
कङ्कमकर्मर पदान्धीति उपक्रमः । पुष्पनमाह । सावेनेति । श्रीरम्भस्य
पुष्पीकृतं सान्त्वितमित्यर्थः । मुखानयवा कखाटादवः । विस्वासितं पुष्पनादि-
नियुक्तम् । वदनस्य वैदग्ध्यं पुष्पनचातुर्थात् । इह कथासाक्षिविधं पुष्पनम् ।
अक्षितवक्त्रुरितकचटितकमेदम् । तत्र अक्षितकनाह । प्रक्षुरितेति । घटि-
तकमाह । पुच्छितं घोजितम् । ईषपरिग्रह नीक्षितमेवा जिह्वायेव घटयति
करिष मेमे तस्यान्वादयतीति घटितकम् । कुरितकं तु प्रायेवीकम् । समुद्रम
उद्रेकः । एवं च सर्वाङ्गीरनायककथायां प्रमोदमाह मनीहरति उद्धृष्टसुद्रत-
रोमाहम् । नाविकाया वासाहं मकलीपचारव्यवस्थापनाज्ञानकवीक्षितम् ।
वर्दमाना सुरतावस्थामाह । समुद्रसितेति । समुद्रसिताभ्यां साध्यमानन्दाभ्यां
विषयी यः संयतः संवेनस्यत नीक्षितं किं कर्तव्यतामूढतया मन्यरत्वमेकतरपचा-
प्यभास्वतिः । साध्यसेन प्रहृष्टिरानन्दन च निहृष्टिरिवाद्यवः । अनन्धसंयोगं
सुरतादिकम् ।

(३४) ततो कटितीति जानरावस्थानयनम् ।

पडिबद्धा सुखारक्तसंनिधं पुनो वि मन्दभाङ्गो विभा-
वेमि औषलोषं त्ति (अ) ।

नव । [विहस्य ।] सहि मदयन्तिण ! फुडं पाचकवे हि ।
अध तस्मिं अवसरे मिणेहविज्भमुन्मीनकामविषमन्तवहरत्ति
टालोषणविक्रिदं परिषणादो गोवणिज्जं टे निषम्यस्स मूलं
मध्निज्जप्रच्छदवडावारिटं भोटि किं न वेत्ति (ट) । (१५)

मद । अइ असंवहपरिहाममीले ! अवेहि (ठ) ।

बुह । सहि मदयन्तिण ! मालदीपिषमण्डी क्व ईदि-
साइं ज्जेव्व मन्तिदुं जाणादि (ड) ।

मद । सहि ! मा क्व एव्वं मालदिं उवहस (ठ) ।

बुह । सहि मदयन्तिण ! भणिस्सं दाणिं टे किं वि
अइ न बीमामभङ्गं करेमि (ण) । (१६)

(अ) प्रियसखि ! समर्थं च सुवेगमुभय भटिति प्रियवृद्धा सुखारक्तसंनिधं
पुनरपि मन्दभाङ्गा विभावयानि औषलोषमिति ।

(ट) सखि मदयन्ति ! फुटमास्यादि । अथ तस्मिन् अवसरे कं उदित-
मीन्मिहवासविक्रयद्वयवृत्तितानां चमनिकपितं परिजनाङ्गीपमीलं ते नित्यस्य
मूलं अवलीक्यच्छदपटापवारितं भवति किं न वेत्ति ।

(ठ) अवि असंवहपरिहाममीले ! अवेहि ।

(ड) सखि ! मदयन्ति ! मासनीप्रियसखी खलीद्वयान्वेय मन्तिदुं
जानाति ।

(ठ) सखि ! मा क्वचं मासनीमुपहस ।

(ण) सखि ! मदयन्ति ! सखिन्त्याम इदानीं ते किमपि यदि न विधासमं
करोषि ।

(१६) धातुव्याजप्रवेदस्थीयमिति भावः । पुनरप्यवलीक्य परिजनाङ्गा-
निवारणाय औषधम् ।

(१६) अथ पञ्चाङ्गि इति अङ्कं समाप्तं ।

मद । सहि ! किं पुनो वि पञ्चमभङ्गेन किटावराज्ञो
अथ ज्ञो जेव एवमं मन्तेसि । पिप्पसहि ! तुमं लवङ्गिचाए
सह सम्पदं मे विपथं (त) । (३७)

वह । जह दे कथं वि मन्थरन्दो पुनो वि दंसनपणं
घोटरदि तदो किं तुए काटम् (घ) । (३८)

मद । एकेकावयवसौसङ्गसन्निविष्टे चिरं लोचने
विज्जावदस्यं (ट) । (३९)

वह । अथ सो वि मन्थरन्दलकारिदो कन्दपञ्चविं तुमं
दक्षिणं विप पुरिसोत्तमो सधम्माहसङ्गधम्मचारिणं करोदि
तदो का पण्डितो ? (ध) । (४०)

(त) अस्मि किं पुनरपि पञ्चमभङ्गेन ज्ञतापराधीऽयं ज्ञो येनैव मन्थयसि ।
प्रियमहि ! त्वं लवङ्गिकाया सह साम्प्रतं मे वदस्व ।

(घ) यदि ते कथमपि मन्थरन्दः पुनरपि दंसनपणमवतरति ततः किं त्वया
कर्तव्यम् ।

(ङ) एकेकावयवनिःसङ्गसन्निविष्टे चिरं लोचने निर्वाणविद्यानि ।

(ध) अथ सोऽपि मन्थरन्दलकारितः कन्दपञ्चमनो त्वां दक्षिणीनिव पुण्यो-
त्तमः स्वधम्माहसङ्गधम्मचारिणीं करोति ततः का प्रतिपत्तिः ? ।

(३७) अत्र ज्ञतापराध इत्यत्र विरहाल्लसन्तः ।

(३८) अत्रात्मनस्यैव त्वया कार्यमिति भावः ।

(३९) अत्र तद्दर्शनाद्यतस्यैवोक्तता अभिधानीति भावः । निःसङ्गः
सर्वाङ्गव्यापी ।

(४०) अत्रावयवो यद्यपि । अत्राकारितो अत्राकारिणं प्रवर्तितः ।
दक्षिणी कामनाया वदुःखमाहवात् । एते कामनावकाकारिणीम् । पुण्यो-

मद । [निःश्वस्य ।] कौस मं एत्तिचं चासासेसि (न) (४१)

बुद्ध । सहि ! कहेहि (प) ।

लव । कधिदं ज्जेव्व हिचचावेचसुअएहिं दीहसीसा-
सेहिं (फ) ।

मद । सहि ! का अहं इमस्स तेअ ज्जेव्व अत्ताअअं
पणीकदुअ दुइअइ, अकवलादो कहिअस्स तस्स ज्जेव्व केरअस्स
अत्तओ सरीरस्स (ब) । (४२)

लव । सरिअं महाअुभावदाए (भ) । (४३)

बुद्ध । सुमरेहि एदं वचअं (म) । (४४)

(न) किं ज्ञाप्तितावदावाक्यवति ।

(प) सहि ! कथय ।

(फ) कथितमेव ब्रह्मविषयस्यैदीर्घनिःश्वसैः ।

(ब) सहि ! आह्वयस्य तेनैवात्मानं पचीकृत्य दुष्टमाह्वयकव्यादाकृतक
तत्त्वैव ज्ञानकरणात्मनः सरीरकम् ।

(भ) सहस्रं महानुभावतायाः ।

(म) कथेतद्वचनम् ।

लवः श्रुत्वा । अथ च पुनरेव सप्तमी मकरन्दः । अत्राष्टौच नामधेयः ।
अष्टवर्गवादिषी नाम्ना । अष्टविर्वाणा ।

(४१) इह मम चाम्प्येन किं कादिति निःश्वस इति वाक्यः ।

(४२) अत्र का अहमाकसरीरक किं तु न चापि । मकरन्दस्यैव अक्षरीर-
मिति वाक्यः । केरकमन्दः ज्ञानकरणाधी । पचीकृत्य सूक्ष्मता यो व्यवसा-
यते स ज्ञानकरः ।

(४३) अत्र महानुभावता ज्ञतज्ञता ।

(४४) आत्मनैवेववचनकोपकीयं कथितवाक्यम् । कथितं इदं वचनम् ।

मद । कथं दुर्दीपप्रहरणाद्विच्छेदपटङ्गो ताडो-
च्छदि (४५) । ता जाव चन्दर्षं चिद्भस्मिन् च पादपङ्क-
जभस्मिन् मालदीप उपरि चणुकलहसं (य) ।

इति उक्त्वा च गन्तुमिच्छति ।

नगरम्बो मुकुमुदास्य इति गच्छति । (४६)

मद । सखि मालादि ! विषयवृद्धासि । [विलोक्य सङ्घ-
ममाध्यसच्च ।] चण्डी (४७) चण्डं ज्ञेयं किं पि एदं बहदि (र) ।

मक । रन्धीर ! संहर भयं चमते विसोदु-

मुत्कम्पितं स्तनभरस्त्रं न मध्यभागः ।

इत्थं त्वयेव कथितप्रणयप्रमादः

सहस्रनिवृत्तिषु संस्तुत एष दासः ॥ ४८ ॥

बुद्धरचिता मदयन्त्रिकासुखमुद्रमय संकतमाश्रित्य ।

(य) कथं इतीयप्रहरणाद्विच्छेदपटङ्गोत्थायते । तस्याचन्दर्षं निर्भयं
तस्य पादपङ्कजमभ्यर्च्य मालत्या उपरि चणुकलहयिष्यामि ।

(र) सखि साधति ! विषयवृद्धासि । चण्डी चण्डेव किमप्यितरन्ते ।

(४५) यत्र नाडी काष्ठेऽपि घट्चक्ष इत्यमरः । घट्चक्षवच्छिन्नः काष्ठो
नाडी । द्वितीया नाडी दादमचक्षायकः काष्ठः । मदयन्त्रिकासुखमुद्रमय
इति विषयस्य क्षमापिपटङ्गोऽयमिति ध्वजः । यदा । द्वितीयनाडी द्वितीयमग्निनी
मालती तथा सङ्घ विच्छेदो विद्योनी यथोपकान्तसम्बन्धविघटनमित्यर्थः ।

(४६) गच्छति मदयन्त्रिकामित्यर्थः ।

(४७) चण्डी इति कण्डवद्वक्ष्यितस्त्राभिप्रायानुतापे ।

(४८) रन्धीरिति ! ई रन्धीर ! सुनितम्बे ! भयं संहर त्वत्तु, मध्यभागः
कावस्य मध्यभाग इत्यर्थः । स्तनभरस्त्रं उत्कम्पनं विसोदं न चमते । कम्पेन
चतनमनुनीयते इत्यर्थः । तेनानुमानाच्छङ्करः । इत्यनेन प्रकारेण त्वदेव

मेवाकनोरवचसद्वदतः स एव

सुतप्रमत्तजनमेतदमाश्रयेत् ।

प्रीडं तमः कुह कृतकृतयेव भव-

सुत्चित्तमूकमचिन्पुरमेहि वामः ॥४८॥

मद । स हि सुहरस्मिदे । अहिं उच्यते चेहिं मत्तम् (ख)

(१०)

सुह । अहिं ज्येष्ठा मासदी (घ) ।

मद । किं चिन्मुत्तसाहवा मासदी ? (ङ) । (११)

(ख) स हि सुहरस्मिदे ! स पुनरस्मान्निर्मलमात्रम् ।

(घ) यद्येव मासदी ।

(ङ) किं निहंत्तसाहवा मासदी ?

कवितः प्रवचक इत्याहः यत्न कीदृशमिच्छेत् । स हन्तमिहंतिषु स हन्तिषुर्धनं
सन्तुतः परिचितो दासीऽस्तीति भावः ।

(४८) मेवान्तिनादि । मेवान् विद्यतमी जनीरवचसद्वदतः प्राचिंती वचनः
स हन्त्यादिषु चतुर्भूतः स एव कीदृशमिच्छेत् इति वामपुराणादेदः । अतः कृतकृतया
सुवीर्यकारणं करकेनैव जदमनीष्टं विवाहकं कुह । ततः वामवीर्याहः ।
एतदमाश्रयेत् चेहिं सुताः चेहिन्मूकता जया वत् साहजम् । वादं तमः ।
अन्तिमिति पाठिः अन्तिमीत्यर्थम् । तम इत्यर्थः । सुत्चित्तमूकमचिन्पुरमेहि वामः ।
विवाहकस्यादमाश्रयेति भावः । तत्र सुतादिना मूककीकानाश्रयणं वीर्याकारतया वदिकीकानाम्-
द्वयनम् । मूकस्याश्रयणतया परित्यक्तत्वात् इति मननमवश्यं कर्तव्यम् ।
दर्शितम् ।

(१०) चत्वारिण्येव सहरन्दस्यमिच्छाह । यद्येव मासदी वसंते इति शेषः ।
इति वामानिर्गोऽङ्कावतारः कवितः ।

(११) अत्र चित्तमैरवेक्यं च मासदी चान्तिवैद्यं यदि वदा यन्मात्रं यत्
आदिमाश्रयः ।

बुद्ध । अध इ । अस्मि च । तुमं भणसि का अहं
इमस्म (घ) ।

इत्यादि पठति । मदयनिका चयूणि पातयति ।

बुद्ध । महाभाग ! दिक्षु क्व अन्ताणं पित्रसहीए
पडिवज्जस्स (स) । (५२)

मक । अद्योर्जितं विजितमेव मया किमन्यत्
अद्योक्तवः फलवतो मम यौवनस्य ।
यस्य प्रसादसुमुखेन समुद्धृतैव
देवेन बान्धवधुरा मकरध्वजेन ॥५३॥

तत् अनेन पक्षहारेण निर्गत्य साधयामः ।

[निश्चितं परिक्रामन्ति ।]

मक । अहो ! निशीथनिःसञ्चाररमणीयता राज-
मार्गस्य (५४) ।

(घ) अथ किम् । अन्यच्च । त्वं भणसि काहमस्य ।

(स) महाभाग ! दत्तं खलु आत्मानं प्रियसख्या प्रतिपद्यस्व ।

(५२) अत्र च तथा प्राप्तेव मत्समर्थं तया मकरन्दाय आत्मा दत्तः । इदानीं
कुतस्तेऽपास्यमित्याश्रयः । स्मर्यङ्गत्यागदुःखादयुपातेन सूचितात्मदानं मदय-
निकामाह । अत्र तुभ्यमिति शेषः ।

(५३) अद्योत्यादि । अद्योर्जितं कातिशयं कृत्वा मया विजितम् । सर्व-
काम्यसम्पादनात् । फलवतः सफलस्य मम यौवनस्य अद्योक्तवः । अतः एवाव्यक्त-
किम् । अपि तु न किमपि । साध्यमस्तीति शेषः । यस्य मम बान्धवधुरा मित्रकृत्यं
प्रसादसुमुखेन प्रसन्नतया समुद्धृतं कामदेवेन । समुद्धृता सम्बन्धता । एवकारो-
प्येत एव । यदि माधवसङ्गतैर्बन्धनदा मया सर्वोत्तमं जितं न ज्ञादिति
भावः । कन्यावरणे बान्धवा एव प्रभवन्ति । यदाह । कन्याया वरणे माता
पितरौ बान्धवा अपि । पक्षहारं कथञ्चिदा ।

(५४) अहोरात्रनिशीथी दाविममरः ।

तथा हि सम्प्रति ।

प्रासादानामुपरि बलभीतुष्णवातायनेषु
भ्रान्त्वावृत्तः परिचितसुरागन्धसंस्कारगर्भः ।
मात्स्यामोदौ मुहुर्नृपचितस्फारकर्पूरवासो
वायुर्यूनामभिनवबधूसन्निधानं व्यनक्ति ॥ ५५ ॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

नन्दनविप्रलम्बी नाम सप्तमोऽङ्कः ।

(५५) प्रासादानामिति । प्रासादानां इन्द्रियाणां उपरि बलभीत्यानि यानि
उच्चवातायनानि तेषु भ्रान्त्वा परिभ्रम्य आवृत्तः प्रत्यावृत्त इत्यर्थः । परिचितः
सुरागन्धो यत्र तादृशो यः संस्कारः स गर्भे यस्य तथा मात्स्यामोदौ मात्स्यापरि-
मलवाङ्गी मुहुर्नितराम् उपचितः वर्धमानः स्फारः विपुलः कर्पूरवासः यस्य स
वायुः यूनाम् अभिनवबधूसन्निधानम् अभिनवानां बधूनां सन्निधानं सामीप्यं
व्यनक्ति सूचयति ॥

अष्टमोऽङ्कः ।

—००—

ततः प्रविशति चवलीकिता । (१)

अथ । बन्दिता मए चन्दनावासपडिणिउत्ता भगवती,
बदी, ता जाव मालदीमाहवसपासं गच्छामि । [परि-
क्रम्य ।] एदे दे णिव्वत्तिदगौह्मादिभहावसाणमज्झणा (२)
दीहिपातडसिलातलं भलङ्करन्ति मालदीमाहवा ता जाव
उवसप्पिस्सं (क) ।

इति निष्क्रान्ता प्रवेशकः ।

ततः प्रविशतः उपविष्टौ माखतीमाधवी चवलीकिता च ।

माध । [स्वगतं सानन्दम् ।] वर्त्तते हि मन्मथप्रौढसुहृदो
निश्रीथस्य यौवनश्रीः । तथाहि

(क) बन्दिता मया चन्दनावासप्रतिनिहता भगवती । तद्यावन्माखती-
माधवसकाशं गच्छामि । एतौ तौ निर्वर्त्तितयौह्मादिवसावसानमज्जनौ दीर्घिका-
तटशिलातलमलङ्कृतौ माखतीमाधवी । तद्यावदुपसर्पन्त्यौ ।

(१) तदेवं मदयनिकामादाव मकरन्दे माधवान्तिकं चरिते माखतीमादाव
निर्मतस्य माधवस्य कामन्दकीर्युहस्मितस्य वार्ताप्रस्तावनाव चवलीकिताप्रवेशः ।
वृत्तनं च पूर्वाङ्के । अङ्गिं ज्जिव्व माखतीति वचनेन माखतीमाधवयोरेकत्र वासः
सूचितः । तत्र च यद्यपि तयोरेव प्रवेशोऽङ्गिति तथापि कन्याप्रलीभने सख्याशु-
कस्ये तत् प्रवेश इति पूर्वाङ्के कृतमीव ।

(२) अथ सरो बापी त डीसिंहेल्लमरः ।

दलयति परिशुष्यत्प्रौढतालीव पाण्डु-

स्तिमिरनिकरसुखवैन्दवः प्राक्प्रकाशः ।

वियति पवनवेगादुन्मुखः केतकौनाम्

प्रचलित इव सान्द्रो मन्दमन्दं परागः ॥ ३ ॥

तत्कथं वामशीलां मालतीमुपावर्त्तये, भवतु एवं तावत्
[प्रकाशम् ।] प्रिये मालति ! प्रत्यग्रसायन्तनस्त्रानविशेषशी-
तलामत्रभवतीं निदाघतापशान्तये विन्नापयामि तत्किमिति
नित्यमन्यथैव मां सम्भावयसि ? ।

निश्च्योतन्ते सुतनु ! कवरीविन्दवो यावदेते,

यावन्मध्यः स्तनयुगलयोर्नाद्र्भावं जहाति ।

यावत्सान्द्रप्रतनुपुलकोद्भेदवत्यङ्गयष्टि-

स्तावत् गाढं वितर, सकृदप्यङ्गपालीं प्रसीद ॥ ४ ॥

अयि निरनुरोधे !

(३) दलयतीति । परिशुष्यत्प्रौढतालीव पाण्डुसाममवर्षं इवेत्युपेक्षा ।
उद्यन् उदयमानः ऐन्दवः प्राक्प्रकाशः प्रथमस्फुरणं तिमिरनिकरं दहयति
विनाशयति । पुनस्ततोत्प्रेक्ष्यते । केतकौनां पुष्पाणां परागः पवनवेगान्
वियति आकाशे उन्मुखः सान्द्रश्च सन् मन्दमन्दं प्रचलित इव । नेदमिन्दुस्फुरणं
किन्तु नातश्चितकेतकौनिविडपरागएवेति भावः ।

(४) निश्च्योतन्ते इति । हे सुतनु ! शुभाङ्गि ! एते कवरीविन्दवः कवरी-
सम्यक्सुसुमरसलेशा इत्यर्थः । यावन्निश्च्योतन्ते भंशन्ति । मध्यो मध्यदेशः स्तन-
युगलयोर्नाद्र्भावं धर्मोदयेन शैत्यमित्यर्थः । यावन्न जहाति, तथा अङ्गयष्टिः
सान्द्रैर्घनेः प्रतनुभिः सूक्ष्मैरवयवैरित्यर्थः । पुलकोद्भेदोर्मिङ्गस्फुरणैर्युक्ता तद्वती-
त्यर्थः यावत् सकृदङ्गवारमपीत्यर्थः गाढं यथा भवति तथैत्यर्थः । अङ्गपाली-
सम्यक्सुसुमर इति यावन्न वितर ङेति प्रसीद प्रसन्ना मम ।

जीवयन्निव समूढसाध्वसस्त्रेदविन्दुरधिकण्डमर्प्यताम् ।

बाहुरैन्दवमयूखचुम्बितस्यन्दिचन्द्रमणिहारविभ्रमः ॥५॥

अथवा, दूरे तावदेतत्, कथमालापसंविभागस्य अपि
अभाजनम् अयं जनो भवत्याः ।

दग्धं चिराय मलयानिलचन्द्रपादै-

निर्वापितन्तु परिरभ्य वपुर्न नाम ।

आमत्तकोकिलरुतव्यथिता तु हृद्या-

मथ श्रुतिः पिबतु किन्नरकण्ठ ! वाचम् ॥ ६ ॥

अथ । [उपसृत्य ।] अहं अणिब्बहनसीले ! जं दाणिं
मुहुत्तं अदिहमाहवा दुम्भणाअन्ती मम पुरदो भणसि चिरा-
अदि अज्जउत्तो, अवि णाम केच्चिरेण पेक्खिस्सं जेण विच्छदि-
आसेससद्धसा विस्सुमरिदणिमेसबिग्घमबलोअअन्ती, एब्बं
भणिस्सं, हिउणावेट्टनपरिरभ्येण सम्भावअसित्ति सम्पदं तस्सिं
दे अअं परिणामो (ख) ।

(ख) अवि अनिर्बहणसीले ! यदिदानीं मुहुर्तमात्रान्तरितमाधवापि दुर्म-
नायमाना मम पुरतो भणसि, चिरयति आर्यपुत्रः अपि नाम कियच्चिरेण प्रेक्षित्यं
येन विच्छर्दिताशेषसाध्वसा विधृतनिर्मेधविघ्नमालोकयन्ती एवं भविष्यामि द्विगुणा-
वेटनपरिरभ्यैव सम्भावये; इति, साम्प्रतं तस्मिंस्तेऽयं परिणामः ।

(५) जीवयन्निति । समूढ उद्भिन्नः साध्वसजनितस्त्रेदविन्दुर्यत्र स, तथा
ऐन्दवैः चन्द्रसम्बन्धिभिर्मयूखैः किरणैः चुम्बितस्य स्रष्टस्य अतएव स्यन्दिनः द्रवीभूतस्य
चन्द्रमणिहारस्य चन्द्रकान्तमणिविशेषनिर्मितहारस्य, चन्द्रोदयेहि चन्द्रकान्त-
मणिगलनप्रसिद्धेरिति भावः । तस्य विभ्रम इव विभ्रमो यस्य स बाहुरधिकण्डं
कण्ठे समन्वयेऽप्ययौभावः । जीवयन्निव सा जीवयितुमिच्छन्निवितुमेवा ।
अर्प्यतां दौघताम् । तव बाह्ववलम्बनेन जीवितुमिच्छामीति भावः ।

(६) दग्धमिति । चिराय बहुदिनपर्यन्तमित्यर्थः । मलयानिलेन चन्द्र-
पादैश्चन्द्रकरैश्च दग्धं वपुर्मन्तेत्यर्थः परिरभ्य आच्छिद्य न निर्वापितं जीवयन्तितं

मालती । सासृगमिव तां पश्यति (७) ।

माध । [स्वगतम् ।] अहो ! भगवतीप्रधानान्तेवासिन्याः
सर्वतोमुखं वैदग्ध्यं, अक्षयश्च सुभाषितरत्नकोषः । [प्रकाशम् ।]
प्रिये ! सत्यं भवलोकिता वदति ? ।

मालती तिर्यङ्मूर्ध्नां चालयति । (८) ।

माध । शापितासि (९) मया लवङ्गिकावलोकितयो-
र्जीवितेन यदि वाचा न कथयसि ।

माल । नाहं किम्बि जानामि । (ग)

इत्यर्होक्तिं लज्जां नाटयति ।

माध । अहो ! अनवसितार्थमन्यतरस्य वचसश्चारुता ।
[सहसा निरूप्य ।] अवलोकिते ! किमेतत् ? । (१०)

(ग) नाहं किमपि जानामि ।

नामेति सत्ये । तेन हे क्षिप्ररक्षि ! आमतस्य कोकिलस्य हृतेन रवेण व्यधिता
उपतप्ता श्रुतिः श्रवणेन्द्रियम् अद्य हृद्यां हृदयसन्तोषिणीं वाचं तवेत्यर्थः पिबतु
श्रुतीतु इत्यर्थः । पूर्वं पिकरवेणाप्यसन्तुष्टं श्रवणं त्वदीयवचसा सन्तोषयति
भावः ।

(७) अत्र यदिदानीमिति वाक्यभूषायाम् । भयनस्वरूपमेवाहं चिरयतीति
सम्भावयेरित्यन्तम् । साम्प्रतमिति शिरश्चाखनकाक्षी । चिरयति विलम्बते ।
विच्छेदितं व्यक्तम् । विघ्नमिति क्रियाविशेषणम् । परिणाम इति । यत्त्वं
चिरनिरादयसङ्गमाना माधवार्थिनी सा कथमधुना तत्र वाग्यमनमालम्बसे इति
भावः । अतृषा गुणेषु दोषारोपः । सा चेह रक्षसनिवेदनादिति भावः ।

(८) सर्वतोमुखं सर्वतोभावि । सुभाषितान्तेव रत्नानि तेषां कोषः पात्रम् ।
कोषोऽस्त्री कुडमले पात्रम् इति मेदिनीकारः । प्रियेत्यादि प्रपञ्चाकम् ।

(९) शापितासि अपचीकृतासि ।

वाप्याश्रया मृगदृशो विमलः कपोलः

प्रचाल्यते सपदि राजत एष यस्मिन् ।

गण्डूषपेयमिव कान्धसृतं पिपासु-

रिन्दुर्निवेशितमयूखमृणालदण्डः ॥ ११ ॥

अथ । सहि ! किं दासिं उच्छलिदवाङ्मयीलमन्यरां
रोदिसि (घ) । (१२)

माल । [जनान्तिकम् ।] केचिरं पिप्रसहीए लवङ्गिआए
असन्निधानदुःखमणुभविस्सं पउत्तिनभोधि से सुदुल्लहोत्ति
(ङ) । (१३) ।

माध । अवलोकिते ! किं नाम ? ।

अथ । तुह ज्जेब्ब सबधोबन्धासेण एसा लवङ्गिअं सुम-
रिअ, ताए पउत्तिणिमित्तं उत्तममदि (च) ।

(घ) सखि ! किमिदानीमुच्छलितवाप्योत्पीडनन्यरां रोदिसि ।

(ङ) कियच्चिरं प्रियसख्या लवङ्गिकाया असन्निधानदुःखमणुभविष्यामि प्रवृत्ति
लभ्योऽपि तस्या सुदुर्लभ इति ।

(च) तत्रैव अप्रसन्नोपन्यासेन एसा लवङ्गिकां व्यूढा तस्याः प्रवृत्तिनिमित्तमुत्ता-
न्यति ।

(११) वाप्याश्रयादि । चरित्याख्या एष कपोली वाप्यजलेन सपदि प्रचाल्यते
अत एव विमलः । किमेतत् । यत्र चन्द्रो राजते । कौटुक । गण्डूषेण मुख-
पूरणेन पातव्यं दौष्टासृतं पातुमिच्छुरिव निहितः क्षिरण एव मृणालदण्डो येन
सः । क्षिरचक्षुषश्चाक्षतिकया पातुमिच्छतीत्यर्थः । अनेन कपोलस्य चन्द्रा-
धिकक्षान्तिनल्लभ्यतम् । गण्डूषो मुखपूर्णा स्यादिति श्रान्ततः ।

(१२) चलीच्छलितो बहुलीभवन् । मन्यरमिति क्रियाविशेषणम् ।

(१३) अनासन्निधानदुःखमसङ्गमेन जनितक्रेमम् । प्रवृत्तिलभ्यो वार्ता-
भातिः । वार्ता वृत्तिवर्तमाना उदकाः आदवाङ्मय इत्यमरः ।

माध । ननु इदानीमेव मया कलहसकः प्रहितः, प्रणयः सन्निपत्य नन्दनावासप्रवृत्तिमुपलभस्वेति । [साधसं ।] अद-
लोकिते ! अपि नाम बुद्धरचिताप्रयत्नः सफलोदर्क एव मद-
यन्त्रिकां प्रति स्यात् ? ।

अव । कुतो सन्देहो महाणुभावस्य ? महाभाग ! पदमं
ज्जेव्य सहूलणहरालङ्घिदस्य मकरन्दस्य मोहविराममङ्गसर्वं
निवेदयन्ती मासदीए भगवदीए, णिउत्तेण भवदा समं
जीविदेण, हिअधं पसादीकिदं । जइ कोवि तुमं मदयन्ति-
आलम्हेण सम्पदं बद्धावेदि, किं तस्य पारितोसिधं भवि-
स्सदि ? (क) । (१४)

माध । अनयानुयोक्तव्यमनुयुक्तोऽस्मि । [हृदयमवलोक्य]
इयमस्ति मासतीप्रथमदर्शनाभिषङ्गमाक्षिणः कामकामनाल-
ङ्कारस्य लक्ष्मीवतः केसरतरोः प्रभवमाला (१५) ।

प्रेम्णा मदययितेति या प्रियसखीहृस्तोपनीतानया,
विस्तारिस्तनकुम्भकुङ्कुलभरोत्सङ्गेन सम्भाविता ।

(क) कुतः सन्देहो महाणुभावस्य ? महाभाग ! प्रथममेव ज्ञातुं नखरा-
लङ्घितस्य मकरन्दस्य मोहविराममङ्गसर्वं निवेदयन्त्ये मासत्या भगवत्या नियुक्तेन
भवता जीवितेन समं हृदयं प्रसादीकृतं यदि कोऽपि तां मदयन्तिकाक्ष्मिणं
सम्प्रति बद्धापयति तदा किं तस्य पारितोषिकं भविष्यति ।

(१४) अत्र निवेदयन्त्या मासत्या इत्यन्वयः । मासत्याः कृत इत्यर्थः ।

(१५) अनुयुक्तः पृष्टः । सखीवद्वयसखीकनमामाभिषीकस्वरसंयतिनाय ।
प्रभवः पुष्पम् ।

(१६) प्रेम्णेत्यादि । या मासता प्रियसख्या सखिभक्त्या हृस्तेनोपनीता
अदलितेति ऐतोः ऐत्येता अनया मासत्या प्रीत्यवस्थायाः अन्ते — २ —

सम्प्राप्ते त्वथ पाणिपीडनविधौ मां प्रत्यपेताशया

या मय्येव लवङ्गिकेत्यवगते सर्वस्वदायीकृता ॥ १६ ॥

अव । सहि मालदि ! बल्लहा कवु दे इअं वउलमाला,
तदो अबहिदा भव, मा दाणिं एसा सहसा ज्जेब्ब परहत्थ-
गदा भविस्सदित्ति (ज) । (१७)

माल । पिअं पिअसही मे उवदिसति (झ) । (१८)

अव । कथं पदसहो बिअ (ञ) । (१९)

माध । [नेपथ्याभिसुखमवलोक्य ।] अये ! कलहंसकः
प्राप्तः ।

माल । दिट्ठिआ बट्ठसि मदअन्तिआलभ्णेण (ट) । (२०)

(ज) सखि ! मालति ! वल्लभा खलु इयं ते वकुलमाला ततोऽवहिता
भव, मा इदानीमप्येषा सहसैव परहस्तगता भविष्यतीति ।

(झ) प्रियं प्रियसखी मे उपदिशति ।

(ञ) कथं पदशब्द इव ।

(ट) दिष्टा वट्सि मदयन्तिकालाभेन ।

क्रीडेन सह सम्भाविता सम्भावनां नीता ततो नन्देन सह विवाहे संप्राप्त
मां प्रति अपेताशया निरस्तप्रत्याशया लवङ्गिकेत्यमित्यधिगते मय्येव यया सर्वस्वदानं
कृतम् । अनेन पूर्वागुरागकथनेन नायिकाविस्तम्भ उक्तः । विस्तारः परिणाहः ।
कुम्भपदेन उन्नतता । कुट्टिलपदेन सदृता । भरशब्देन प्रौढिकता । पाणिपीडनं
विवाहः । दीयत इति दायः ।

(१७) अत्र येनैव मकरन्दस्य मदयन्तिकालाभः कथनीयस्तेनैवेयं प्राप्या ।
अतस्त्वमेव तं कथयेति गुप्ता माधवेन सङ्काप्तानं सम्भावयेत्याशयः ।

(१८) तदा आहमेव कथयामीति भावः ।

(१९) अत्र श्रूयत इति भावः ।

(२०) अत्र मकरन्दस्य मदयन्तिकाविवाहेनेत्यर्थः । इदं वचनं मालया
माधवं प्रति ।

माध । [सहर्षं परिष्वज्य ।] प्रियं नः (२१) ।

आत्मनः कण्ठादवताये वकुलमालां ददाति ।

अध । णिव्वूढो क्व भगवदीए सम्भावणाभारो बुद्धरक्खि-
दाए (ठ) । (२२)

माल । [सहर्षं] अम्महे (२३) पिअसही लवङ्गिआवि
दीसई । (ड)

सर्वे उत्तिष्ठन्ति ।

ततः प्रविशन्ति संभ्रान्ताः कलहंसमदयन्तिकाश्चरन्तितालवङ्गिकाः ।

लवङ्गिका । परित्ताअदु परित्ताअदु महाभागो, अहमग्गे
क्व णअररक्खिपुरुसाभिजोओ मअरन्दस्स जादो, तदो तक्काल-
मिलिदेण कलहंसएण सहिदा अह्मे अणुप्पोसिदाओत्ति (ठ) ।
(२४)

कल । जधा इदो मुहागदेहिं अह्मे हिं महन्तो जोधकल-

(ठ) निर्व्यूढः खलु भगवत्याः सम्भावनाभारो बुद्धरक्षितायाः ।

(ड) अम्महे प्रियसखी लवङ्गिकापि दृश्यते ।

(ठ) परित्रायतां परित्रायतां महाभागः अहंमार्गे खलु नगररक्षिपुरुषाभि-
योगी मकरन्दस्य आतस्तस्तत्कालमिति कलहंसकेन समं वयमत्रा-
प्रेषिता इति ।

(२१) प्रियं न इति । आलापलाप्तेनातिप्रियमित्यर्थः ।

(२२) अत्र निर्व्यूढो निर्वाहं नीतः । खलु निश्चये । सम्भावना प्रतिष्ठा ।

(२३) अम्महे विसर्जये ।

(२४) अत्राभियोगी अवस्कन्दः ।

कस्यो सुदो तथा तस्मिं अस्मि पारस्व्यं बलं उवगदंति
(ण) । (२५)

माल । अबलोइदे ! हवी हवी ! समकालं क्खेव हरि-
सुखेअसन्नेदो उवगदो (त) ।

माध । सखि मद्दयन्तिके ! स्नागतमेघोहि, अनुगृहीत-
मस्मदृष्टं भवत्याः ननु स एवासौ, माभूत्यरिभयोद्देगः,
किमित्यस्वस्था भवती, एकाकिनो बहुभिरभियोग इति न
किञ्चिदेतद्वयस्य (२६) । पश्य ।

हरैरतुल्यविक्लमप्रणयलालसस्याहवे,

स एव भवति क्लृप्तारुहप्रचण्डः सखा ।

स्फुरत्कारटकोटरखलितदानसिक्तानन-

दिपेधरशिरःस्वितास्त्रिदलनैकवीरः करः ॥ २७ ॥

(२५) यथा, इती सुस्नागतैर्महात् युद्धकलकलः श्रुतीऽस्मानिस्वया तर्कयामि
अत्रापि पारस्व्यं बलमुपगतमिति ।

(२६) अवचीकिते ! हा चिक् ! हा चिक् ! समकालमेव उर्वीहिगसन्नेद
उपगतः ।

(२५) अत्र पारस्व्यं परस्त्रीयम् ।

(२६) स्नागतं कुम्भजम् । स एव प्रसिद्धवीरवः । असी मकरन्दः । न
किञ्चिदिति न मन्मथोदमित्यर्थः ।

(२७) आहवे युद्धे अतुल्यविक्लमप्रचण्डाखलस्य विपुलपराक्रमप्रकाशसदृशस्य
हरिः सिंहास्य गुरुरतः करटस्य मण्डस्य कोटरात् खलितेन दानेन मदमलेन
सिक्ताननस्य दिपेधरस्य मलमलवरस्य शिरःस्वितानां मलमलस्वितानां अस्त्रां
दलेन विदारणे एकवीरः मेघवीरः तथा कण्ठिः शब्दावमानैः करवटैः
मन्त्रैः प्रचण्डः क्षीरवः स एव करः इत्यः सखा सहायी भवति । विक्लम-
प्रकाशमे वीरपुङ्खी मकरन्दः मान्यवाद्यायनपेषते इति भावः ।

तदहमपि विक्रमानुरूपं विलसतः प्रियसुहृदः प्रत्यनन्तरो
भवामि (२८) ।

इति विषटं परिक्रामन् कलहसकेन सह निष्क्रान्तः ।

अवलीलिताखवङ्गिकावुद्धरचिताः ।

अबि याम अथाहदा पडिचिअत्तिअस्सन्ति एदे महाअ-
भाआ ? (थ) ।

माल । सहिओ अवलीइदावुद्धरक्किदाओ ! तुरिअं
गदुअ भअवदीए इमं वुत्तन्तं पिबेदइ, तुमअ पिअसहि
खवङ्गिए ! तुरिदं विअवेहि अअउत्तं जइ ताव तुआणं अअ
अणुकम्पणीआ तदो अअमत्ता परिक्रमेत्ति (द) ।

निष्क्रान्ता अवलीलिताखवङ्गिकावुद्धरचिताः ।

माल । हहौ ! हहौ ! अआणीअदि खवङ्गिआ किं चिरा-
अदि कथं एत्तिआ बेला गमिअदुत्ति, भोदु, पिअसहि
मदअत्तिए ! पिअसहौए खवङ्गिआए पडिचिउत्तिअममणु-
गमिअ (घ) ।

(ब) अपि नाम अनाहती प्रतिनिवर्त्तिष्येते एतौ महाभुभावौ ।

(द) सखी अवलीलितावुद्धरचिता ! खरितं गत्वा भगवन्ना इमं इत्थानं
निबेदयत् त्वमपि मियसखि खवङ्गिके ! खरितं विज्ञापय आर्यपुत्रं, यदि ताव-
द्युआणं ववमणुकम्पणीआसतोऽग्रमत्ताः परिक्रामन्तेति ।

(घ) हा बिक् ! हा बिक् ! आयेते खवङ्गिआ किं चिराअत्ति, कथमेतावती
वेला गच्छते इति, मवतु मियसखि मदअत्ति ! मियसखा खवङ्गिआयाः प्रति-
निवर्त्तिमानं अनुगमिष्यमि ।

(२८) निमग्नः पराक्रमकः अनुकूलं वृत्तं निरूपितः सुखः । अस्मिन्वर्तते
द्वितीयः ।

परिक्लान्ति ।

[सातहम्] फुरिदं बामिदरेच सोचयेच (न) । (२८)

उपविशति ।

[प्रविश्य । कपालकुण्डला ।] आः पापे ! तिष्ठ ।

मासतौ । [सवासम् ।] हा अज्जउत्त !

[इत्यर्होति कक्कस्य' नाटयति ।]

कपा । [सक्रोधम् ।] नन्वाक्रन्द, नन्वाक्रन्द ।

त्वह्मसलः क स तपस्विजनस्य इत्ता,

कन्धाविटः पतिरसौ परिरचतु त्वाम् ।

अनेनावपातचकिता वनवर्त्तिकेव,

किं चेष्टसे ननु चिरात्कवलीकृतासि ॥ ३० ॥

यावत् औपर्वतमुपनीय सवशो सवश एनां निकृत्य
दुःखमरणां करोमि ।

(न) कुरितं खलु बामितरेच नयमेन ।

(२८) चवामी इचिचः । इचिचाचिच्यन्दनं स्त्रीचामनिटसूचकमिति भावः ।
चनेन कपालकुण्डलाप्रवेष्टोऽपि सूचितः ।

(३०) त्वहिति । तपस्विजनस्य अज्जउत्तोः अक्षीरप्रवृत्तस्य इत्ता तव वत्सलः
त्वां प्रति कपालकुरित्वर्थः स माधवः क विद्यते इति शेषः । कन्धाविटं स्वत्कामुक्कः
असौ पतिर्माधवः त्वां परिरचतु । अनेनस्य पञ्चविशेषस्य अवपादेन चकिता भीता
वनवर्त्तिका वनपञ्चिचीव किं किमर्थं इयेति भावः । चेष्टसे । ननु भी मासति !
चिराद बहुदिनात् परं कवलीकृतासि मम हस्ते पवितासि । अथुना अनेनपात-
भीतवनवृद्धपञ्चिचा इव ते सर्वे चेष्टितं विकृतमिति भावः । अतः परस्पर-
हाडम्भावेपात् निवृत्तना ।

इति नास्तुतीनाधिप निष्ठाया (११) ।

मद । अहमपि नास्तुतीनाधिप निष्ठाया (११) ।

[परिक्रम्य ।] पिचसहि मास्तुति । (प) ।

[प्रविश्य सवङ्गिका ।] सहि मदयन्ति । सवङ्गिका ननु
अहम् । (फ)

मद । अपि सन्नाविदो तुए महाशुभाधो (ब) । (१२)

सव । सहि, सहि, सोयत्र, उज्जायवाडोवधिमा-
मादो ज्येष्ठ कलकलं सुधिष, सावक्खे वावविहविकटोदद-
शिबभरं पधाविष, पराणीष' पविष्टो, तदो पडिचित्तन्नि
मन्दभादणी, सुधामि च घरे घरे गुहाणुराधकाधरस्स
पौललोधस्स, हा महाशुभाध ! हा माहव ! हा मधरन्द !
हा साहसिष ! ति परिदेवणाधो, महाराधोपि किल एदाध
मन्तिधोपाधं विप्लवधवत्तन्तं सुधिष, सन्नाधमच्छराधि-

(१) अहमपि नास्तुतीनाधिप निष्ठाया निवसहि मास्तुति ।

(२) सहि मदयन्ति ! सवङ्गिका ननु अहम् ।

(३) अपि सन्नाविदो तुए महाशुभाधः ।

(११) नाधिप गृहीता ।

(१२) अहमपि मन्त्रे । सन्नाविदो ज्येष्ठः ।

(१३) अहम् उपनिर्गन्तः समीपगतम् । एतेन मार्गज्ञं सूचयितुम् । अह-
मेवोदवहिता । अहमिहमात्रात्मन् । विनाशोद्युक्तवद्वेषाणां निर्भरं मार्गं यथा
वशां धारित्वैवर्षः । अनीकं श्रेयम् । धिया दुहिता । विप्रसन्नी उच्यते ।

कस्मै, तत्क्षणमिसज्जिदपौदपाइकचिबडो चन्दादवेण सीह-
सिहरट्ठिदो पेक्कदित्ति मन्तोअदि (भ) । (११)

मद । हा इदंछि ! मन्दभाइसी । (म)

खव । सच्चि ! मासदौ उअ कर्हि ? । (य)

मद । सा क्खु, पठमं ज्जेज्ज दे मम्ममवलोइदुं पसरिदा,
पञ्चादो अहं ण तां पेक्खामि । अत्रि जाम उज्जाणमहणे
पविहा भवे ? (र) । (१४)

खव । सच्चि ! तुरिदं अस्सेसज्ज । अदिकाअरा णो पिअ-
सही इमस्सि अवसरे ण धारेदि अप्पाणम् । [त्वरितं परि-

(भ) नहि नहि स खलु उद्यानवाटीपनिर्गमादेव कक्षकलं युत्वा, सावसेपाव-
विह्वलिटीवदच्छनिमरं प्रधाव्य परानीकं प्रविष्टः ततः प्रतिनिवृत्तास्त्रि मन्द-
भागिनी, यथोमि च गृहे गृहे गुञ्जानुरागकातरस्य पीरणीकस्य हा मञ्जानु-
माधव ! हा मकरन्द ! हा साहसिक ! इति परिदेवनाः, मङ्गारात्तोऽपि
किलेयसोमंनिदुहिनीविप्रसन्नहस्तान् युत्वा, सञ्जातमक्षराधिवेपस्तत्त्वविसर्जित-
प्रोदपदातिनिवहपद्मातपेण सीधमिखरस्थितः प्रेक्षत इति मन्त्राते ।

(म) हा इतास्मि मन्दभागिनी ।

(य) सच्चि ! मासती पुनः क ?

(र) सा खलु प्रथममेव ते मार्गमवलोकयितुं प्रसूता, पश्चादहं न च तां
पेक्खामि । अपि जाम उज्जाणमहणे प्रविष्टा भवेत् ?

पञ्चातमसङ्गद्वयः । आकम्पा विरोगद्वयार्वा तापकलेनानुभवादावप इत्युक्तम् ।
मन्त्राते पीरणीकमेव ।

(११) अथ प्रसूता विवर्णा । अहं प्रसूतेत्यन्वयः । अपीत्यादि महावाक् ।

कम्प ।] सहि मालदि ! थं भणामि सहि मालदित्ति (ल) ।

(१५)

इतस्ततः परिक्रामतः ।

[प्रविश्य प्रहृष्टः कलहंसकः ।] दिट्ठिआ कुसलेण अण्णे
णिग्गदा समरसङ्कटदुग्गमादो । ह्रीमाणहे ! पेक्खामि बिअ
णिम्मलणिरन्तरुद्धूत-धोद-तरवारिधारा-पडिफलिद-चन्दकिर-
णुज्जलबिडुरिद्धदसणं, मदलीलाकलिकामपाखविअटभुज-
दण्डाविह-हलहेला-बिअभलिदुहेलदुत्तरङ्ग-कलिनन्द-तण्णा-
सोतसखिहं, बिअटबिसङ्कलुपडिदण्हिअअमन्दमअरन्दव्वइअ-
रक्खोभविअडपडिजोध-पडिबत्तणुम्मदसमत्यगअण्णक्खवावअस-
बिअसत्कलकलं पारक्खवलसमूहम् (व) (१६) ।

(ल) सखि । त्वरितमन्त्रिण्यावः । अतिक्रातरा नः प्रियसखी अस्मिन्नवसरे
न धारयन्ताम् । सखि मालति ! ननु भणामि मालतीति ।

(व) दिट्ठा कुसलेन वधं निर्मिताः समरसङ्कटदुर्गमात् । त्रीमानहो प्रेते इव
निर्मलानिरन्तरोद्धूतघीतरवारिधाराप्रतिफलितचन्द्रकिरणोज्ज्वलितविकटदर्शनं मद-
लीलाकलितकामपाखविकट-भुजदण्डाविहङ्गलहेलाविहङ्गितोद्भ्रजित-तरङ्गकलिन-
दतनयासीतःसन्निभं विकटविहङ्गलीत्यतितनिर्दमामन्दमकरन्दम्यतिकरणोभविकट-
प्रतिबोधपरिवर्त्तनोद्भूतसमस्तगगनाङ्गनावकाशविकसत्कलकलं पारक्खवलसमूहम् ।

(१५) अत्र नन्दम् । अय्यवत्तादनेच्छार्थम् । तथा च । नदचनमपि
नृ प्रणीवीत्यर्थः ।

(१६) अत्र ह्रीमाणहे इति हे मातरितिवत्रीयस्य स्वार्थः । यस्मान्नीव पर-
वचनित्यन्वयः । जीतो मित्रितः । तरवारिः खड्गः । विडुरिद्धं भीषणम् । कलितः
खोजितः । कामपाखी उल्लासुच इत्यमरः । आविह्वा वधं प्रेरिता । हेला क्रीडा ।
कलिनन्दतनया यमुना । सन्निभमिति यथा वसेन उल्लासिता यमुना प्रतीयमानता
यथा परवचनपीति भावः । विहारेण वा वचनं दाह्ययमुनासाम् । विकटं

अविष । सुमरामि भीषणभुजवज्रजर्जरितपञ्चराव-
सरिदसुभटहत्याबलुत्तविविहाउहणिवहघातिदासेस-रिउसेखं
हदविघडापसारपाइत्तसूखममसञ्चारणिवत्तिद-विसम-समर-
साहसं णाहमाहवम् (घ) (१७) ।

अहो गुहाणुराघो णरिन्दस्स । जं दाणिं सोहसिह-
रोत्तिखपडिहारविणभोपत्तासपडिसमिद-विरोहसङ्खडोवणीदे
माहवमभरन्दसुहचन्दे बारंबारं सञ्चारिदसिणिहलोअणो,
कलहंसआदो अभिजणं जाणिय, णिवत्तिदमहग्घवहुमाणो,
प्पफुरिदमत्तर वेत्तत्त-मसी-मलिणिय-सुहे भूरिवसुणन्दणे महु-
रवणोवत्तासेण, किंदाणिं तुप्पाणं भुअणाभोअभूसणेहिं
महाणुभावेहिं अभिजणदंसणगुणाहिरामेहिं णवचन्द-दंसण-
रमणीएहिं जामादुएहिं परितोसोत्ति पडिवोहिअ, गदा

(घ) अपिष करामि भीषणभुजवज्रजर्जरितपञ्चरापस्तसुभटहत्याबलुत्त
विविधायुधनिवहघातिताग्रेपरिपुसेयं हतविकटापसारपदातिशून्यनागंसञ्चार-
णिवत्तिदविघमसमरसाहसं नाहमाहवम् ।

विक्रीये यथा तथा । विग्रहणः स्वच्छन्दः । आपतितः सन्मुखगतः । निर्दोषो
निष्कदण्डः । अमन्दः सुखरः । व्यतिकरेण मिलनेन शोभः । परिवर्त्तनेन
पलायनेन । उद्धत उल्लितः । विग्रहणितो व्यासः । दोर्दोषा भुजा भुज इति
ब्रह्मकाशः ।

(१७) जर्जरितपञ्चरा अत एवापस्तताः पलायिताः सुभटाः तेषां हस्तोष्ठीव-
त्तुम आच्छिन्नः विविधायुधनिवहः तैः घातितम् अग्रेपरिपुसेयं येन तम् । विकटो
विघमः । अपसारः पलायनम् । शून्यः । रिक्तः ।

(१८) सीधेति । प्रतीकारेण सीधायादवतीत्ये तयोः स्वरूपं ज्ञात्वा

अहम्भक्तं राधा । इमेवि माहवमकरन्दा पापच्छन्ति ।

अहम्बि भगवदीय एदं वृत्तन्तं निवेदेमिति (घ) । (३८)

निष्क्रान्तः ।

ततः प्रविशती माधवमकरन्दी ।

मक । अहो प्रेयसः सर्वपुरुषातिशायि निर्व्याजमूर्जित-
तेजः । (३९)

तथाह ।

दोर्निष्ये षविशीर्णसञ्चयदलत्कङ्कालमुन्मथृतः

प्राग्वीराननुपत्य तत्प्रहरणानाच्छ्रित्य विक्रामतः ।

उद्धेलन्नरुणखण्डनिकराकीर्णस्य, संख्योदधे-

र्द्धेधास्तम्भितपत्तिपङ्क्तिविकटः पत्न्याः पुरस्तादभूत् ॥४०॥

(घ) अहो ! गुणानुरागो नरेन्द्रस्य यदिदानीं सौषमिस्वरौतौषप्रतीकार-
विनयोपन्यासप्रतिश्रुतिविरोधसङ्कोचनीते माधवमकरन्दसुखचन्द्रे वारंवारं
सञ्चारितस्निग्धलोचनः कलहसकादभिजनं ज्ञात्वा निर्वर्जितमहावर्षवृष्टिमानः
प्रस्फुरन्मत्सरवैलव्यमसीमलिनितसुखे भूरिवसुनन्दने मधुरवचनोपन्यासेन किमिदानीं
युवयोर्भवनभागभूषणाभ्यां मङ्गलानुभावाभ्यामभिजनदर्शनगुणाभिरामाभ्यां नवचन्द्र-
दर्शनरमणीयाभ्यां जामातृभ्यां परितोष इति प्रतिबोध्य, गतोऽभ्यन्तरं राज्ञा
एतावपि माधवमकरन्दावगच्छतः । अहमपि इमं वृत्तान्तं भगवत्यै निवेदयामीति ।

तदुपन्यासः कृत इत्यर्थः । अभिजनी वंशः । बहुमानः सन्मानः । तावानोय-
द्वङ्गातयोः सापराधवोरपि गुणानुरागादतिगीरवर्मेव राज्ञा कृतमिति भावः ।

(३९) प्रेयसः प्रीतस्य मकरन्दस्यैवार्थः । निर्व्याजं वासवम् । ऊर्जितं,
वज्रवत् ।

(४०) दोरित्वादौ । प्रेयसी युद्धार्थवत्स्य पत्न्या अथ एवमभूत् । र्वेधा-
पान्दव्ये सन्धितया पत्तिपङ्क्त्या भवहरः । प्रेयसः षोडशस्य । मादुसंख्य-
ननुटितसन्धिस्फुटकङ्काखं यथा तथा प्रथमं वीरान् उन्मथतीतिभवतः । इतरथ

माध । ननु अनुपमयस्मानमेतत् । पञ्च
 अद्यैवेन्दुमयूखखल्लखितं पीतं निमीषीक्यवे
 यैर्लीलापरिरम्भदायिदयितागच्छूषशेषं मधु ।
 सम्प्रत्येव भवद्भुजार्गलगुरुव्यापारभग्नास्त्रिभि-
 र्गात्रैस्ते कथयन्त्यसारविधुरान् प्रायेण संसारिणः ॥४१॥

अर्त्तव्यन्तु सौजन्यमस्य नरपतेः यत् अपराधिनोरपि अन-
 पराहयोरिव नौ कृतप्रसादमधिष्ठितवान् । तदेहि मालतीसम-
 चमधुना मदयन्ति कायाः हरणवृत्तान्तं विस्तरतः कथमानं
 श्रोतुमिच्छामि । अन्यच्च ।

कथयति त्वयि सस्मितमालतीचलितलोलकटाक्षपराहतम् ।
 वदनपङ्कजमुल्लसितव्रपास्त्रिमितदृष्टि सखी नमयिष्यति ॥४२॥
 [इति परिक्रामतः ।] अयमसौ उद्यानवाटः ।

प्रविशतः ।

माध । कथं शून्या एव प्रदेयाः ।

तदीयावुत्तानि यद्गीत्वा पराक्रमं कुर्वतः । इदं विशेषवचनं योग्यतया प्रेष्य
 इत्यस्य । संख्योदधेः कीदृशस्य । स्फुरन्नरमुखखल्लसमूहव्याप्तस्य ।

(४१) अद्येयादि । अद्यैव येः निमीषीक्यवे रात्र्याक्यवे इन्दुमयूख-
 खचितं चन्द्रकिरणखल्लखितं लीलापरिरम्भदायिदयितागच्छूषशेषं कीडाखिलन-
 दाहयनितान्मच्छूषावशितं मधु मद्यं पीतम् ते पुरुषाः सम्प्रति एव भवद्भुजार्गल-
 गुरुव्यापारभग्नास्त्रिभिः तदीयभुजार्गलप्रवलताङ्गनामुडितास्त्रिभिः गात्रैः शरीरैः
 संसारिणः लोकान् प्रायेण बाहुष्वेन असारविकलान् तुच्छविधुरान् कथयन्ति ।
 तथा च । अचद्वदन्तुमुपवेष्टिताः प्राक्तनकर्मावता जना इति भावः ।

(४२) कथयतीत्यादि । त्वयि कथयति सति वदनपङ्कजमालम्बा एव
 सखी मदयन्तिका नमयिष्यति । कीदृशम् । सहासमालतीचलितलोलकटाक्षैः
 पराहतम् । उल्लसितव्रजानिवलदृष्टि च । मदयन्तिका निमित्तपुङ्गवपरेण
 आश्रया हावः ।

महः । वयस्य ! नूनमप्यह्यतिरेकोद्देशगपथ्याकुलत्वात्
इतस्ततः परिध्वमन्ती आत्मानमत्रैवोद्यानगहने विनोदयन्ती,
भविष्यति तदेहि पश्यावः ।

जमी परिक्रामतः ।

लव । सहि मदधन्ति ए ! मालदि । [सहसावलोक्य ।]
दिष्टिषा पुण्योवि एदे महाणुभाषा दीसन्ति (स) । (४३)

मकरन्दमाधवी । भवत्यौ ! क्व सा मालदी ? ।

उभे । कुतो मालदी, पदसङ्केप, अङ्गे विप्लवहाभो
मन्दभादणीभो (ह) ।

माध । कथं कथमपि, विध्वंसते मे हृदयं, अतः स्पष्टम-
भिधीयताम् । (४४)

मम हि कुवलयार्चीं प्रत्यनिष्टैकबुद्धे-

द्रवति हृदयमन्तस्त्रस्यतीवान्तरात्मा ।

स्फुरति हि खलु चक्षुः स्पष्टमेतच्च वामम्,

वचनमिह भवत्योः सर्वथा ह्यहोऽस्मि ॥ ४५ ॥

(स) सहि मदधन्तिके ! मालती । दिष्ट्या पुनरपि एतौ महाणुभावी दृश्येते ।

(ह) कुतो मालती, पदसङ्केपे वयं विप्लवहा मन्दभाभिन्त्यः ।

(४३) अज्ञानेनावस्थां समर्पिता मालती आनता । अधुना तु युववीरवलीक-
नेन आवां वक्षिते इत्यर्थः ।

(४४) अथमिति ज्ञासि । अथमप्यनिर्वचनीयेन रूपेण ध्वंसते । स्मितिं
न वदति ।

(४५) जमिति । कुवलयार्चीं पङ्कजाचीं इति अनिष्टैकबुद्धेः अनिष्टमात्र-
मात्रहिनी मे मम अन्तर्हृदयमन्तःकरं द्रवति । अन्तरात्मा परमात्मा अस्म्यती-
त्येतद्विधा । एतद्वचनं अच्युतेनैव स्फुरति हि खलु स्पष्टं च इच्छाया विषये

मद । तदोक्तु इदो निम्नदे महाणुभावे, अबलोइदं
बुद्धरक्षितं भवबदोए सपास पेसिप, अप्पमत्तनिमित्तं अज्ज-
उत्तं विस्सवेहिति सबङ्गिआ अणुप्पेसिदा, तदो उत्तममाणाए
ताए मग्गं अबलोइदुं अग्गदो परिट्टिदा, पच्छादे अहं सप
तं पेक्खामि, तदो अग्गेहिं एत्थ विहरन्तीए हिं विडवन्तराणि
जाव विचिदाणि ताव तुप्पे दिट्ठेति (अ) । (४६)

माध । हा प्रिये मासति ! ।

किमपि किमपि शङ्के मङ्गलेभ्यो यदन्यद्
विरमतु परिहासशण्डि ! पर्युक्तुकोऽस्मि ।
कलयसि कलितोऽहं वज्रभे ! देहि वाचम्,
अमति हृदयमन्तर्विज्जलं, निर्दयासि ॥४७॥

(अ) तदा खलु इतो निर्गते महाणुभावे बुद्धरक्षितामयवीकित्वाद्य उभे
भगवतीसकाशं विस्मय, अप्रमत्तनिमित्तं विज्ञापय चार्थयुक्तमिति सबङ्गिका-
मन्मथ्य उत्ताम्यमानायास्तथा मार्गमयवीकितुमयतः प्रसूता, पचादहं न च
तां पश्चानि, तत आवाभ्यानिह विहरन्तीभ्यां यावद्विठपात्तराणि विचिन्तानि
तावद्युक्तां वृत्ताविति ।

अवलोः वासं प्रतिज्जलं वचनञ्च व्यटं यथा तथा चनिटं सूचयति इति शेषः ।
एतेन सर्वथा उक्तीऽस्मि हा खेहि एतत् सर्वमनिटकरमित्यर्थः ।

(४६) अत्र पचादावां प्रसूते इत्यन्वयः । विचिन्तानि चनिटानि ।

(४७) कियपीत्यादि । मङ्गलेभ्योऽन्यदनिटं किमपि चनिर्वचनीयं त्रयकालपरि-
हासादहं अहं च परिहासो विरमतु । परिहासेन तव निजवेऽनिटं अहेऽतस्तं
मुक्तेति भावः । हे चण्डि ! कीपने ! सत्तुक्कुकोऽस्मि इतः । तथा च कीपे-
नापि निजवं मा कुर्वित्वाह्वयः । अथ सामनेन वचनद्वयेन वचनयति निज्जायसे
तर्हि कथितो ज्ञातीऽहम् । हे वज्रभे ! वाचं देहि । अमिदं मे वज्रभा । अतो

उभे । हा प्रियसखि ! कहिं गदासि । (क)

मक । किमित्थविश्राय वयस्स ! वैल्लभ्यमवलम्ब्यते । (४८)

काध । सखे ! किं त्वमपि न जानासि माधवस्सेहदुःखि-
तायास्सस्त्राः कातर्य्यं चेष्टितानि । (४९)

मक । अस्सवेतत्, किन्तु भगवतीपादमूलगमनमप्या-
शङ्कते, तदेहि तन्न, तावत्पश्चावः ।

उभे । एवमपि सन्धावीपदि । (ख)

माध । एवं नाम भवतु । [सर्वे परिक्रामन्ति ।]

मक । विचिन्त्य आत्मगतम् ।

याता भवेद्भगवतीभवनं सखी नो

जीवन्यथैष्यति, न वेत्यभिप्रायितोऽस्मि ।

प्रायेण बान्धवसुहृन्मित्रसङ्गमादि,

सौदामिनीस्फुरणचञ्चलमेव सौख्यम् ॥५०॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

इति नास्त्यतीमाधवे षष्ठोऽङ्कः ।

(क) हा प्रियसखि ! कहाँ ।

(ख) एवमपि सन्धावृष्टि ।

वदन्त्यर्थः । विद्वत्समक्षीरं सन्धम चित्तमन्तर्भवति स्थितिं न लभते । अत एव
सीमासन्धमाह निर्दोषादि निष्कलमासि ।

(४८) वैल्लभ्यं दुःखितम् ।

(४९) कातर्य्यं कातरत्वं तेन चेष्टितानि प्राचल्यमादीनि ।

(५०) बान्धवादि । सखी माधवी भगवतीत्यर्थं नी याता गता भवेत् यदि
याता भवेत् तदा जीवन्ती समानमिष्यति । न वा जीवन्ती यदि तदा मानमिष्यति
इति अभिप्रायितोऽस्मि आशङ्कितोऽस्मि । तत्र हेतुः पशुजनमित्रिवासां सङ्गम
आदौ यत् नत् सौख्यं प्रायेण बाहुल्येन सौदामिनीस्फुरणचञ्चलं विद्युत्स्फुरणवत्
चञ्चलमेव भवति ।

नवमोऽङ्कः ।

—:०:—

ततः प्रविशति सौदामिनी ।

सौदा । एषास्मि सौदामिनी, भगवतः त्र्योपर्वतादुत्पत्त्य
पद्मावतीमुपाश्रिता मालतीविरहिणः संस्तुतप्रदेशदर्शनास-
हिण्योः स्थानं परित्यज्य, सह सुहृद्गणैश्च हृद्दोषौघैलकान्तर-
प्रदेशं परिभ्रमतो माधवस्याधुनात्मिकमुपयामीति । भोस्त-
याहमुत्पतिता यथा सकल एव गिरिनगरग्रामसरिदरस्थव्यति-
करलक्षणा परिचिष्यते (१) । [पद्यादिलोक्य ।] साधु, साधु ।

पद्मावती विमलवारिविशालसिन्धु-

पारामरित्परिकरच्छलनो विभर्त्ति ।

उत्तुङ्गसौधसुरमन्दिरगोपुराट्ट-

ध्वजपाटितविमुक्तमिवान्तरीक्षम् ॥२॥

(१) अधुना पूर्वस्थितसौदामिन्या मालतीजीवननिवेदनेन माधवप्रसुज्जीव-
नाव प्रवेशमाह । तत इति । नानासिद्धिस्थानत्वेन देवतात्मकतया भगवत्-
पदं त्र्योपर्वते । संस्तुतः परिचितः । दोषौ मया मध्यम् । तत्त्वमेवोत्पत्त-
नस्य दूरत्वमुक्तम् । व्यतिकरः समूहः । परिचिष्यत इव नेत्रमण्डले प्रविष्टो-
क्तिवत इव ।

(२) पद्मावतीति पद्मावती नगराभिदेः, विमलानि वारीचि वस्त्राः सा, तथा
विमला मङ्गली च वा सिन्धुर्नदी । सिन्धुर्ना सरिति स्त्रियानिव्यमरः । तथा
पारसरित् नदीविशेषः नदीः परिकरच्छलत उपकरव्याजेनेत्यवग्रहभेदः । उत्तुङ्गा-
नामनुष्ठानां शीघानां प्रकाशानां सुरमन्दिराणां देवमन्दिराणां तीपुशाणां पुरचारा-
णाम् अशानाम् अशालिकाणां सहृद्गण परस्परविमर्शेन पाटितविमुक्तमादी पाटितं
पराविमुक्तं ज्ञानं ज्ञातानुचितवत्पूर्वकमेत्यादिना कार्यधारणः । अनरीक्षमाकाशं

अपि च । सेवा विभाति लवणा ललितोर्मिपङ्क्ति-

रभ्रागमे जनपदप्रमदाय यस्याः ।

मोगर्भिणीप्रियमवोलपमालभारि-

मेव्योपकण्ठविपिनावलयो विभान्ति ॥३॥

[अन्यतोऽवलोक्य ।] अयमसौ भगवत्याः सिम्बोर्दारित-

रसातलतटप्रपातः । (४)

यत्रत्य एष तुमुलो ध्वनिरम्बुगर्भ-

गम्भीरनूतनघनस्वनितप्रचण्डः ।

पर्यन्तभूधरनिकुञ्जविजृम्भमाण-

हेरम्बकण्ठरसितप्रतिमानमेति ॥५॥

एताश्चन्दनाश्रकण्यसरलपाटलप्रायतरुगङ्गनाः परिणत-

कथं विभन्ति धारयति । अत्र सुरमन्दिराणामुत्पाटनाशमावेऽपि तत् सम्बन्धकस्य-
नयातिशयोक्तिः । इति अलङ्कारद्वयस्य सजातीयसङ्करः ।

(३) सेवेति । ललिताः सुन्दरा कर्मिपङ्क्तयो यत्र सेवा दृश्यमानेत्यर्थः ।
लवणा नाम नदी विभाति परिशीलते । अन्नागमे मेघोदये सति जनपदप्रमदाय
देशसन्तोषाय यस्या लवणाया गर्भिणी गौरिति गौ गर्भिणी तस्याः प्रिया नवा
या ललपमाणा दृढविशेषराजिः तां विभन्ति अतएव सेव्याः भगवत्कारिणां
मुखदाः उपकण्ठविपिनावलयः समीपस्थवनपङ्क्तयः विभान्ति शोभन्ते ।

(४) रसातलतटः पृथ्वीतटः । तलशब्दः स्वरूपे । प्रपातोऽतटम् । यद्वा ।
तटे प्रपातोऽतिश्रयितं पतनम् ।

(५) यत्रत्य इति । अम्बुनि गर्भे यस्य स अतएव गम्भीरो यो नूतनघनो
जलभरितजलद इत्यर्थः । तस्य स्वनितं गर्जितं तदिव प्रचण्डः सङ्कटः एव
यत्रत्यः सटनिष्ठ इत्यर्थः । तुमुलः शीघ्रमाघौ ध्वनिः निनादः, पर्यन्तं सीमन्ति
यानि भूधरनिकुञ्जानि शैलस्थलताद्याद्यादितवनभागालेषु विजृम्भमाणस्य लङ्-
सतः हेरम्बकण्ठरसितस्य गणेशगणधनेः प्रतिमानं सादृश्यमेति इतीत्युत्प्रेक्षा ।

मालूरसुरभयोऽरस्त्रगिरिभूमयः स्मारयन्ति खलु तरुणकदम्ब-
जम्बूवनावनद्वान्धारगुरुनिकुञ्जगभीरगङ्गरोद्धारगोदावरौरव-
मुत्तरितविशालमेखलाभुवो दक्षिणारस्त्रभूधरान्, अयञ्च मधु-
मतौसिन्धुमन्त्रेदपावनो भगवान् भवानौपतिः अपौरुषेयप्रतिष्ठः
सुवर्णविन्दुः इत्याख्यायते (६) । प्रणम्य ।

जय देव भुवनभावन ! जय भगवन्खिलनिगमनिधे ! !

जय रुचिरचन्द्रशेखर ! जय मदनान्तक ! जय जगदादिगुरो !

॥ ७ ॥

गमनमभिगीय ।

अयमभिनवमेघश्यामलोत्तुङ्गसानु-

र्मदमुखरमयूरोमुक्तसंसक्तकेकः ।

(६) चन्दनं रक्तचन्दनं देवदारुर्वा उपचारात् । अन्यथास्य मलयजल-
विरोधात् । अश्वत्थर्षो वृक्षभेदः । प्रायःशब्दः प्रभृत्यर्थो बाहुल्यार्थो वा ।
परिणतं पङ्कम् । मालूरं विल्वफलम् । तरुणो वृक्षभेदः । अवनद्धो धृतः । उद्धारः
प्रतिशब्दः । गोदावरौ नदीभेदः । मेखला नितम्बः । भूधरान् मलययादीन् ।
सोदानिन्या दक्षिणदेशवासित्वेन स्मरणम् । मधुमतौसिन्धोर्नद्योः सम्भेदः सङ्गम-
कालस्य पावनः पावित्र्याद्भेदः । खलुभूमुत्तुङ्गसानुस्य महातीर्थहेतुत्वात् । अपरि-
मिता अज्ञाता-पुरुषकृता प्रतिष्ठा स्थितिर्यस्य । एतेन खलुभूलुक्तम् । आख्यानं
प्रसिद्धिः ।

(७) अष्टाष्टौ त्रिपुतिमाह । जयेति । भुवनानां कार्यजातानां भावन
उत्पादकः । दीप्यतीति देव यत्पुतिपुक्तः । भगवन् भगं तत्त्वज्ञानं तद्युक्तः । तथा
च रागद्वेषादिरहित इत्यर्थः । स्तुतिप्रज्ञमाह । खिलवरान् मुक्तिमुक्त्या-
दीन् ददाति तादृशी निगमो वेदस्तन्निधे तत्कर्तः । यथा । निगम आविर्भाव-
सदाययः । तथा च । वेदद्वाराविर्भावेन जगदुपकारक इत्यर्थः । मनीष-
चन्द्रभूषणः । तथा च वेदकारणाय कृतमरौरपरियङ्ग इत्यर्थः । तर्हि पौरुषेय-
त्वाद्देवाप्रामाण्यं स्थादित्यत आह । मदनेति । सर्वदीपनिधेः कामस्य नाशन
निर्दोषः । अत एव भगवान् । तथा च नीलदीपः । आदी सर्वादी गुरो ।
नङ्गादीनामित्यर्थात् । तथा च वेदस्य भगवत्कर्तृत्वमायाति ।

शकुनिशवसनीडानोकहस्त्रिवर्षा,
वितरति वृद्धदश्या पर्वतः प्रीतिमन्त्रोः ॥८॥

अपि च । दधति कुहरभाजां मत्तभक्षूकयूना-
मनुरसितगुरुष्वि स्वानमन्वृक्ततानि ।
शिशिरकटुकषायः स्थायते शल्लकीना-
मिभदलितविकीर्णयन्निष्यन्दगन्धः ॥९॥

[ऊर्ध्वमवलोक्य ।] कथं मध्याह्नः, तथाहि यत्र सम्प्रति
काश्मर्याः कृतमालमुद्गतदलं कीयष्टिकष्टीकते,
तौराश्मन्तकशिखिचुम्बिनमुखा धावन्त्यपः पूर्णिकाः ।

(८) अयमित्यादि । अयं पर्वतः मिरिः अस्मिन्नेतयोर्द्वयं वितरति ददाति ।
कीदृशः । नवीनमेघश्यामगुहसानुः । इदं प्रीतमयूरस्त्रीकृता संसृता मिलिता केका
मयूरवाणी यत्र सः । शकुनिभिः पक्षिभिः श्वला कर्वरा ये नीडानोकहाः पक्षि-
वासवस्थालेः शिखं वर्षं शरीरं यस्य सः । तरुणां पक्षिव्यातत्वेनाशेषपक्षिणी
नीड एव वसन्तीति भावः । वृद्धदश्या विपुलशिलः । केका वाणी
मयूरस्यैवमरः । श्वलैताश्च कर्वर इति च । कुलायो नीडमस्त्रियामिति च ।
अनीलवृद्धः कुटः शाल इति च । शरीरं वर्षं विषय इति च ।

(९) दधतीत्यादि । अत्र मिरौ कुहरभाजां मुडावासिनां तरुभक्षूकाना-
मन्वृक्ततानि सन्नेपकचूत्कारध्वनयोऽनुरसितेन प्रतिरवेण गुरुष्वि स्तूतानि स्वानं
घनतां दधति । शल्लकीनां वृक्षभेदानां गजखण्डितविकीर्णसन्धिपर्वनिर्गतगन्धः
स्थायते निविडोभवति । निष्यन्दः स्रग्भाङ्गिशिरः शीतो रसतः कुटः कषायः ।
स्वानमिति भावप्रधानो निर्देहः । अन्वृक्तं सनिष्ठोवमित्यमरः ।

(१०) काश्मर्या इत्यादि । काश्मर्याः गन्धार्याः सखायात् कृतमालमारग्व-
धवृक्षं उद्गतदलं उद्गतपत्रम् । घनच्छासमिति यावत् । कीयष्टिकः कीवा इति
स्थातः पक्षी टीकते गच्छति । गन्धार्या अल्पपत्रलात् । यथा । कृता सन्पन्ना
माला वृक्षपङ्क्तिर्यत्र तं प्रदेशं गच्छतीत्यर्थः । तौराश्मन्तकशौराश्मन्तकः ।
शकपार्थिवादिः । अश्मन्तकीडकीडा इति स्थात आयातकी वा वीर्यं वा ।
यस्य शिखिः शिखा वतामेदी वा तस्याः चुम्बिनं पुष्पनकरं मुखं युष्मांतादृशाः

दात्यूहैस्तिनिशस्य कोटरवति स्तम्भे निखीय स्थितम्,
वीरुभीडकपोतकूजितमनुक्रन्दन्त्यधः कुङ्कुभाः ॥१०॥
तद्भवतु माधवमकरन्दावन्विष्ट, यद्वाप्रस्तुतं सास्त्वयामि ।

इति निष्क्रान्ता विष्णुशक्तः ।

ततः प्रविशति माधवो मकरन्दम् ।

मक । सकरुणं निशस्य ।

न यत्र प्रस्थाशामनुपतति नो वा रहयति,
प्रविशितं चेतः प्रविशति च मोहान्धतमसम् ।

पूरुषिका पञ्चजातयोऽपः पानीयानि धावन्ति गच्छन्ति । योषतमासा नोङ्
विश्याय जलमनुगच्छन्तीत्यर्थः । यद्वा । तोरश्मन्तकं तोरवर्तिवीरुमपःपूरुषिका
कुम्भीरमशिका धावन्ति व्रजन्ति । योषतमजलं त्यक्त्वा तोरवीरुणादिष्ठाया-
मनुसरन्तीत्यर्थः । यद्वा । चश्मन्तकं शिशिपाठचक्षस्य शिन्धिरसमित्यर्थः ।
तिनिशस्यातिमुक्ताख्यहचक्षुः क्षिद्रवति स्तम्भे प्रकाण्डे छायासेवनार्थं दात्यूहैः
पश्चिभेदेः कोष्ठाङ्का इति ख्यातैर्निखीय स्थितम् । वीरुभता नोङ् वासी
यस्य कपोतस्य पाखुनामपश्चिः शब्दितं लघौक्यं कुङ्कुभा अधस्तकृष्णं रुदन्ति ।
योषतापात् कपोता निजनीडवासिनः कुङ्कुभाश्च हवार्ता रुदन्तीत्यर्थः । जाति-
स्वभाव एवासी । यद्वा । कुङ्कुभाः क्रन्दत्याह्वादयन्ति । चङ्गी कपोतरुत-
मित्यभिखण्णीत्यर्थः । गम्भारी सर्वतो भद्रा काश्मरी मधुपर्षिकेत्यमरः । चार-
ग्वधे राजह्वयश्याकचतुरङ्गुलाः । चारिवतव्याधिघातकृतमालमुवर्णका इति
च । कोयटिकटिह्रिक इत्यपि । आसातकौस्तिकायामश्मन्तकी वीर-
योऽपि च । शिशिपाश्मन्तकं प्राङ्गुरिति चरचिः । शिन्धिः शिष्टा लताभेद
इति विश्वः । नासाङ्किभ्यां तु पूरुषिकेति च । पूरुषिका पङ्ग्वीति ख्याता पत-
विज्ञेति ख्याता वा । अपःपूरुषिका कुम्भीरमशिकेत्यपि चरचिः । दात्यूहः काल-
कण्टक इत्यमरः । तिनिशे स्तन्दनी नेमी रथद्वुरतिमुक्तश्च इति च । चक्षी
प्रकाण्डः स्तम्भः स्वादिति च । तितिरिः कुङ्कुभी खाव इति च । मयूरप्रमा-
थोऽयं पक्षी ।

(११) नेति । यत्र विपदि आश्रमं नानुपतति नानुगच्छति, नोवा रहयति
निरारयति आश्रमित्यर्थः । आश्रयाधिरावस्थायित्वात् । प्रविशितं परिमर्षितं

अकिञ्चित्कुर्वाणाः पश्य इव तस्मा वयमङ्गी
विधातुर्वामत्वाद्भिपदि परिवर्त्तामह इमे ॥११॥

माध । हा प्रिये मासति ! आसि, कथमविभ्राततत्त्वम्
अद्भुतं भटिति पर्यवसितासि, ननु अकस्म्ये ! प्रसीद सन्भावय
माम् ।

प्रियमाधवे ! किमसि मय्यवक्षसा
ननु सोऽहमेव यमनन्दयत् पुरा ।
अयमुद्गृहीतकमनीयकङ्क-
स्तव मूर्तिमानिव मङ्गीकृतः करः ॥१२॥

वयस्य मकरन्द ! दुर्लभः पुनर्जगति तावतः खेहस्त्य सन्भवः ।

सरसकुसुमक्षामेरङ्गैरनङ्गमहाज्वर-
धिरमविरतोन्माधी सोढः प्रतिक्षणदारुणः ।
दृष्टमिव ततः प्राणाभ्योक्तुं मनो विधृतं तथा,
किमपरमतो निर्व्यूढं यत्करार्पणसाहसम् ॥१३॥

चेतः चित्तं मोहान्धकारं मोहकपं गाढान्धकारं प्रविशति च । तस्मा अकिञ्चित्
कुर्वाणा न किमप्युपकारकारका अतएव पश्यतस्तद्वर्माश्च इमे वयं विधातुः वामत्वात्
प्रातिकूल्यात् परिवर्त्तामहे परिवर्त्तनशीला भवामः, अङ्गी इत्याशयम् ।

(१२) प्रियेति । प्रिये माधवी यस्या सतः सन्धिः हे माधवानुरक्ते !
किं कथं मयि अवक्षसा निर्दवासि भवसि एतदनीचित्यं ते इति भावः ।
ननु मासति ! सोऽहमेव, न नम किमपि परिवर्त्तनं जातमित्यर्थः । उद्गृहीते
त्वसि कमनीये कङ्कस्ते यत्र तादृशीऽयं तव मूर्तिमान् अरीरी मङ्गीकृतः आनन्द-
पराकाष्ठेन अयं करः पुरा प्रथमं यमनन्दयत् सन्तोषयामास ।

(१३) सरसेति । सरसेः कुसुमैरिव क्षामैः कृमैः क्षीमलैरित्यर्थः अङ्गैः अवि-
रतोन्माधी नियतदारुणः अतएव प्रतिक्षणदारुणः असाध्यरूप इत्यर्थः । अनङ्ग-
महाज्वरः क्षामरोगधिरं सोढः । ततः तादृशसङ्गान्तरं प्राप्त्वा दृष्टमिव नीलं

ज्वलयति तनून्मन्तर्द्वाहः करोति न भस्मसात्,

प्रहरति विधिर्मर्मच्छेदी न क्षान्तिं जीवितम् ॥१५॥

मक । वयस्य माधव ! निरवग्रहं दहति दैवमिव दारुणो
विवस्त्रान्, इयञ्च ते शरीरावस्था, तत् अस्य पद्मसरसः, परिसरे
सुहृत्तमास्यताम् । अत्र हि

उन्नालबालकमलाकरमाकरन्द-

निथ्यन्दसञ्चलनमांसलगन्धबन्धुः ।

त्वां प्रीणयिष्यति पुरःपरिवर्त्तमान-

कल्लोलशीकरतुषारजडः समीरः ॥१६॥

इति परिक्रम्योपविशतः ।

मक । [स्वगतम् ।] भवतु एवं तावत् अन्यतः प्रक्षि-
पामि । [प्रकाशम् ।] वयस्य माधव ! ।

एतस्मिन्मदकलमक्षिकाख्यपल-

व्याधूतस्फुरदुरुदण्डपुण्डरीकाः ।

दय उक्ताः । यदाह । मनःसन्धीहसर्वाङ्गदाहवत्त्वादिभिसंघा । शिरसी वेद-
नाभिष व्याघ्रभिनयो भवेत् । इति । इह कायावच्छिन्न आत्मा कायपदेनीकः ।
अथवा मोहस्य आत्मधर्मतया कायेऽसम्भव इत्यवधेयम् । स्त्रिया मूर्तिसंगुलानु-
रिच्यसरः ।

(१६) उपवेशनफलमाह । उन्नालेत्यादि । समीरी वायुरिह त्वां प्रीण-
यिष्यति प्रीतिं करिष्यति । तद्योग्यतामाह । सौभाग्योऽस्तीदञ्चतया उदमतनाका
वाक्ता ये पद्मसङ्घातोर्वा माकरन्दनिथ्यन्देन पुष्परसीयचरकेन यत् संबलनं मिश्रयं
तेन मांसस्यः पुष्टी यो गन्धः तस्य बन्धुः मित्रम् । अथ हीलावमानकल्लोलशीकरैः
प्रीतको जङ्गी मन्दः । यथा । शीकर एव तुषारसैजङ्गः प्रीत इत्यर्थात् ।
आकरी निबद्धीपतिस्त्रानत्रेष्ठेण कथ्यत इति मीदिनीकारः । माकरन्दः ।
मल्लेहमिलम् ।

(१७) एतस्मिन्निद्यादि । अत्र सरसि श्रीभाग्युक्ता भुवः प्रदेशा इत्यान्वयः ।

वाप्याभ्रःपरिपतनोद्गमान्तराले

दृश्यन्तामविरहितत्रियो विभागाः ॥१७॥

नाचवः सोरगमुत्तिष्ठति ।

मक । कथं प्रतिपत्तिशून्यसुत्याय अन्यतः प्रवृत्तः (१८) ।

[निःश्वस्योत्थाय च ।] सखे ! प्रसीद । पश्य

वागीरप्रसवेर्निकुञ्जसरितामाश्रितवासं पयः,

पर्यन्तेषु च यूथिकासुमनसामुज्ज्वलितं जालकैः ।

उन्मीलकुटजप्रहासिषु गिरिरालम्ब्य सानूनिह,

प्राग्भारेषु शिखण्डिताण्डवविधौ मेघैर्वितानाय्यते ॥१८॥

अश्रुपूर्णनेत्रतया दर्शनमाश्रयाह । एकस्य नेत्रजलस्य परिपतनमन्यस्योत्थार-
तयोर्मध्ये । प्रदेशाः कौटुम्भाः । इषां व्यक्तमपुनरवहंसविशेषपक्षकम्पितचलद्दीर्घ-
नालपद्माः ।

(१८) प्रतिवाक्यप्रदानादिपुन्यालोकेनवर्जनम् । तूष्णीभावि विधेयत्वं जह-
तायां भवन्ति हि । इति जडताचिह्नं माधवे दृष्टा सचमत्कारमाह । कथमिति
निरूप्य नेत्रं जडता किं त्वनुसृतिरित्याह शून्यमिति । शून्यं निर्लक्ष्यमन्यतो
ममनेनानुसृतिः । यथा । अन्यतः शून्यं माखतीव्यतिरिक्तवस्तुज्ञानात् । अत-
एव प्रदेशादन्यकाम्यां कथितानुसृतिरिति । अप्रतिपत्तिशून्यमिति पाठेऽनव-
धानेन चैतन्वविरहो यथा तथा उच्यतेत्यर्थः ।

(१९) वागीरेत्यादि । सखे ! कुञ्जसम्बन्धि नदीनां पयः पश्य । वेतस-
पुष्पैर्लप्रसौरभम् । तासामिषोपान्तेषु च यूथिकासुमनसां जालकैः कीरकैः
विकासितम् । यथा । यूथिकाश्च सुमनसश्च तासां जालकैः । यूथिका
ज्ज्वलति प्रसिद्धा । सुमनसो जात्यः । सुमना माखती जातिरित्यमरः । तथा
निरः सानूनिर्कदम्बानाखम्बाह प्राग्भारेषु शिखरेषु वर्तमानैर्मेघैर्वितानाय्यते ।
वितानाचारः क्रियते । मयूरवृक्षविधाननिमित्तम् । निमित्तसप्तमीयम् ।
कौटुम्भेषु । विकसत्कुटजपुष्परूपहासवत्सु । तदिह मयूरवृक्षाद्यं मेघैर्वितानं
कुटजैर्हास इति सप्तम्यन्वयः । एवं च कुटजद्वया द्रष्टारो मयूरा नर्तका
मेषो विद्वानिति इत्यसामग्री । अनिन्दु शिखण्डिपदेन पक्षचूकीयेतश्चिरस्त-

अपि च ।

जृम्भाजर्जरद्विम्बडम्बरघनश्रीमत्कादम्बद्रुमाः

शैलाभोगभुवो भवन्ति, ककुभः कादम्बिनीश्यामलाः ।

उद्यत्कन्दलकान्तकेतकक्षतः कच्छाः सरितस्त्रोतमा-

माविर्भूतशिलीम्बलोध्रकुसुमखोरा वनानां ततिः ॥१०॥

माध । सखे ! पश्यामि, किन्तु दुरालोकरमणीयाः सम्प्रति
परिण्यभूमयः तत्किमेतत् । [सास्त्रम् ।] अथवा किमन्यत् ।

लेन विदूषक उक्तः । प्राग्भारपदेन च प्राचतीति प्राक्प्रकटज्ञानवान् भारी
दःसकी यस्य स मुखो दृष्टीकः । तस्य च हास उचित एव । यदा । शिखण्डि
पदेन त्रिशिखण्डयोगितया बाल उक्तः । तस्य च नृत्ये मुखो हसत्येव । बाला-
नामपि कर्तव्यं त्रिशिखण्डविभूषणम् । इति बालानां शिखण्डित्वे मानम् ।
बानीरवसुखा इत्यमरः । चारकी जालकं जीवे कलिका कीरकः पुमानिति च ।
वितानमाचरतीत्यर्थे कण्टकाद्यकिं वितानायत इति रूपम् ।

(२०) जृम्भेत्यादि । सखे ! शैलपर्यन्तभूमयो जृम्भया विकासेन जर्जरः
पृथग्भूतो यो द्विम्बो गोलकस्तस्य डम्बरेश्वरश्चेष्ट व्याप्ता अत एव श्रीमन्तो नीप-
हवा यत तादृशी भवन्तीति यत्तत्पक्षेत्यर्थः । एवं सर्वतः दिशो मेघमालाश्यामा
भवन्ति । यदा । कादम्बानां कलहंसानां स्त्रियः कादम्बिन्यलाभिः श्यामाः ।
नदीप्रवाहाणां कच्छाः कूलाणि उद्यद्विर्विकसितैः कन्दलैर्नवाङ्कुरैः कान्ता
मनोशा ये केतकहस्तास्तहारका भवन्ति । यदा । उद्यन् कन्दलः कन्दो यस्य
कान्तकेतकस्त्यर्थः । यदा । उद्यन् यः कन्दली मल्लोद्वहसं कान्तकेतकं च
विमतीत्यर्थः । वनानां ततिः माला आविर्भूतगन्धानि ज्योतीभवत्कीरमाषि यानि
शिलीम्बलोध्रकुसुमानि तैः खोरा सङ्घासेव । मनोशा वा शिलीम्बं कन्दलीपुष्पमिति
विश्वः शिलीम्बं मूलं ख्यातम् । वनमिह पद्मं जलं विपिनं वा । जृम्भा विकास-
जृम्भयोरिति विश्वः । द्विम्बोऽपि च गोलक इति धरणिः । डम्बरोऽस्त्री
समारब्ध इति विश्वः । कादम्बिनी मेघमाला कादम्बिनी च कच्छत इति शान्तः ।
कन्दलः कलहं कन्दे मल्लामङ्कुरसङ्घयोरिति मेदिनीकारः । पुंसि कच्छस्योविध
इत्यमरः । वनं नीरेऽम्बुजी जीवं कान्तनेऽप्याहये वनमिति मेदिनीकारः ।

उत्फुल्लार्जुनसर्जवासितवहत्पौरस्यभक्तानिल-
 प्रेक्षोन्नतलितेन्द्रनीलग्रकलस्त्रिभाम्बुदश्रेययः ।
 धारासिक्तवसुन्धरासुरभयः प्राप्तास्त एवाधुना
 घर्माभोविगमागमव्यतिकरश्रीवाहिणी वासराः ॥२१॥
 हा प्रिये मालति । ।

तद्वन्तमालनीलबहुलोन्नतदम्बधराः,
 शिशिरममीरणावधूतनूतनवारिकणाः ।

(२१) उत्फुल्लेत्यादि । अधुना त एते दिवसाः प्राप्ता ये । मनोराजेन मया
 धृता इत्यर्थः । इह त एत इति सर्वनामभ्यां दिनानामत्युत्कृष्टाङ्गितुल्यं ध्वनितम् ।
 लोदभाः । उत्फुल्लेत्यामर्जुनशालाभ्यां वासितः सुरभीकृती वहन् पौरस्यः
 प्राप्नो यो भक्तानिलः प्रपञ्चवायुः प्राद्वेष्यवातो वा तस्य प्रेक्षोन्नतलितं
 तेन स्तलिताः स्त्रयान्श्रुता इन्द्रनीलग्रकलस्तथा इव श्यामा मेघपङ्क्तयो येषु
 ते । अत्रार्जुनपङ्क्तेऽपि द्वितीयतरीः सर्जस्य यद्वहं कदम्बाद्युपलक्षणाद्यम् ।
 तथा योभीकृतमनोसिक्तसौरभवनः । ईषदृष्टौ तदुद्गमात् । चर्मस्य यीषस्य
 विगमोऽपमोऽप्यस्य चामस्य चामस्य तयोर्व्यतिकरः सन्त्यक्तो न त्रिषं श्रीभां बीदुं
 शीलं येषां ते । यथा । चर्माभसः स्नेहजलस्य यो विगमागमौ तयोर्व्यतिकरः
 सन्त्यक्तः । वधारस्य इत्यर्थः । तस्य श्रीः सन्त्यक्तवाहिनि इत्यर्थः । पौरस्य
 इति पुरसत्त्वम् । भक्तानिलः ध्वनिविशेषे स्यादिति मेदिनीकारः । तदन्वितोऽनिलो
 भक्तानिलः । यथा । भक्तानिलः प्राद्वेष्य इति रत्नकोशः । अत्र वास्य-
 मानेति कर्मण्ये संपूर्णकियत्परनिष्ठाप्रत्ययान्वाहितपदीपादानात् समस्तपुष्प-
 सौरभसंक्रान्तिर्वाञ्छोर्ध्वगता । अत एव मलयानिलात् भक्तानिलोत्कर्षः कटा-
 क्षितः । उन्मादावस्थो माधवः । उन्मादश्चैवियोगात् । यदाह । इष्ट-
 जनस्य वियोगादुन्मादो विभवनाश्नाह ।

(२२) तद्वन्त्यादि । कथमधुना दिवोऽहमवलीकयेयम् । तद्वन्तमाला-
 नीलास्तद्वन् नीलाः प्रचुरा उद्गन्तव्यो मेघा यासु ताः । शीतवातचित्तनवजल-
 कणाः । हरिन्द्रस्य हृतिरस्यं धनुस्तद्वन्ती । मदकलमयूरकोलाहलैः प्रव्य-
 ययोः । कलहं कलकलैऽपि चेति विग्रहः । सरित इति पाठे प्रतिविम्बेन मेघ-

कथमवलोकयेयमधुना हरिहेतिमती-

र्मदकलनीलकण्ठकलहैर्मुखराः ककुभः ॥२२॥

श्रीकार्ष्णि षाटयति ।

मक । कोऽप्यतिदारुणो दशाविपाकः सम्प्रति वयस्वस्य ।
[साक्षम् ।] मया पुनर्वज्रमयेन कोऽपि विनोद आरब्धः ।
[निश्चस्य ।] एवं पर्थ्यवसितप्रायेव नो माधवं प्रति प्रत्याशा ।
[सभयं विलोक्य ।] कथं प्रमुग्ध एव ? [आकाशे ।] सखि
मालति ! किमपरं निरनुक्रोशासि । (२३)

अपहस्तितबान्धवे त्वया विहितं साहसमस्य दृष्टव्या ।

तदिहानपराधिनि प्रिये सखि ! कोऽयं करुणोन्मिहतक्रमः ॥२४॥

कथमद्यापि नीच्छसिति, हन्त मुषितोऽस्मि देवेन ।

मातर्मातर्दलति हृदयं, ध्वंसते देहबन्धः,

शून्यं मन्ये जगदविरतज्वालमन्तर्ज्वालामि ।

वसम् । हरिः कण्ठस्य हेतिवर्णं तन्नामकपञ्चिमुक्ताः । दुःखितेन पुंज्ञानं दुःख-
मयत्वेनेव । यदाह । अतून् पश्यति दुःखार्तः सर्वां दुःखसमाश्रितान् ॥
इति । तदनेन प्रबन्धेन वर्णाकारं उक्तः । यदाह । कदम्बनीपकुटजैः ब्राह्मैः
सेन्द्रनीपकैः । मेघवातैः सुखल्यर्षैः प्रातःकालं प्रदर्शयेत् ॥ श्रीकृति । मूर्च्छितः
पततीति भावः ।

(२३) विनोदयितव्याख्यम् । प्रमुग्धः संशयायम् । अनुक्रोशोऽनुकम्पा
तद्विपरीतासि ।

(२४) अपेक्षादि । अनचित्तमात्रादिके हे सखि ! यस्य बीमेन त्वया
साहसं कृतम् । तदिह प्रिये प्रीते निरपराधेऽपि निर्दयः क्रमः कोऽयम् । किं
परिपाटिसवेत्यर्थः । कथमोदयं पतिं त्यक्त्वा निर्दयासीति भावः ।

(२५) मातरिति । मातर्मातर्दलति सन्धूमे विर्भावः । हृदयं दहति विद्दी-
प्यते, देहबन्धोऽवयवसंज्ञानविशेषः ध्वंसते गच्छति । जगत् शून्यं सखि अविरतं

सौदमन्यं तमसि विधुरो मञ्जतीवात्मरात्मा,
विष्वक्मोहः स्तगयति, कथं मन्दभाग्यः करोमि ॥२५॥

कष्टं भोः कष्टम् ।

बन्धुताद्दयकौमुदीमहो, मालतीनयनपूर्णचन्द्रमाः ।
सोऽयमय मकरन्दनन्दनो, जीवसोकतिलकः प्रलीयते ॥२६॥
हा वयस्य माधव !

गात्रेषु चन्द्रनरसो दृशि शारदेन्दु-
रानन्द एव हृदये, मम यस्त्वमासीः ।
तत्त्वां निकामकमनीयमकाण्ड एव
कालेन जीवितमिवोद्धरता हतोऽस्मि ॥२७॥

ज्वाला यस्मिन् कर्मणि तदयथा तथा अनरत्नकरणे ज्वालामि दग्धोऽस्तीत्यर्थः ।
सौदमन्यसादमापन्नोऽत एव विधुरो व्याकुलोऽन्तरात्मा अस्मै तमसि गाढान्धकारे
मञ्जतीवेत्युत्प्रेक्षा । विष्वक् समन्तात् मोहः स्तगयति निर्घोषात् करोमितीत्यर्थः
मन्दभाग्यो हतभाग्योऽहं कथं किं करोमि तत्सङ्गमं विना न किमपि मे सुखम्
ऐहिकं दृश्यते इत्यर्थः ।

(२६) बन्धुतेति । बन्धुतामयं यदुदयं तस्य कौमुदीमहः चन्द्रिकोत्सवः,
मालतीनयनयोः पूर्णचन्द्रमाः पूर्णेन्दुः स इवाङ्गादजनक इत्यर्थः । मकरन्दस्य
नन्दनो सौदमिता जीवसोकस्य संसारस्य तिलकः भूषणस्वरूपोऽयं स माधवः अद्य
प्रलीयते अदर्शनतां यातीत्यर्थः ।

(२७) गात्रेष्विति । हे माधव ! यस्य मम गात्रेषु चन्द्रनरसः मलयजलेपः
दृशि नयने शारदेन्दुः शारदश्रवण इव आनन्दकः । हृदये आनन्द एव आसी-
रभूः । तत् तस्मात् निकामकमनीयमतिमुन्दरं त्वां जीवितं सदीयचित्तमिव
अकाण्डेऽकस्मात् उद्धरता हरता कालेन खलुना हतोऽस्मि, त्वां हरता कालिमाह-
मपि हत इत्यर्थः । अस्मैकस्य माधवस्य मकरन्ददेहे बहुविधचन्दनादिरूपसंभाव-
नया पर्यायावधारभेदः लक्ष्यलूकम् ।

यत् ।

अकथय ! वितरस्मितोष्णसां दृश्यमतिदाहय ! देहि मे गिरम् ।
सहचरमनुरक्तचेतसं प्रियमकरन्दं, कथं न मन्यसे ॥ २८ ॥

साधयः कथां व्रजते ।

मक । [सोच्छासम् ।] अयमचिरधीतराजपट्टश्चिरमांस-
लच्छविर्नवजलधरः तोयश्रीकरासारेष मे वयस्यं जीवयति,
दिष्ट्या जगदुच्छसितं तावत् । (२८)

साध । तत्कथमत्र विपिने प्रियावार्त्ताहारं करोमि (१०) ।

[विलोक्य ।] साधु, साधु ।

फलभरपरिणामश्यामजम्बूनिकुञ्ज-

खलिततनुतरङ्गामुत्तरेण स्रवन्तीम् ।

उपचितघनमाल-प्रौढतापिच्छनीलः,

अयति शिखरमद्रेर्नूतनस्तोयवाहः ॥ ३१ ॥

(२८) सोष्मादी विक्षपति । अकथयेत्यादि । हे अकथय ! निर्दय !
स्मितोष्णसां हासमनोशां दृश्यं देहि । हासपूर्वं पश्यत्यर्थः । यथा । स्मितेन हास्य
विकासेन उष्णसां विकसिताभिव्यर्थः । वचनादानात् हे अतिदाहय ! मे मद्यं गिरं
वाचं देहि । प्रियमकरन्दं सहचरं मित्रम् अनुरक्तचेतसम् अनुरक्तचित्तं कथं
न मन्यसे । कथं नाङ्गीकरोषि । इहावेनादीनां सत्त्वात् कथं रसः । यदाह ।
इहनाश्रयनापावयन्मुसुसनताङ्गनेः । आपत्तेशीपघातैश्च जायते कथं रसः ।
अनुनिहासवैषम्यं कलाङ्गैश्च कृतियथैः । परिदेवितश्रीकायै रभिनेयः स सुरभिः ।

(२९) अचिरधीतत्वेन राजपट्टश्च नीललसिग्धत्वे सत्ते । राजपट्टं नविनेदः
तदत् रश्मिरा दीप्तिमती मांसखा चना हविः कान्तिर्यस्य सः ।

(१०) वार्त्ताहारी दूतः । अतिमहद्वाक्यतया दूतमेवचम् ।

(३१) अक्षिति । फलभराणां फलसमूहानां यः परिष्कातः परिष्कायका
तेन श्यामं श्यामवर्णं सत् जम्बूनिकुञ्जं तथात् खलितं अतएव तनुतरङ्गा अक्षी-
र्णवो यस्या सां स्रवन्तीं नदीं उत्तरेण यस्या नद्या उत्तरदिग्भागे इत्यर्थः ।

सादरस्तुत्याय उक्तुः कृतास्तुतिः ।

कश्चिद्विषय ! प्रियसहचरी विद्युदालिङ्गति त्वाम् ?

आविर्भूतप्रणयसुमुखाश्चातका वा भजन्ते ? ।

पीरस्तु वा सुखयति मरुत् साधु संवाहनाभिः ?

विष्वग्विभ्रत्सुरपतिधनुर्लक्ष्म लक्ष्मीं तनोति ॥३२॥

[आकर्ण्य ।] अये ! प्रतिरवभरितकन्दरानन्दितोत्कण्ठनील-
कण्ठकलकेकानुबन्धिना मन्दहृङ्गतेन, मामनुमन्यते, याव-
दर्थये । भगवन् जीमूत ! (३३)

एनशब्दयोगे द्वितीया । उपचिता वर्तमाना घना निविडा माता श्रेणी यस्य,
अतएव प्रौढतापिच्छनीलः परिपक्वताश्चतस्रवत् नीलवर्ण इत्यर्थः । नूतनस्तीयवाह-
नवनेत्रः अद्रेः पर्वतस्य शिखरं शृङ्गं श्रयति अवलम्बते ।

(३२) कश्चिदित्यादि । प्रार्थनीयितं सुभगप्रश्नमाह । हे सौम्य सुन्दर !
प्रिया वल्लभा सहचरी सततानुगता विद्युत् त्वामालिङ्गति कश्चित् । कथयेत्यर्थः ।
कश्चित् कामप्रवेदन इत्यमरः । विरहितेन कान्ताभिन्नायात् प्रथमं कान्ता-
सङ्गमप्रश्नः । प्रियालिङ्गने सुखं तद्विरहिते दुःखमिति त्वमपि जानासीति
ध्वनितम् । यद्वा । कश्चिदेवमस्मिन्तं मनीष्यः । आविर्भूतप्रणयेन उपश्रव्येन
सुभगाः सुमुखाश्चातकास्त्वं सेवन्ते वा ? वा सुमुख्ये । अनेनार्थिसम्पत्तिरुक्ता ।
पीरस्तुः मरुत् पुरोवातस्य साधु संवाहनाभिः मृदुप्रेरणाभिन्ना सुखयति वा ? ।
अन्वीऽपि सहायसरसमुत्पिडयद्वादिरूपसंवाहनां कुर्वत इति ध्वनिः । अनेन
सहायसम्पत्तिरुक्ता । विष्वक् सर्वतो लक्ष्मीं श्रीभां विभत् सुरपतिधनुः
इन्द्रधनुः कर्तुं लक्ष्मं चित्रं तव तनोति । अनेन प्रसाधनमुक्तम् । विश्वं
विभदिति पाठे हे विश्वं विभद सुवर्णं दधान । वर्षेण ब्रह्मादि-
सम्बद्धा जगदुपकारकलमुक्तम् । प्रसाधनमाह । इन्द्रधनूर्ध्वं चित्रं तव
श्रीभां तनोति । विश्वं विभदिति पाठे तु विश्वं मन्त्रलं श्रीभां तनोति ।
कीदृशम् । इन्द्रधनुश्चित्रं विभद्वधानम् । तदिह जगदुपकारकतया समाप्त्युप-
कारं करिष्यसीति भावः ।

(३३) कश्चितेनानुमतिमाह । अये इति । श्रविशब्दभरितकन्दरानन्दितो

देवात्पश्चेर्जगति विचरन्निष्कया मप्रियां चेत्
आश्नास्वादौ तदनु कथयेर्माधवीयामवस्थाम् ।
आशातन्तुर्न च कथयतात्यन्तमुच्छेदनीयः,
प्राशत्राणं कथमपि करोत्यायतास्थाः स एकः ॥३४॥

[सहर्षम् ।] अहो ! प्रचलितः तदन्यत्र सञ्चरामि (३५) ।

परिक्रामति ।

मक । [सोद्वेगम् ।] कथमिदानीमुन्मादीपरागो माध-
वेन्दुमास्कन्दति, हा तात ! हा अम्ब ! भगवति ! परित्रायस्व,
परित्रायस्व पश्य माधवावस्थाम् । (३६)

सम्यहोक्ता यस्मै सः । यथा । आनन्दिता दृष्टा उत्कृष्टा उदशीवा इत्यर्थः ।
मन्दं गभीरम् । अनुमन्यते स्वीकरोति । आर्तिवन्नाद्देवत्वादीपकेन भगवन्निति ।
अवधारणे यावत् । जीमूत ! मेघ ! ।

(३४) देवादित्यादि । इच्छया जगति विचरन्त्वं मत्प्रियां यदि देववन्नात्-
पश्ये द्रष्टव्यं तदा प्रथमं तां प्रवीक्ष्य अथ माधवदशां कथयिष्यसि । अवस्थानिवे-
दनेन तन्मरणाभावाच्च । कथयता तया आशा पुनःसकलप्रत्याशा सेव तनुः
जीवनव्यङ्गेतुत्वात् नैव अत्यन्तम् अत्यर्थम् उत्छेदनीयं उच्छेद्यः । यैवाहं । अत
हेतुमाह । स आशातनुः एकसस्याः प्राशत्राणं कटाकत्वा करोति इत्यर्थः ।
इह तावत्कालं सा जीवति न वेति सम्भावना दर्शनश्च देवादित्यनेनोक्तम् । प्र-
कृती मत्कार्यमिति जगति विचरन्निव्यनेनोक्तम् । मत्प्रियामित्यनेन सुकुमारत्वा-
दिना विरहदुःखासहिष्णुता उक्ता । आदावाश्वासनं वासांश्वयवपटुत्वादेम् ।
अत्यन्तस्त्रिभवेन अश्वमेधविधया दक्षाकचनम् । तेन च तत्रैराश्वनिविध इत्युक्तम् ।
अचमपीत्यनेन आशातनुमात्रं तद्व्यथाव कल्पत इत्युक्तम् । आशतात्या इत्यनेन
कटाकादिकरणेन मुचसीर्तनम् । माधवस्त्वयं माधवीया । उवाचः । उन्मादाव-
स्थेयम् असम्बन्धमापात् ।

(३५) सहर्षत्वं मरचनमहोक्तम् प्रचलित इति ।

(३६) उपरानी राहुवाचः । श्रेष्ठे सकृदपदेने पित्रादीनां अरक्षस्व
आश्वसयता विरहसङ्केतमिदं तदाह वा तातेति ।

माध । [द्विपदिकया सर्वतोऽवलोक्य ।] धिक् प्रमादः । (१७)
 नवेषु लोभप्रसवेषु कान्तिर्ह्यः कुरङ्गौषु गतं गजेषु ।
 लतासु नम्रत्वमिति प्रमथ्य, व्यक्तं विभक्ता विपिने प्रिया मे ॥१८॥
 हा प्रिये मालति ! [इति मूर्च्छति ।]

मक । सुहृदि गुणनिवासे प्रेयसि प्राचनार्थे
 कथमिव सहपांसुक्रीडनप्रौढसख्ये ।
 प्रियजनविरहाधिष्याधिवेगं दधाने,
 हतहृदय ! विदीर्य त्वं द्विधा न प्रयासि ? ॥१९॥

माध । [आश्वस्योत्थाय ।] सुलभानुकारः खलु जगति
 वेधसो निर्माणसन्निवेशः, भवतु एवं तावत् । [उच्चैः ।] अयमहं
 भोः प्रणिपत्य भूधरारण्यचारिणः सत्वान् विज्ञापयामि, मां
 सुहृत्समवधानदानेन अनुगृह्यन्तु भवन्तः । (४०)

(१७) प्रमादीऽनितम् ।

(१८) नवेष्विष्यादि । नूतनलोभपुण्येषु कान्तिः शास्त्रिणा गौरवं वा
 नव नवपदेन क्षिप्रता लता । कुरङ्गो विखीकृतानि कुरिषीषु । गतं गमनं हसितु ।
 गजत्वं लतासु । इति प्रमथ आश्रये । व्यक्ता लोलेत्यनो हावा इतिवत् ।
 प्रमथ्य मारयित्वा मे प्रिया विपिने विभक्ता खलुखलौक्यत्वं धृता । कथा ।
 इतिः प्रकाशार्थः । तेन लोभप्रसवादिभिर्मे प्रिया विभागीकृता । कान्त्यादि-
 विभान्वारा प्रियाविमान एव उच्येत इत्यवश्यम् । विपिने इति प्राचिनव-
 स्थानानिप्राप्तम् ।

(१९) सुहृदीत्यादि । हे हतहृदय ! कथमपि विदीर्य द्विधा त्वं न
 प्रयासि ? । इति नित्याहम् । सुहृदि मित्रे नृपनिधाने अतिमित्रमिति जीवेन्द्रे
 सहचरिणीक्रीडावादनैरे कान्तादिभिरनभ्युपगम्यमानमहं वति । सुहृदि-
 ष्यादी हेतुहेतुनिरासः । भूतिः क्षिप्ता संसृज्येत्यनरः ।

(४०) प्रियाविभावाद्यदा निरकति सुखमिति । सन्निवेशः प्रकाशः । अह-

भवद्भिः सर्वाङ्गप्रकृतिरमणीया कुलबधू-
रिहस्येर्दंष्ट्रा, वा विदितमयवाखाः किमभवत् ।
वयोऽवस्थां तस्याः शृणुत, सुहृदो ! यत्र मदनः,
प्रमत्ताव्यापारश्चरति हृदि सुस्थश्च वपुषि ॥ ४१ ॥

कष्टं भो ! कष्टम् ।

केकाभिर्नीलकण्ठस्तिरयति वचनं ताण्डवादुच्छिखण्डः,
कान्तामन्तःप्रमोदामभिसरति मदभ्रान्ततारश्चकोरः ।
गोलाङ्गूलः कपोलं कुरयति रजसा कौसुमेन प्रियायाः,
किं याचे यत्र तत्र भ्रुवमनवसरप्रस्त एवार्थिभावः ॥ ४२ ॥

कारः सादृश्यम् । तथा च खोत्रप्रसवादीनि प्रियाकान्ताव्यापनुकारीणि न तु सा
विभक्तेति भावः । सखान् प्राचिनीं विज्ञापयामीति सानुनयं वचनम् ।

(४१) भवद्भिरित्यादि । भवद्भिः इत्यस्यैः सर्वाङ्गेषु स्वभावस्या सा कुलबधू-
र्दंष्ट्रा वा । अथवास्या भवद्भिः किं विदितमभवत् । शुभमशुभं वा किं विज्ञात-
मित्यर्थः । ननु तस्याः किं वय इत्याह । हे सुहृदः ! तस्या वयोऽवस्थां शृणुत ।
यत्र वयोऽवस्थायां हृदि मदनः प्रमत्ताव्यापारी वपुषि सुस्थो वाचश्चरति । एतेन
वचःस्थिः उक्ता । सर्वाङ्गैर्यमेनाभिज्ञानप्रकाशनम् । कुलबधूत्वेन चाश्रय्यमाणः ।
इहस्यैरित्यनेन परिचयव्यापारो । वाकाररश्मेन दर्शनवृत्तान्तयोः सफलत्वं दर्श-
यति । सुरते निःसाध्यता प्राज्ञस्य ससुदाहृतम् । इति भरतः ।

(४२) केकाभिरिति । किं यत्र तत्र याचे । अपि तु न किमपि प्रार्थये ।
वयोऽवस्थावयवसौख्यभावोऽर्थित्वम् । अनवसरमाह । शृवादुद्धतपिच्छमारो
महूरः केकाभिर्यचनं ह्लादयति । चकोरः पक्षिमेदो मत्ततया यमतादृशः
सन् पित्तवृषात् प्रियामभिसरति । गोलाङ्गूलः श्यामसुखी वानरः कौसुमेन
रजसा पुष्पजधूला कान्तायाः कपोली चित्रयति । अतः सखानामन्तावृत्त-
तवार्थिज्ञानवसर इति भावः । भवद्भ्योऽभ्यवमनीयाङ्गवपुषीमुक्ता इत्यभरमाद्या ।
यं याचे इति पाठो यं प्राचिनीं प्रार्थये इत्यर्थः ।

अथ च । दन्तच्छदाक्षिमरञ्जितकान्तदन्त-
 सुखस्य पुष्पति बलीवदनः प्रियायाः ।
 काम्पिज्ञक-प्रसवपाटलगण्डपालि-
 पाकाक्षस्फुटितदाडिमकार्णिक वक्त्रम् ॥ ४३ ॥
 एषः प्रियतमास्त्रन्धविश्रान्तकरो रोहिषानोकहस्कन्ध-
 विश्रान्तकन्धरः करो । कथमवाप्यनवसरः ।
 कच्छूकुम्भलितेक्षणां सहचरीं दन्तस्य कोट्या लिखन्,
 पर्यायव्यतिकीर्णकर्णपवनैराङ्गादिभिर्वीजयन् ।
 जम्बाहर्जनवश्लकीकिसलयैरस्याः स्थितिं कल्पयन्,
 धन्यो वन्यमतङ्गजः परिचयप्रागल्भ्यमभ्यस्यति ॥ ४४ ॥
 अथ नु । नान्तर्वर्त्तयति ध्वनम् जलदेष्वाभ्यन्तमुद्गर्जितम्,
 नासन्नाक्षरसः करोति कवसान् आवर्जितैः शैवलैः ।

(४३) दन्तेत्यादि । बलीवदनी बानरोऽयं कान्ताया सुखसुतृषिष्य
 पुष्पति । कोट्यम् । अक्षराशेष रक्ता मनोऽत्र दञ्जना यत्र तत् । काम्पिज्ञो
 रोचनीहृषः । स्त्राये कन् । तस्य प्रसवेन पुष्येण फलेन वा रक्तगण्डप्रदेशः ।
 पाकाक्षः पाकान्तरमन्तिमपाकस्ततः स्फुटितं विदीर्षं यद्दाडिमफलं तत्कार्णिक ।
 तन्मन्तिमन्तिमः । तदिह्माप्यनवसर इव । आस्त्रान्धगवलीमुखा इत्यमरः । काम्पिज्ञः
 कर्णज्वरान्दी रक्ताङ्गी रोचनीत्वपीत्यमरः । रोहिषानोकङ्गी रोहचक्षुषः ।

(४४) कच्छुत्यादि । अयं वन्यः सुकृती वन्यमतङ्गजः वन्यहृषो वसन्तः
 प्रियायाः परिचयप्रागल्भ्यं सुरतनिःसाध्यसत्तान् अनुतिष्ठति । कोट्यम् । कच्छू-
 कुम्भलितेक्षणां कच्छूतिसुद्रितनयनां प्रियां दन्ताशेषं पालिखन् ईवदुक्षिखन् ।
 कच्छूकृतिमन्तिमः । अत एव कच्छूकासी कुम्भलितेक्षणां भवति । पर्यायैव ज्ञानेन
 व्यतिकीर्णं निश्चिती कर्णं तकीर्तयैः सुखदेवीजयन् । कवचित्पाहर्जनवश्लकी-
 यक्षवैरस्याः स्थितिं प्राचचारणं कल्पयन् ।

(४५) नासन्त्यादि । अयं नासनेरनी हृषो तान्तिव्यन्तो कवचित् ।
 नूनं निश्चितं शैवलैर्विह्वलैश्च विह्वलः । कवचित् ध्वनत्सु सत्सु ईवदुक्षीरदुक्ष-

दानव्यानिविषादमूकमधुपव्यासङ्गदीनाननो,

नूनं प्राणसमावियोगविधुरस्तम्बेरमस्ताम्यति ॥४५॥

अलमनेनायासितेन अन्धतः सञ्चरामि । [वलोक्य ।] एष
सानन्द सङ्घचरौसमाकर्ष्यमानमधुरगभीरकण्ठगर्जितध्वनिः
अपरो मत्तमातङ्गयूथपालः, प्रत्यघविकसितकदम्बसङ्घातसुरभि-
शीतलामोदबहुलसंवलितमांसलकपोलनिष्यन्द-कर्दमितकषा-
यकरटः, समुद्भूतकमलिनीखण्डविप्रकीर्णपर्यंकमलकेसर-
मृणालकन्दकोमलाङ्गुरमाहरन्, अनवरतप्रवृत्तकमनीयकर्ण-
तालताण्डव-प्रचल-जर्जरितजलतरङ्गविततनीहारं समुद्रस्त-
कुररसारसं सरोऽवगाह्य, विहरति भवतु एवमाभाषे । मञ्चा-
भाग ! नागपते ! श्लाघ्ययौवनः खलु अस्मि, कान्तानुवृत्तिचातु-
र्यम् अपि अस्ति भवतः । [सापवादम् ।] (४६)

लीलोत्खातमृणालकाण्डकवलच्छेदेषु सम्पादिताः,

पुष्पत्पुष्करवासितस्य पयसो गण्डूषसंक्रान्तयः ।

कण्ठगर्जनं नागवर्तयति न करोति समीपस्थात् सरस आवर्जितैर्मिलितैः श्रेवशैः
कवचान् न करोति । मदङ्गान्या यो विषादस्तेन मूकानां समराणां व्यासङ्गेन
अन्वेषिततया दीनाननः शोचमुखः । यद्वा । व्यासङ्गो विश्वेवासङ्ग इत्यर्थः ।
तदिह मदङ्गानिचिन्वा सन्नापात् । दीनत्वमधोमुखचिन्नात् । एतेन अनु-
वृत्तिसञ्ज्ञाया विषयव्यावृत्तिरुक्ता ।

(४६) अङ्गमिवाद्यमपि कान्तातिरिक्तमन्यत् न वेतोत्यत आह । अलमिति ।
एतौकस्यान् मधुरकण्ठगर्जितश्रवणाद्वा सानन्देति । मातङ्गो हस्तौ । सम्पातः
सम्पर्कः । सङ्घस्थितौ मिलितः । मांसलः पीनः । निष्यन्दो मदः । कषावः
सुगन्धिः । करटो मच्छदेवः । सुरभौ च कषावः आदिति ज्ञायतः । समु-
द्भूतमुत्प्लवम् । पर्यं पत्रम् । ताक्षी शीतक्रियाकामे मध्वमाकुञ्चितचित्त
इत्यनरनाम्ना । नीहारस्तु कुट्टिष्वेति चारावधौ । कुररः पक्षिभेदः । अङ्ग-
इतिः सेवा । सापवादं सदीपम् ।

सैकः शीकरिणा करेण विहितः कामं विरामे पुन-
र्न खेहादनरालबालनलिनीपत्रातपत्रं धृतम् ॥४७॥

कथमवधीरणानीरसं व्रजति । हन्त मूढ एवास्मिन् वने-
चरे वयस्यमकरन्दोचितं व्यवहरामि, हा वयस्य ! (४८) ।

धिगुच्छसितवैशसं मम यदित्यमेकाकिनो,
धिगेव रमणीयतां त्वदनुभावभावाद्भते ।
त्वया सह न यस्तयाच दिवसः स विध्वंसताम्
प्रमोदस्यगच्छाणां, धिगपरत्र या जायते ॥४९॥

(४७) शीखेनादि । शीखीकूचितविसदृशकवचसमाप्तिषु विवक्षितपद्मसुरभि-
तस्य जलस्य मधुसंक्रान्तवः सन्ध्याः सन्धादिता दत्ताः । पुष्पदिति पाठे-
पुष्टीभवदित्यर्थः । अथःकवचता स्तूयन्तीन सैकः कृतः । तदिदं इयं कामं
युक्तमेव । दोषमाह । विरामे सरीऽवगाहविरती मननकाक्षे पुनरकुटिलनाल-
पत्रपत्रज्वरं न खेहादृतम् । एतदयुक्तमित्यर्थः । अतः कान्तानुवर्तिनं न जाना-
सीति भावः । पुष्कराशीरुहाणि वेत्यमरः । मधुसूयदेन खयं पीत्वा जलदानं
भजितम् । नलिनी पद्मिनी-पद्ममित्यमरवृत्ता । चराक्षः कुटिली मत इति
सैदिनीकारः । आतपात्राद्यत इत्यातपत्रमित्युचितं पदम् ।

(४८) अक्षयितलेन पार्श्वे' निजमपश्यन् सखेदमाह कथमिति ।

(४९) धिगित्यादि । इत्यमेकाकिनो मम बहुवृत्तितवैशसं प्राचक्षारच-
दुःखं तद्विद्म इवा । एवास्मिन्मत्र हेतुः । धिगेव रमणीयवस्तुमवान् उवा-
भाविन इति मुख्यपाठः । रम्यपदार्थविषयानुभवान्निष्कषोत्पादशीखान् चिक् ।
रमणीयवस्तुमवादिपि पाठे उवाभावानिऽनुभवान्निष्कषु चिक् । निष्कषं तत्त्व-
ज्ञानमित्यर्थः । धिगेव रमणीयतां त्वदनुभावभावाद्भते इति पाठे मन सौन्दर्या-
दिष्वं चिक् । कृतः । तवानुभावः सहभावस्तत्र मानोऽभिप्रायसं विना । वथा ।
अनुभावे बावन्नसत्त्वामिनये भावः सत्त्वं तं विना । बावन्नसत्त्वामिनयेऽनुभावस्तु
अतो दुषेः । इति अमरः । भावादित्युते बोधे पद्मिनी । त्वया मकरन्देन त्वया
माकल्या च सह यी दिवसी नास्ति सौऽपि दिवसी भवतां विधीयमानम् । अत्र

मक । अये ! उन्मादमोहान्तरितोऽपि सम्प्रति अयं मां प्रति अप्रतिकूलः, यतः कुतश्चिद्व्यक्तात्प्रवृत्त एवास्य सहज-
स्नेहसंस्कारः तत् असन्नहितमेव मां मन्दते (५०) । [पुरः
स्थित्वा] एष पार्श्वचर एव ते मकरन्दो मन्दभास्यः ।

माध । प्रियवयस्य ! सन्भावय, परिष्वजस्व मां, प्रियान्तु
मालतीं प्रति निराशः परिश्रान्तोऽस्मि (५१) । [इति मूर्च्छति] ।

मक । एवं सन्भावयामि जीवितेश्वरम् । [विलोक्य सक-
रुणम् ।] हा कष्ट ! आविर्भूतमत्परिष्वङ्गोत्कण्ठ एव निश्चेतनः
संवृत्तः तत्किमिदानीमाशाय्यसनेन । सर्वथैव मे नास्ति वयस्य
इति परिच्छेदो युक्तः (५२) । हा वयस्य ! ।

यत्स्नेहसंस्पर्शवता हृदयेन नित्य-

मावह्वयेषु विनापि निमित्तयोमात् ।

त्वद्व्यापदो गणयतो भयमम्बभावि

तत्सर्वमेकपदएव मम प्रशान्तम् ॥ ५३ ॥

मालतीमकरन्दाभ्यां या प्रमोदसंगतया मम जायते तामपि विक् । युवाभ्यां
विना देवान्मे हर्षोऽपि चाभासीभूत इति भावः । अत एव प्रमोदस्य संगतयाया
रूपकेन अस्तीकृतमुक्तम् ।

(५०) उन्माददम्यामनियमात् यतः कुतश्चिद्व्यक्तात् व्यसृक्तात् संस्का-
रानिव्यसृक्तात् । प्रवृत्तः उद्भूतः ।

(५१) सन्भावय पालय । अमाहैराव्याह मूर्च्छेत्येतदर्थं निराश इत्युक्तम् ।

(५२) जीवितेश्वरमित्यनेन तुल्या जीवनसामग्री उक्ता । निश्चेष्टः प्रसन्नबुद्ध-
मनाकृतिः । परिच्छेदी निश्चयः ।

(५३) हृदिआदि । स्नेहसंस्पर्शवता स्नेहस्पर्शसमायुक्ता हृदयेन हृदा
विनिर्गमयोमात् विनापि भयकारकं विनापि आवह्वयेषु सकम्पं यत् सर्वं निमित्तम्
अम्बभावि अनुभूतं तत्सर्वं त्वद्व्यापदः त्वदीवविपत्तीर्नृणवतः सन्भावयतो मम

सखे ! वरं तावन्त एवातिक्रान्ता सुहृत्ताः, तथाविध-
मपि भवन्तं येषु चेतयमानमनुभूतवानस्मि, (१४) इदानीं तु,

भारः कायो, जीवितं वज्रकीलं

काष्ठाः शून्या निष्फलानीन्द्रियाणि ।

कष्टः कालो मां प्रति त्वअयाणे,

शान्तालोकः सर्वतो जीवलोकः ॥ १५ ॥

[विचिन्त्य] तत्किं नु खलु माधवास्तमयसाक्षिणा मया
भवितव्यमिति जीवामि ? भवतु यमुष्मादेव गिरिग्रिखरात्

एकपदे एकस्मिन् खण्डे प्रज्ञानं परिसमाप्तम् । कदा ते किं स्यादित्यादिभयं प्रकृत-
दृष्ट्या प्रज्ञानमिति भावः । एतत्पक्षे गण्यतेति पाठे विधिनैत्यर्थात् । यथा ।
त्वदव्यापदो गण्यता इदा यद्वयमनुभूतं तदधुना गतमित्यर्थः । तथा च त्वन्निमित्त-
मधुना तु सद्यस्तुकेव विषदिति भावः ।

(१४) वरं मनानिष्टे । मनानिष्टे वरं यत्तु कश्चिदाह तदव्ययमिति ज्ञानतः ।
अव्ययानामनेकार्थत्वादुक्तोऽर्थः सुखम् एव । चेतयमानं चेतनावसम् ।

(१५) भार इत्यादि । कायो भारी धर्तुमशक्यः । भारवाशकृतवा-
ग्याधिः । जीवितं जीवनं वज्रकीलकमनुष्केदाम् । जनेन मर्मच्छेदः । मर्मच्छेदेन
विना । दिशः शून्या इति अकृता । इन्द्रियाणि मेलादीनि चक्षुराणि श्रोत्रा-
ण्यनादि । बाह्यविषयायकादेत्यन् । काष्ठः कठो दुःखदः । दैत्येन जीवनाश-
जता । संसारः सर्वज्ञ प्रज्ञानदहनः । यथा च मां विना न मज्जीवममिति
भावः । त्वत्प्रकाशे तव मममे विनाश इति भावः । सतिसमगो इत्यम् । मां
प्रतीति सर्वज्ञ बोध्यम् । यथा । इन्द्रियादिद्रव्यमवश्यं प्रधानद्रव्यद्रव्येन दौष-
नाश । तत्र काच इति इन्द्रिया जीवनमिच्छात्मनः काष्ठा इति दिश इन्द्रियाणि
इति इन्द्रियाणां काच इति काचस्य दौष इति विषयाणां दौष लक्षः । शान्ता-
लीकोऽनुपवीण्य इत्यर्थः ।

(१६) वज्रमयी विनाशः । व्याघ्रदंष्ट्रावामवम् । यदाह । त्रिवेदस्यैव
विद्या च दैव्यं व्याधिः ममलक्षणा । अकृता मरत्यैव व्याधी तु कष्टोऽपि

पाटलावत्यां निपत्य, माधवस्य मरणापेक्षरो भवामि (५६) ।

[सकृदपि निहत्य आलोक्ष्य ।] कष्ट ! भोः कष्टम् !

तदेतदसितोत्पलद्युतिशरीरमस्मिन्नभू-

न्ममातिदृष्टपौडनैरपि न दृप्तिरालिङ्गनेः ।

यदुल्लसितविस्मया वत निपीतवत्यः पुरा,

नवप्रणयविभ्रमाकुलितमालतीदृष्टयः ॥५७॥

आश्चर्यम् एतस्यां तनौ अचरमे वयसि तावती गुणसमा-
हारस्य (५८) सन्निवेशः, कथमिवाभूत् । सखे माधव ! ।

आपूर्णां कलाभिरिन्दुरमलो यातव्यं राक्षोर्मुखम्,

सञ्जातस्य घनाघनो जलधरः शीर्णस्य वायोर्जवात् ।

निर्हृत्तस्य फलेष्वहिर्द्रुमवरो दम्भस्य दावाग्निना,

त्वं चूडामणितां गतस्य जगतः प्राप्तस्य मृत्योर्विशम् ॥५८॥

५ । पाटलावती नदीमदः । प्रियदर्शनायं निवर्तनम् । मूर्च्छां दृष्ट्वा
सकृदपि ।

(५७) तादृशं दृष्ट्वा सखेदमाह । तदित्यादि । सखे ! यतवाक् नौल-
नखिनस्मानं तदेतत् । अलिङ्गने बाधासङ्गतेः अपि आलिङ्गनेर्मम दृप्तिर्मासूत् ।
यदहं नवप्रणयविभ्रमाकुलितमालतीदृष्टयः नवस्य इतिवासञ्जातमाकुलमाख्योदृष्टय
सञ्जातविस्मया उपचितानुताः पुरा मूर्धे निपीतवत्यो निष्पादरीष अचरणीयत-
व्य इत्यर्थः । वत खेदे ।

(५८) अचरमे मूर्धने । समाचारी वीर्यः ।

(५९) आपूर्णं इति । सञ्जातिः शीघ्रशायिः आपूर्णस्य समस्त इन्दुवन्दो राक्षी-
मुखं वाक् सञ्जातं उत्पद्यमानो घनाघनो बहुल इत्यर्थः जलधरः वायोर्जवात्
वेनात् शीर्णस्य । निर्हृत्तस्य उत्पन्नीतिः फलेष्वहिः द्रुमवरो फलमरिषः तन्वराजः
दावाग्निना दम्भस्य । त्वं जगतः चूडामणितां श्रेष्ठतां मूर्च्छां विजयीष्य
मावीषि ।

[विचिन्व ।] तत्परिचये अहं तावदेवं मतमपि वयस्य,
अर्थितव्यं अनेन सम्प्रत्येव अयमर्थः । [परिचिन्व ।] हा वयस्य !
विमलविद्यानिधे शुचिशुभे ! मालतीप्रायश्चाद्विजितेन्दुर ! हा
सौन्दर्यविनिर्जितरतिरमणच्छाय ! हा कामिनौहृदयमन्धय !
हा बान्धवपयोनिधिशरच्चन्द्र ! हा कामन्दकौमकरन्दानन्दन-
सुखचन्द्र ! माधव ! अयमत्र ते जन्मनि अपश्चिमः पश्चिमावस्थां
प्रापितो मकरन्दबाहुपरिष्वङ्गः । (६०) सएव मकरन्दो मुहूर्त-
मपि जीवतीति मैवं मंस्थाः ।

आजन्मनः सहनिवासतया मयैव

मातुः पयोधरपयोऽपि समं निषीय ।

त्वं पुण्डरीकमुख ! बन्धुतया निरस्त-

मेको निवापसलिलं पिबसौत्ययुक्तम् ॥६१॥

[सकृदर्थं विमुच्य परिक्रम्य च ।] इयमधस्तात्पाटला-
वती, भगवति आपगे ! प्रियसुहृदो यत्र मम तत्रैव सम्भवो
भूयात् असुख भूयोऽपि भूयासमनुसञ्चरः (६२) ।

इति पतितुमिच्छति ।

(६०) एवं मतं सूचितम् । अयमर्थं आलिङ्गनरूपः । नवा सहेति शेषः ।
अपश्चिमो दुर्लभः । पश्चिमावस्था शेषावस्था ।

(६१) आजन्मेत्यादि । हे पद्मास्य ! जन्मन आरभ्य मयैव समं तुल्यसङ्ग-
तया मातुः सत्यं पीत्वा अष्टुना त्वमेको निवापसलिलं प्रेतोदन्नाहिलं बन्धुसमूहेन
दत्तं पिबसि इत्येतद्वचोव्यम् । सहपानार्थमङ्गमप्यागच्छामीत्यर्थः । निवापः पिब-
देवेत्यादित्थम् ।

(६२) आपसा गदी । प्रियस्तेत्यादि । मित्रस्य सम्भव उत्पत्तिर्द्यत्त जनापि
तत्रैव भूयान् । असुख अपरकिन् लोके पुनरपि अस्मि अनुचरी भूयादितिभ्यर्थः ।
सूयादित्यादी भावेनायां लिङ् ।

[प्रविश्य सहसा सोदामिनो । वारयित्वा ।] वत्स ! अलं साहसेन ।

मक । [विलोक्य ।] अयम् ! कासि ? किमहं त्वया प्रति-
षिद्धः ?

सोदा । आयुष्यन् ! किं त्वं मकरन्दः ?

मक । सुखं, स एवास्मि मन्दभास्यः ।

सोदा । वत्स ! योगिनी अस्मि, मालत्वा अभिज्ञानस्य
धारयामौति ।

वक्तव्यमात्रं दर्शयति ।

मक । [सोच्छासं सकण्ठम् ।] आर्य्ये ! अपि जीवति
मालती ?

सोदा । अथ किम् । वत्स ! किमत्याहितं (६३) माधवस्य
यदनिष्टे व्यवसितोऽसि इति आकम्पितास्मि । अथ माधवः कः ?

मक । आर्य्ये ! तमहं प्रमुग्धमेव वैराग्यात्परित्यज्य
आगतः, तदेहि, तूर्णं सम्भावयावः । [त्वरितं परिक्रामतः ।]

माध । [आश्चर्य्यम् ।] अये ! प्रतिबोधितः एवास्मि केनापि,
नूनमस्य अभिनवजीभूतजलवाहिनः प्रभञ्जनस्य अनपेक्षितास्म-
दवस्थोऽयं व्यापारः (६४) ।

मक । दिष्ट्या पुनः प्रत्यापन्नचेतनो वयस्यः ।

सोदा । [विलोक्य ।] संवदति उभयोर्मालतीनिवेदितः
शरीराकारः (६५) ।

(६३) अत्याहितं प्रनीतोऽभूत् ।

(६४) प्रभञ्जनी वायुः ।

(६५) उभयोर्माधवमकरन्दयोः ।

माध । भगवन् पौरुषपवन ।

अस्य जलदानभोगभान् प्रमोदय चातकान्,
कलय शिखिनः केकोत्कण्ठान् कठोरय केतकान् ।
विरहिणि जने मूर्च्छां लब्ध्वा विनोदयति व्यथाम्
अकरुण ! पुनः संज्ञाव्याधिं विधाय किमौहसे ? ॥६६॥
मक । सुवृत्तमखिलजन्तुजीवनेन मातरिखना । (६७)
माध । देव वायो ! तथापि भवन्तमेवं प्रार्थये । (६८)

विकसत्कदम्बनिकुरम्बपांशुना

सह जीवितं वह मम प्रिया यतः ।

अथवा तदङ्गपरिवासश्रीतलं

मयि किञ्चिदर्पय भवान् हि मे गतिः ॥ ६९ ॥

(६६) भगवति । हे वात ! अभोगभान् जलपूर्णान् जलदानं मेघान्
अस्य चातकान् तदाख्यपण्यः प्रमोदय मेघजलदानेन सन्तोषय । केकोत्-
कण्ठान् केकारवोक्तुकान् शिखिनो मयूरान् कलय नर्तय केतकान् तदाख्य-
पुष्पाणि कठोरय त्वज्जलपातेन केतकाः कठोरोभवन्तीत्यर्थः । विरहिणि वियोग-
युक्ते जने मयीतिशेषः । मूर्च्छां विरहदशाविशेषं लब्ध्वा व्यथां विरहजन्य-
क्षेमं विनोदयति अपनुदति सति हे अकरुण ! निर्दय ! पुनः संज्ञाव्याधिं
चेतन्यरूपरीमं विधाय-जनयित्वा किमौहसे ? चेष्टसे ? एतावतापि किं त्वं न
सन्तुष्टोऽसीति भावः ।

(६७) मातरिश्वा वायुः । बातीति वायुरित्युचितपदम्यासेन जीवन-
योग्यता उक्ता ।

(६८) तथापि अनित्यकरणादपि ।

(६९) विकसदित्यादि । मम प्रिया यतो यत्र तं देशं मम जीवितं विकसत्-
कदम्बनिकुरम्बपांशुना प्रफुल्लकदम्बसमूहधूत्वा सह प्रापय । अटव मे इति वा
पाठः । सा विरहदीना विधेय चतस्रोज्जीवनाय मज्जीवितं नयेति भावः ।
पांशुना सहज्वनेन घरमाच्छ्रयं मे जनीऽपि तत्समूहे दमिष्यतीति न ते प्रबालोऽपि
आदित्युक्तम् । नो वा तदङ्गपरिवासश्रीतलं शिवाङ्गचदामस्मिदिहिनं दल्लिखि-

कृताञ्जलिः प्रथमति ।

सौदा । सुसमाहितः खलु अभिज्ञानदर्शनस्य अवसरः (७०) ।

अधली मातां मुचति ।

माध । [साकूतविस्मयहर्षम् ।] कथमियमस्मद्विरचिता
प्रियायाः स्तनोद्भेददुर्ललितमूर्त्तिः अनङ्गमन्दिराङ्गणवकुल-
प्रसवमाला (७१) ।

[निरूप्य, सहर्षम् ।] कः सन्देहः । तथाहि । स एवाय-
मस्याः ।

सुधेन्दुसुन्दरतदीयसुखावलोक-
हेलाविशृङ्खलकुतूहलनिष्ठवाय ।

इत्यु मयि तदप्यं देहि । ईरयेति पाठे प्रत्येक्यर्थः । तदेव मे तापमान्ये
स्यादिति भावः । अत्र हेतुमाह । यतो मम भवान् गतिः आश्रयः । आश्रय-
स्याश्रितजीवनं युक्तमेवेति भावः । अपि वेति पाठेऽपि सञ्भावनायाम् ।

(७०) समाहितो युक्तः । वायुप्रार्थनाप्रकरणात् ।

(७१) प्रियाङ्गसङ्गिमाखलीकात्सङ्कर्षत्वम् । दुर्ललिता अतिप्रिया । अनङ्ग एव
मन्दिरमनङ्गस्य वा मन्दिरम् ।

(७२) सुधेत्यादि । अस्या मालायाः स एवायं भारी यो लज्जिकाया
अपि समीपमकरोत् । अपिपदान्माखत्या अपीत्यर्थः । विषमं दधितं यन्मना
यत्र सः । विषमेव दधित इति वा । अत्र हेतुमाह । सुधं मनीषम् इन्दु-
सुन्दरम् इन्दुकात् सम्पाद्यतोमुच्यम् । यथा । विरहात् आमलादिना वासिन्दुवत्
काकां यत् तदासं तदाक्षीके सति हेलाया अङ्गारवेष्टया विशृङ्खलं सर्वत्र वर्तमानं
यत् क्षीतुको तदमीपमाय दुर्लभेः पूर्ववचनादन्वया दत्तेः पुणे रचितः । एतत्तु प्रथ-
माह एवं व्यक्तम् । ननु हेला क्षीविषया । यदाह भरतः । यौवने विदग्ध क्षीर्वा
विभारा नेत्रपङ्क्त्याः । आदौ तयोऽङ्गलासेवा दग्ध आभाविभासया । तत्रा-
ङ्गुलीषु हावहेलावचनम् । अचिन्तनीविभाराद्याः अङ्गारका यत् त्वचाः ।
सशीवरीवका भावा हावासेव्यः समुज्जिताः । य एव हावः सेवासी अङ्गाररस-

दुर्न्यस्तपुष्परचितोऽपि लवङ्गिकाया-

स्तोषं ततान विषमप्रथितोऽपि भागः ॥ ७२ ॥

[सहर्षोन्मादमुत्थाय ।] प्रिये मालति ! ननु इयं वीक्ष्यसे ।

[सकोपमिव ।] अयि (७१) मदवस्थानभिन्ने !

प्रयान्तीव प्राणाः सुतनु ! हृदयं ध्वंसत इव,

ज्वलन्तीवाङ्गानि प्रसरति समन्तादिव तमः ।

त्वरामस्तावोऽयं न खलु परिहासस्य विषय-

स्तदण्णोरानन्द वितर मयि माभूरकरुणः ॥ ७४ ॥

[सर्वतो दृष्ट्वा सनिर्वेदम् ।] कुतोऽत्र मालती ? [वकुल-
मालामुद्दिश्य ।] अयि प्रियाप्रणयिनि वकुलमाले ! उप-
कारिणी असि अतः स्वागतं भवत्याः ।

सम्भवा । समाख्याता वृषेहेला ललिताभिनयात्मिका । अती माधवे हेलित-
युक्तम् । मैवम् । स्त्रीव्यामित्यस्त्रीपक्षचयत्वात्पुष्पेऽपि कामावस्थासाम्याहेला
यदाह । हेला हावस भावस व्याजी विग्रहभाषणम् । चाटुः प्रेमाभि-
सम्भानं चकितं च विस्तारितम् । तत्र रागतः सहसा प्रवृत्ती हेतुचिन्तो-
न्नासी हेलेति । यदा । अवलीक्यत इत्यवलीकः । कर्मणि घञ् । इन्दु-
सुन्दरमालतीमुखेऽवलीक्या दृष्ट्वा वा हेला तदा विग्रहलं वन्माधवस्य कुतूहलं
तदुमीपनायेत्यर्थः ।

(७१) सहस्रलिखितप्रवादार्जनाह्वयः । दर्शनाप्राप्त्या पुनराह । नन्विति ।
अत्रापि कामादुपाकृत्यते अयि इति ।

(७४) परिहासाददर्शनमात्रस्य तदनवसरमाह । प्रयान्तीत्यादि । प्राणाः
प्रयान्तीव संपतः शून्यत्वात् । हे सुतनु ! हृदयं मयी ध्वंसत इव मोहात् । अङ्ग-
ज्वलनमतिदाहात् । एतेन व्याचिह्नितः । सर्वतस्तमः प्रसरतीव । अनेन
जडता । सकलीन्द्रियाचानवहात् । जडतानन्तरं मरचमहाकामावास एव
युक्त इत्याह त्वरति । खलु निश्चये । अत एव ततो नेत्रपीतिं दीदृ । स्वं
दर्शयेत्यर्थः । मदिवये अलवली निर्दयी मा भूः न भविष्यसि । यदा । अवलीक्यो
मा भूयं भवसि । नाहं सुकृति कावसानाम्ने सुक् । इत्यन्तर्गतप्रेमावाप्तम् ।

निष्पत्त्युहाः प्रियसखि ! यदा दुःसहाः सम्भूवु-
 र्देहोद्वाह्यसनगुरवो मन्मथोन्माथवेगाः ।
 तस्मिन् काले कुबलयदृशस्वत्समाश्लेष एव
 प्राणत्राणं प्रगुणनमभून्मत्परिवृङ्गकल्पः ॥७५॥

सकलार्थं निर्वर्ण्य *

आनन्दमिश्रमदनज्वरदौपनानि
 गाढानुरागरसवन्ति तदा तदा च ।
 स्नेहाकराणि मम मुग्धदृशस्य कण्ठे,
 कष्टं स्मरामि तव तानि गतागतानि ॥७६॥

(७५) निरित्यादि । प्रियसखि ! वकुलमाले ! मासत्याः पद्मात्याः मन्मथो-
 न्माथवेगाः कामोन्माथवेगा निष्पत्त्युहाः निर्विघ्ना अत्यर्थं दुःसहा देहोद्वाह्यसन-
 गुरवः अद्भुतदुःखमहात्सः यदा यस्मिन् काले सम्भूवुः सम्भूयोदताः तत्र काले
 तस्यास्तदासिङ्गनमेव शीघ्रं प्राणरक्षकमभूत् । अत एव मदासिङ्गनगुह्यः ।
 उन्माथ उन्माथनमुद्दिग् इति यावत् । प्रगुणमिति पाठे प्रकटगुणमित्यर्थः । क्रिया-
 विशेषणं वा । कामदुःखोद्दिग् प्रियसङ्गस्य अस्वाभादविपन्नम् । मासतीप्रणयित्वात्
 प्रियसखि इति । दुःसहत्समधृतिकरणात् । उद्वाह उदगतदाहः । व्यसनस्थाने
 व्यसन इति पाठे व्यसनं पीडा । अधुना मालां विना अस्याः कथं जीवनं
 भविष्यतीति भावः ।

* निर्वर्ण्यं निरूप्य ।

(७६) आनन्देत्यादि । मम मासत्याश्च कष्टं तव तानि गतागतानि
 स्मरामि । स्मरन्त्यस्मिन् अतिदुःखदत्तात् कष्टम् । तदा तदा तस्मिन्काले काले ।
 तत्र चौरिकाविवाहात् पूर्वं मासतीकष्टगतेति गतं लवङ्गिकावृत्त्या माधवकष्ट-
 भागतेत्यागतमित्येकम् । चौरिकाविवाहे मासत्या माधवकष्टनीता अतो गतमद्य
 तन्मुखदर्शनात्सकष्टोऽर्पितेत्वानतमिति द्वितीयम् । पुनस्तत्र प्रणयवशाद्माध-
 वेन मासत्यै दृष्टेति अतमिदानीं तु सौदामिन्या मासतीसकाशादानौय दत्तेति
 त्रीणि गतागतानि । अतएव बहुवचनम् । कोटशानि । तद्दशासामन्तरा-
 न्तरा हर्षस्वाभादानन्दमिश्रितकामतापप्रकाशानि । इदानीनुरागरसयोनीनि ।

इदमे निधाय सूचति ।

मक । [उपसृत्य वीजयन् ।] समाश्वसिहि सखे ! समाश्व-
सिहि ।

माध । [आश्वस्य ।] मकरन्द ! किं न पश्यसि कुतोऽपि
सहसैव मालतीस्नेहं बहतो वकुलदासो लाभः तत्कथं नु
मन्यसे किमेतदिति ।

मक । वयस्य ! इयमार्था योगेश्वरी अस्म्य मालत्यभिज्ञा-
नस्य नेत्री ।

माध । [विलोक्य सकरुणं कृताञ्जलिः ।] आर्य्य ! प्रसौद,
कथय, जीवति मे प्रिया ? (७७)

सौदा । वत्स ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि ! जीवति सा
कल्याणिनी ।

[माधवमकरन्दौ दृष्ट्वा उच्छ्वस्य ।] आर्य्य ! यद्येवं तत्
कथय कथमेष वृत्तान्त इति ।

सौदा । पुरा किल करालायतने मालतीमुपहरन्नघोरघण्टः
करवालपाणिना माधवेन व्यापादितः ।

माध । [सोद्वेगम् ।] आर्य्य ! विरम, परिज्ञातो वृत्तान्तः ।

मक । क इव ?

माध । सखे किमन्यत् ? सकामा कपालकुण्डलेति (७८) ।

मक । आर्य्य ! अप्येवम् ?

अं इत्य आक्षरी शेषं तानि । अं इं प्रीतिमाकुर्वन्ति व्याकुर्वन्तीति अं इति आक्षराणि ।
अन्ती इति आदिना उपसृत्यः । तथा तथा वेति अक्षरात् आक्षारपरिवृत्तः ।

(७७) आर्य्या नाम्ना ।

(७८) सकामा महपकारिण विद्वन्मतिशेखरः ।

सौदा । एवं यथानिवेदितं वक्ष्ये न ।

मम । कष्टं भोः कष्टम् ।

कुमुदाकरेण शरदिन्दुचन्द्रिका

यदि रामणीयकगुणाय सङ्गता ।

सुकृतं तदस्तु, कतमस्त्वयं विधि-

र्यदकालमेघविततिर्व्ययूयुजत् ॥ ७८ ॥

माध । हा प्रिये मालति ! कष्टमतिवीभक्षमापन्नासि (८०)

कथमिव तदाभवस्त्वं कमलमुखि ! कपालकुण्डलाग्रस्ता ? ।

उत्पातधूमलेखाक्रान्तेव कला शशधरस्य ॥ ८१ ॥

भगवति कपालकुण्डले ! (८२)

निर्माणमेव हि तदादरलालनीयं,

मा पूतनात्वमुपगाः शिवतातिरेधि ।

(७८) कुमुदेत्यादि । कुमुदसमूहेन यदि शरचन्द्रचन्द्रिका सौन्दर्यगुणाय सङ्गता प्राप्ता तत् सुकृतं शोभनकरचमस्तु । इयोरपि रम्यत्वात् । अयं पुनः कः प्रकारः कुम्भितप्रकारो वा यदकालमेघपङ्क्तिर्व्ययूयुजत् वियोजयामास विच्छेदं कृतवतौत्यर्थः । ध्वनिना अत्र कुमुदाकरो माधवः चन्द्रिका मालती मेघ-सलतिः कपालकुण्डला इत्युक्तम् ।

(८०) अतिवीभक्षमिति । उद्देगहेतुकपालकुण्डलादग्रं नादवीभक्षः । यदाह । सहेजनैश्च वरभिर्वीभक्षरसः लसुङ्गवति ।

(८१) कथमित्यादि । कपालकुण्डलाग्रस्ता तत्कलिता, हे कमलमुखि ! पद्म-मुखि ! तदा त्वमपि कथमभवः ? भयात् कथं त्वमासीः किं त्वयोक्तं कसे जाता अभूदित्यादिप्रापनाय कथमिति सामान्यनिर्देशः । केतुकवङ्किता चन्द्रकलेव । एतदुपमया बीभक्षजविधादसम्भवा ज्ञानिरूप्यता । यदाह । अपकारस्तयोन्मादी विषाहो मद एव च । अत्युच्चोर्ध्वमर्थं चैव भावा बीभक्षसम्भवाः ।

(८२) स्त्रीवाचं नैव चातयेदिति निजधर्मे जानत्वा तया सा चातितेति शोककुण्माह भगवति इति ।

(८३) निर्माणमित्यादि । तन्निर्माणं मासतीकपादिकमेव हि चादरेण

नैसर्गिकी सुरभिषः कुसुमस्य सिद्धा
मूर्ध्नि स्थितिर्न चरणैरवताडनानि ॥ ८३ ॥

सौदा । वत्स ! अलमाधेगेन ।

अकरिष्यदसौ पापमतिनिष्करुणैव सा ।

नाभविष्यमहं तत्र यदि तत्परिपन्थिनी ॥ ८४ ॥

[माधवमकरन्टी । प्रणम्य ।] अतिप्रसन्नमार्थ्याचरणैः (८५)

तत्कथय, कथं पुनः त्वमेव अस्माकं बन्धुः ।

सौदा । आस्यथः खलु एतत् (८६) । [उत्थाय ।] इय-
मिदानीमहम्,

गुरुचर्यातपस्तन्त्रमन्त्रयोगाभियोगजाम् ।

इमामाक्षेपणीं सिद्धिमातनोमि शिवाय वः ॥ ८७ ॥

लालनीयं रक्षणीयं भवति । रम्यत्वादेव । पुतनात्वं राक्षसीत्वं तन्नाशिन मा
उपगा ना गमिष्यसि । शिवतातिः कल्याणकारी एषि भव । शिवतामुपैतीति
पाठे तन्निर्माणम् । कर्तुं शिवतां कल्याणत्वं गच्छति । सुरभिषः सुगन्धस्य
पुष्पस्य मूर्ध्नि स्थितिः मस्तके धृतिः स्वभावसिद्धा । चरणैः पादैः अथ पीडनानि
न स्वभावसिद्धानीत्यर्थः ।

(८४) अकरिष्यदित्यादि । असौ कपालकुण्डला पापं तदवधकपन-
करिष्यदेव । अतिनिष्करुणा यतः सा । यदि तत्र स्थाने बन्धे वा तस्याः
परिपन्थिनी विरोधिनी अहम् न अभविष्यम् । क्रियातिपत्तौ लुब्धः बुद्धिप्रत्यय-
तया असौ इति ।

(८५) अतिप्रसन्नं प्रसादः कृतः ।

(८६) आस्यथः । युवानित्यर्थात् ।

(८७) बुद्ध्यादि । गुरुचर्या गुरुसेवा गुरोर् अर्थां विविष्टमनुष्ठानम् ।
तपस्यान्द्राद्यर्थादि । तन्त्रं मन्त्रलवर्तनादि । मन्त्रसारात्मकतिथिबीजां तन्त्र-
आत्मस्य वा मन्त्रः । योगः समाधिः । एषु अमिबीनादभ्यासात् आसक्ति-
रज्ञाम् आक्षेपणीम् आकर्षणीं सिद्धिं युष्माकं कल्याणाय विस्तारयामि ।

इति समाधवा निष्क्रान्ता ।

मक । आश्चर्य्यमाश्चर्य्यम् !

व्यतिकर इव भौमस्तामसो वैद्युतश्च
क्षणमुपहतचक्षुर्दृष्टिरुद्धूय शान्तः ।

त्रिलोक्य समयम् ।

कथमिह न वयस्यस्तत्किमेतत्, [विचिन्त्य] किमन्यत् ।

प्रभवति हि महिम्ना स्नेन योगेश्वरीयम् ॥ ८८ ॥

[सवितर्कम् ।] किमयमनर्थ इति सम्प्रति सुगन्धोऽस्मि (८९) ।

अपि च । अस्तोकविस्मयमपस्मृतपूर्वद्वन्द्व-
मुद्भूतनूतनभयज्वरजर्जरं नः ।

(८८) व्यतिकर इत्यादि । साक्षतीषाणां वा अप्यज्ञानादयं तामसीऽन्व-
कारणः । अत एव भौमः । तत्त्वोपनशानाद्द्वैद्युतसायं विद्युत्कलन्वी । व्यति-
करः सम्यक्तः । अत एवानन्दानुसन्धारेण सपङ्गतनेतव्यः । कौटुम्भः । अथ-
मुद्भूय शान्तः । अत एव विद्युद्विद्योतो वितर्कः । कथमिह स्थाने बह्वक्षो
माधवोऽपि नास्ति । तत् किमिदं क्व गतः केन वा स नीत इति विचिन्त्यत्यर्थः ।
निर्धयमाह । अन्यत् किम् । यत इयं योगीश्वरी निजतपःप्रभावेण प्रभवति ।
अनया नीत इति भावः ।

(८९) संग्रह्याह किमयमिति । सीदामिनीनयनेऽयं प्रयोजनं कपाक्ष-
कुण्डलानयनेऽनयं इति भावः ।

(९०) अशोकियादि । अस्माकं चेतः चित्तम् कर्तुं आनन्दबोधाभा इव-
बोधाभां प्रवृत्तत्वं मिथत्वं लक्षति । कौटुम्भम् । अशोकविच्छेदम् अनस्यार्थम् ।
एकदैव नानारससम्भवात् । अपस्मृतं विस्मृतं पूर्वद्वन्द्वं साक्षतीष्वरक्षणं यत् ।
अत एवानन्दः । अस्मृतं नवं भयं माधवापकारप्रकाशतं तेन शरीरेण जर्जरं
कीर्णम् । अत एव शीघ्रः । यथा । माधवानवकीर्णनेनोद्भूतमहप्रकाशज्वरजर्जर-
तया शीघ्रः । एकश्च एव दृष्टिर्वा दृष्टित्वं प्रतीक्षी भवति तत् । साक्षती-

एकचण्डुटितसङ्घटितप्रमोह-

मानन्दशोकशवलत्वमुपैति चेत् ॥८०॥

तदत्रैव कामारगहने सङ्घ अस्मद्गणेषु प्रविष्टां भगवती-
व्यस्य तस्या वृत्तान्तमेनं कथयिष्यामि । [इति निष्क्रान्तः ।]

इति मासतीमाधवे नवमोऽङ्कः ।

दशमोऽङ्कः ।

—:०:—

ततः प्रविशति कामन्दकौ मदयन्तिका लवङ्गिका च ।

कामं । [सास्रम् ।] हा वत्से मालति ! मदङ्कालङ्कार-
कारिणि । कासि देहि मे प्रतिवचनम् ।

आजन्मनः प्रतिसुहृत्तविशेषरम्या-

श्याचेष्टितानि तव सम्प्रति तानि तानि ।

चाटूनि चारुमधुराणि च संस्मृतानि,

देहं दहन्ति हृदयं च विदारयन्ति ॥ १ ॥

लाभसम्भावनाया वृत्तिती माधवापकारसम्भावनाया घटित इति भावः । अत
एवास्माद्यर्थम् । शोकशब्दोऽल्पपर्यायः । अस्मद्गणेषु मदयन्तिका लवङ्गिकाभ्याम् ।
विप्रगष्टमिति कश्चिञ्चित् पुस्तके पाठो दृश्यते तत्रादृशमानामित्यर्थः ।

(१) आजन्मनः इति । आजन्मनः जन्मदिनपर्यन्तं प्रतिसुहृत्तं विशेषे-
रम्याणि चारुणि चाचेष्टितानि विलासादयः सम्प्रतीदानीं चाटूनि प्रियाणि
चारुमधुराणि चटूनि ललितानि च तानि तानि संस्मृतानि सन्ति देहं दहन्ति
हृदयमनःकारकं विदारयन्ति । एतानि तथा सीदुमन्त्रकानि आतापीत्यर्थः ।

[आकाशे ।] अपि च पुत्रि !

अनियतवदितस्मितं विराजत्-

कतिपयकोमलदन्तकुण्डलाग्रम् ।

वदनकमलकं शिशोः स्मरामि

सुवल्लदसमञ्जसमुग्धजल्पितं ते ॥ २ ॥

मदयन्तिकालवङ्गिके । [सासमाकाशे ।] हा प्रियसखि !
सुप्रसन्नमुखचन्द्रसुन्दरि ! कहिं गदासि, को वा सिरौस-
कुसुमसुउमारस्स दे मरीरस्साअं टेब्बदुव्विस्सअपरिणामो
एककिअए उवगतो । महाभाग माहव ! उपस्थित्यमिद-
मङ्गसओ टे जीअलोओ संबत्तो (क) (१) ।

काम । [सविशेषखेदम् ।] हा वत्सो !

(क) हा प्रियसखि ! सुप्रसन्नमुखचन्द्रसुन्दरि ! क गतासि, को वा
शिरौषकुसुमसुकुमारस्य ते शरीरस्य अयं देवदुर्बिन्धपरिणाम एकाकिन्या उपगतः
महाभाग माधव ! उपस्थितास्मितमङ्गीत्यवक्षी जीवलीकः संबन्तः ।

(२) अनियतमिति । अनियतमजस्रं वदितानि शितानि हास्यानि च वदन्,
तत्, विराजति कतिपयानि कोमलानां दन्तकुण्डलानामग्राणि यत्र, तत् स्वरूपानि
असमञ्जसानि । असमग्राणि मञ्जुनि जल्पितानि अर्द्धाङ्कुटाश्यानि यत्र, तत्
शिशोः शैशवावस्थापन्नाया सासत्या वदनकमलकं मुखवत् स्मरामि । अने
स्वभावीतिरूपवाच्यकारी ऋटावेव ।

(१) अनेकाकिन्या एकमात्रस्वरूपायाः । आद्यावृत्तिवोऽद्यावृत्तिवो मङ्गी-
त्यने वद सः ।

अभिनवरागरसोऽयं भवतोः कृतकौतुकः परिष्वङ्गः ।

लवलीलवङ्गयोरिव नियतिमहावात्यया निहतः ॥ ४ ॥

लव । [सोद्वेगम् ।] इदास ! वज्रमथ ! सञ्जघा शिसंसोसि
हिमथ ! । (ख) । [इति हृदयमाहत्य पतति ।]

मद । सहि लवङ्गिके ! अं भणामि ऋणमेतत्तस्मि दाव
समस्तस (ग) ।

लव । सहि ! किं करेमि, द्रिढवज्रलेवपण्डितवणिचलं
मम जीविदं न मं परिच्ययदि (घ) ।

काम । वक्षे मालति ! जन्मनः प्रभृति वल्लभा ते लव-
ङ्गिका, तत्किमेनामुज्जिह्वानजीवितां वराकीं न अनुकम्पसे ।
इयं हि । उज्ज्वलालोकया स्निग्धा त्वया त्यक्ता न राजते ।

मलीमसमुखी वर्त्तिः प्रदीपशिखया यथा ॥ ५ ॥

(ख) इति । इदास ! वज्रमथ ! सर्वथा नृशंसमसि हृदय !

(ग) मस्मि लवङ्गिके ! ननु भणामि ऋणमात्रमपि तावत् समाश्रयिहि ।

(घ) सखि ! किं करीमि, द्रिढवज्रलेपप्रतिवङ्गनिचलं मम जीवितं न मां
परित्यज्यति ।

(४) अस्मीति । लवलीलवङ्गयोरिव तादृशवचनयोरभवतोः अभिनवो रागो
ऽनुराग एव रसो यत्र स कृतकौतुकः कोतूहलसमुपेतोऽयं परिष्वङ्गः आश्लिष्टनं
मेखनश्च नियतिरेव महावात्या तथा निहतः समस्तमुन्मूलित इव अभवत् । यत्र
रूपकौतुकेभ्योः सहारः ।

(५) उज्ज्वलेति । उज्ज्वल आलोक्यो दीपितवशाः तथा ज्वलितयेत्यर्थः ।
नया प्रदीपशिखया त्यक्ता अतएव मलीमसमुखी कञ्चनसमुखी अन्तरं सखिना-
मना, स्निग्धा विनया सखी, अन्तरं केदमुन्मापि वसित्येवा दमेव तेन शील्यपमा ।
न राजते शोभते ।

कथं कक्षाणि ! कामन्दकीं जहासि, ननु चक्षणे ! मदी-
यवीरोक्षणेव ते प्रगुणौकृतानि अङ्गानि । (६)

स्तन्यत्यागात् प्रभृति सुमुखौ दन्तपाञ्चासिकेव,
क्रीडायोगं तदनु विनयं प्रापिता वर्हिता च ।
लोकश्रेष्ठे गुणवति वरे स्थापिता त्वं मयैव,
स्नेहो मातुर्मयि समधिकस्तेन युक्तस्तवापि ॥७॥

[सर्वैकव्यम् ।] (८) चन्द्रमुखि ! सम्प्रति निराशास्मि ।

अकारणस्मेरमनोहराननः,
गिम्बाननाटार्पितमौर्मर्षयः ।
तवाङ्गशायी परिहृतभाग्यया,
मया न दृष्टस्तनयः स्तनन्धयः ॥८॥

(६) प्रगुणौकृतानि सृजकृतानि । उत्पत्त्यनन्तरं नाकीनां युद्धद्रव्येषु सृजुकर-
णात् । यथा । प्रगुणता पुष्टिः ।

(७) स्तन्यत्यादि । तेन हेतुना मातुः सकाशादधिकः स्नेहोऽयं मयि तव
युक्तः । यतः स्तन्यपानत्यागादारभ्य क्रीडायोगं खेदनम् । यथा । क्रीडा कला-
योगो विद्याप्रयोगस्तं प्रापिता । ततः पञ्चादिनयममौहृत्त्वं प्रापिता वर्हिता च वर्द्धि-
प्रापिता च । दन्तपाञ्चासिकेव दन्तमयकृत्रिमपुत्रिकेव सुमुखौ चक्षुरा । लोकेषु
जनेषु श्रेष्ठे श्रीमादिगुणयुक्ते ज्ञानातरि त्वं स्थिरीकृता परिचर्यान् मयैव न
तु पित्रादिभिर्यथैः । बाल्य एव कान्तिमत्त्वात् सुमुखीयुक्तम् ।

(८) चक्षणे स्नेहाद्विह्वलता ।

(९) अकारणत्वादौ । परिहृतभाग्यया विपर्ययभाग्यया मया तव तनयः पुत्री
न दृष्टः । पुत्रः क्रीडकः । अकारणेन अलक्षितहेतुतया स्मेरमौर्मर्षजनं तेन
मनोहरं मनोमग्नं चाननं मुञ्चं वक्ष्ये सः । शिखायां कक्षाटे च दन्तश्रेतसर्वपः ।
एतत्तु रक्षायै । अङ्गशायी क्रीडे सुप्तः । स्तनन्धयः स्तनपायी ।

खव । भगवदि ! प्रसीद, शीसहस्त्रि सम्पदं जीवणुज्जहणे,
ता इमादो गिरिसिहरादो अत्ताणसं अबधुणिस णिब्बुदा
भविसं, (१०) तथा मे भगवदो आसिण्णसादं करेदु, जेण
जन्मान्तरेवि पिणसखीं पेक्खिस्सम् । (६)

काम । ननु खवङ्गिके ! कामन्दक्यापि नातः परं वत्सा-
वियोगेन जीवितव्यं, समन्वायमुत्कण्ठावेग आवयोः । (११)

किञ्च । सङ्गमः कर्मणां भेदाद्यदि न स्यात् नु नाम नः ।

प्राणानान्तु परित्यागे, सन्तापोपरमः फलम् ॥१२॥

खव । जहा तुझे आणवेध (च) । [उत्तिष्ठति ।]

काम । [सदयं वीक्ष्य ।] वत्से मदयन्तिके !

(६) भगवति ! प्रसीद, निःसङ्कासि सम्पत्तं जीवनीयहणे, तदस्माद्गिरि-
शिखरादात्मानं पातयित्वा निर्गता भवेयं तथा मे भगवतो आशीःप्रसादं करोतु,
येन जन्मान्तरेऽपि प्रियसखीं प्रेक्षिष्ये ।

(च) यथा यूयमाज्ञापयथ ।

(१०) अत्र जीवितेति । तां विना जीवनमनर्हमिति भावः । निर्ग-
तेति । मरणे तद्वियोगदुःखापनयादिति भावः ।

(११) उत्कण्ठेति । जन्मान्तरे तां द्रव्यामीत्युत्कण्ठा ममापीत्यर्थः । तत्
कथं नयापि स्वतोऽसिद्धतया त्वयि आशीर्दातव्येति भावः ।

(१२) सङ्गम इति । नु भो नः अस्माकं कर्मणां सुकृतदुष्कृतादीनां स्वस्व-
विहितानां कर्मणां भेदात् तारतम्यात् यदि सङ्गमः सम्पीडनं न स्यात् नाम
किन्तु प्राणानां परित्यागे देहविसर्जनं कृत्वा सन्तापस्य विरहानलसम्भूतस्य
उपरमः विनाश एव फलम् । मरचसीवेत्तमन्न मरचं विद्यते इति तात्पर्यम् ।

मद । किं आशयेन अस्मै सरौहोदृति, ता जाव अव-
हिदहि (क) (१३) ।

खव । सखि ! प्यसौद, विरम एत्तो अत्तणो बाबादणादो,
मा एदं जणं विसुमरेसि (ज) । (१४)

मद । [सकोपमिव ।] अपेहि, णहि दे बसंवदा (झ) ।
(१५)

काम । [स्वगतम् ।] हन्त ! निश्चितं वराकथा । (१६)

मद । [स्वगतम् ।] णाह मअरन्द ! णमो दे णमो ! (ज)
(१७)

(क) किमाशापयथ अपेसरी भवेति तद् यावत् अवहितानि ।

(ज) सखि ! प्रसौद, विरम एतन्नाहात्मनो व्यापादनात् मेनं जमं
विस्मरिष्यसि ।

(झ) अपेहि, नाहि ते वसंवदा ।

(ज) नाह मअरन्द ! जमस्ते नमः ।

(१३) भाविवाक्यमुप्रीयाह किमिति । अत्र अपेसरी मरणे प्रथमा । अव-
हिता मर्त्यम् ।

(१४) अत्राहं खिद्य इत्याशयः ।

(१५) अत्र न वसंवदा न आशयः । ते वचो न स्मरिष्यामीत्यर्थः ।

(१६) निश्चितं निश्चयः कृतः ।

(१७) स्वगतं "गुह्यसमीपे प्रियकरवत्प्राप्तत्वात् । अत्र जन्मान्तरेऽप्ययं प्रियः
स्मादिति तत्कालेऽस्य स्मरणमिति भावः ।

लव । भयवदि ! अप' कौञ्च मधुमदीसोत्तसन्दाणिदप-
त्तमेच्छो महीहरविडङ्गो (८) । (१८)

काम । कृतमिदानीं प्रस्तुतान्तरायेण ।

वीः पतितुमिच्छन्ति ।]

[नेपथ्ये ।] आश्चर्य्यमाश्चर्य्यम् ! !

व्यतिकर इव भीमस्तामसो वैद्युतश्च,

क्षणमुपहतचक्षुर्वृत्तिरुदभूय शान्तः ।

काम । [विलोक्य । साङ्गतहर्षम् ।]

कथमिह मम वक्ष्ये स्तुतिक्रमेतत् ।

[प्रविश्य मकरन्दः ।] — किमन्यत्,

प्रभवति हि महिम्ना स्वेन योगेश्वरीयम् ।

[नेपथ्ये ।] कथमतिदारुणो जनसंमर्दो वर्तते ।

मालत्यपायमधिगम्य विरक्तचेताः,

सांसारिकेषु विषयेषु च जीवितेषु ।

निश्चित्य वज्रपतनाय, सुवर्णविन्दु-

मभ्येति भूरिवसुरित्यधुना हताः स्मः ॥१८॥

(८) भयवति ! अयमेव मधुमतीसोत्तसन्दाणितपविषमिच्छो महीहर ।
विटङ्गः ।

(१८) अत्र मधुमती नदी । सन्दाणितं बहुम् । विटङ्गो निम्नोन्नतप्रदेशः ।

(१९) मालत्येति । मालत्यपायं मालतीमरणमधिगम्य ज्ञात्वा सांसारि-
केषु विषयेषु राज्यपालादिषु लक्ष्मणादिषु च जीवितेषु च विरक्तचेताः
सर्वमुखच्छेदाभिजातौ भूरिवसुः मालतीपिता वज्रपतनाय निश्चित्य सुवर्णविन्दुं
नाम वज्रादेर्बभूवेति समुपैति । अग्रे प्राच्यान् गच्छन् सुवर्णविन्दुं जगज्जगदादेव-
स्थाने समानश्चति । इति वीररधुना भूरिवसुविद्योने बधं हताः स्मः ।

मद । लवङ्गिके ! भक्ति मालदीमाहवाणं दंसणमङ्गसवो
भक्ति अच्चाहिदं च (ठ) । (२०)

कामन्दकीमकरन्दौ । [सहर्षम् ।] हा धिक्कट्टमाख्य-
माख्यम् ! ।

किमयमसिपत्रचन्दनरसच्छटासारयुगपदवपातः ।

अनलस्फुलिङ्गकलितः किमयमनभ्रः सुधावर्षः ॥२१॥

सञ्जीवनौषधिविषव्यतिकरमालोकतिमिरसम्भेदम्,

अथ विधिरशनिशशधरमयूखसंवलनमनुकुरुते ॥२२॥

[नेपथ्ये ।] हा ताद ! विरम, दंसणसुअङ्गि दे बण्ण-
कमलस्य, पसौद, सम्भावेहि मं । कहं मम कारणादो समत्य-
नोभालोभान्तरालविकटादणिमालकुलेकमङ्गलपदीवभूदं अत्ता-

(ठ) भटिति मालतीमाधवीः सन्दर्शनमङ्गीकृत्यो भटिति अत्याहितस्य ।

(ड) हा तात ! विरम, दर्शनोक्तुकाणि ते वदनकमलस्य प्रसौद सम्भावय-
ाम् । कथं मम कारणात् समस्तलोकाखीकान्तरालविष्यातनिर्मलकुलैक-

(२०) अथाप्याहितं मङ्गलीतिः ।

(२१) किमित्यादि । अस्यः खड्गः पत्राणि यस्य उच्यते । दारकत्वात् ।
दनरसच्छटा अभ्यर्थात् । आसारी उचिः । तथोरेकदा अवपातः पतनं
। मयम् । सूरिवसुगतानयंशववादसिपत्रपातः । मालतीमाधवीर्जीवनात्
दनरसासार इति भावः । किमयं मेघहीनोऽन्यतवर्षोऽग्निस्फुलिङ्गमिश्रः ।

(२२) समिप्यादि । सञ्जीवनौषधेर्विषस्य च व्यतिकरं मेघसं तेजससि-
। च मेघसं वयस्य चन्दकरस्य च मिश्रं विधाता अथ अनुकरीति सहजी-
। दीत्यर्थः । आर्थाच्छन्दः ।

अथं परिचक्षसि, मए उण अण्णाए निरणुकोसा तुच्चंति
सम्भावितं आसि (ड) । (२३)

काम । हा वत्स !

जन्मान्तरादिव पुनः कथमपि लब्धासि, भीरु ! यावदयम् ।
उपराग इव शशिकलां कवलयितुमुपस्थितोऽनर्थः ॥ २४ ॥

लव । हा पित्रसहि ! (ढ)

ततः प्रविशति प्रसुन्धा (२५) मालतीं धारयन् माधवः ।

माध । कष्टं भोः कष्टम् ! (२६)

एषा प्रवासं कथमप्यतीत्य, याता पुनः संशयमन्यथेव ।

को नाम पाकाभिमुखस्य जन्तुर्हाराणि दैवस्य पिधातुमौष्टे

॥ २७ ॥

मङ्गलप्रदोपभूतमात्मानं परित्यजसि मया पुनः अनार्यया निरनुकोशा शून्यमिति
सम्भावितमासीत् ।

(ड) हा प्रियसहि !

(२३) अथ लीली जगत् । अलीकः स्वर्गः । तयोर्मध्ये इत्यर्थः । मङ्गलं
श्रेयः । अनार्यया वाचया । निरनुकोशा निर्दयाः । मन्दनाय दानीपक्रमात् ।

(२४) जन्मेत्यादि । उपरागी राहुयुद्धः । यथा कृष्णपञ्चाङ्ग्यान्तराष्ट्र-
स्यैका कलीपलभते तां च कवलयितुं राहुवपस्थितस्तथा तावन्नीमिति दं हतान्-
स्वरूपमिति भावः ।

(२५) प्रसुन्धा पितृश्रीकजनितलीलात् ।

(२६) अनर्थपरम्पराशोभादतिकष्टम् ।

(२७) एवेति । एषा मालती कथमप्यतिकष्टेन प्रवासनतीत्य प्रवासजनित-

मक । [सहसोपसृत्य माधवं प्रति ।] सखे ! अथ स योगिनी क्व ?

माध । श्रीपर्वतादिहाहं सत्वरमपतं तयैव सह सद्यः ।

करुणवनेचरवचनादनन्तरं तां न पश्यामि ॥२८॥

कामन्दकीमकरन्दौ । [सप्रणयमाकाशे ।] महाभागे पुनस्त्रायस्व, किमर्थमन्तर्हितासि ।

मदयन्तिकालवङ्किरे । सहि मालदि ! णं भणामि मालदिन्ति, [सीत्कण्ठम् ।] भग्गवदि परित्ताहि, चिरणि-
रुद्धणीसासणिस्फुरं (२८) से हिअयं ! हा अमच्च ! हा
पिअसहि ! दुवेवि तुल्ले परप्परावसासस्स कारणं जादा (ण) ।

(ण) सखि मालति ! ननु भणामि सखि मालतीति । भगवति ! परि-
त्रायस्व, चिरनिरुद्धनिश्वासनिःस्फुरमस्या ऋदयम् । हा अमाल्य ! हा प्रिय
सखि । हावपि युवां परस्परवसानस्य कारणतां यातौ ।

कष्टमनुभूयेत्यर्थः । कपालकुण्डलाङ्गुलपतितत्वात् । पुनः संशयमेव याता प्राप्ता
पिठशोकात् चपुना अस्या जीवनमरणयोः संशयो विद्यत इत्यर्थः । अन्यथा
प्राक्कामिमुखस्य फलोन्मुखस्य देवस्य हारादि पिबानुमाणादयितुं की नाम
जन्तुरीटे प्रभवति न कोऽपीत्यर्थः । मालतीसंवलितमेतादृक् चटनं सर्वे देव-
मूलमित्यर्थः ।

(२८) श्रीपर्वतादिति । श्रीपर्वतादहमिह सत्वरमतिश्रीमपतम् आगती-
ऽस्मि । तथा योगिन्या सह । कदाचामपानवनेचरवचनादनन्तरं तां योगिनीं
न पश्यामि । मालत्यपायमधिगम्येत्यादि कदाचवनेचरवचनम् । आर्याणां नन्दः ।

(२९) सखि मालति ! ननु भणामि सखि मालति ! इति प्रका-
पकमोऽयम् ।

काम । हा वल्ले मालति ।

माध । हा प्रिये !

मक । हा प्रियसखि ! [सर्वे मोहमुपगम्य संज्ञां लभन्ते ।]

काम । [ऊर्ध्वमवलोक्य ।] तत्किमेष भटिति पाव्यमाना-
दिव अम्बुदात् अम्बुनिवहः परिस्रवन् अस्मान् प्रीणयति । (३०)

माध । [सोष्णसम् ।] अये ! प्रत्यापन्नचेतना मालती ।

तथाहि अस्याः

भवति विततश्वासा नासा, प्रसन्नपयोधरं

हृदयमपि च स्निग्धं चतुर्निजप्रकृतौ स्थितम् ।

तदनु वदनं सूक्ष्माच्छेदात् प्रसादि विराजते

परिगतमिव प्रारम्भेऽङ्कः श्रिया सरसीरुहम् ॥ ३१ ॥

[नेपथ्ये ।] अविगणय्य नृपं सहनन्दनं

चरणयोर्नतमग्निमुखे पतन् ।

सपदि भूरिवसुर्विनिवर्त्तितो

मम गिरा गुरुसम्यदविश्रयः ॥ ३२ ॥

(३०) सौदामिनीप्रभावकृतवृथावर्ण्यमाह । किमिति ! मेधाभावाद वृष्ट-
रावर्ण्यहेतुतया इवकारः सङ्गच्छते ।

(३१) भवतीति । वितताः श्वासाः श्वाससमारुता यत्र सा ताड्यती नासा
भवति, प्रसन्नौ पयोधरौ कुक्षौ यत्र तत् हृदयं स्निग्धं शोभनञ्च, चतुः निजप्रकृतौ
निमीलनोन्मीलनरूपस्थभावे स्थितम् । तदनु तदनन्तरं सूक्ष्माच्छेदात् वदनं
प्रसादि प्रसन्नं सत् विराजते तन्नीतुमिच्छते, अङ्कः प्रारम्भे, कवसि श्रिया परिगतं
श्रीयुक्तं सरसीरुहं पद्ममिव ।

(३२) अथीत्यादि । सपदि तत्क्षणं मम गिरा महाश्या अमात्यो भूरिवसुः
विनिवर्त्तितः । भूरिवसुः कौटिल्यः । नन्दनसहितं नृपं पादनतमपि तिरस्कृत्य अधि-
राशी पतन् । गुरुसम्यदविश्रयः मादृक्कर्णार्थ्यश्च । सहभावस्तु विकल्पात्सह-
नन्दनमिति ।

[माधवमकरन्दौ । ऊर्ध्वमवलीक्य सविषयम् ।]

भगवति ! दिष्ट्या वर्द्धसे ।

सा योगिन्यम्बरतो विघटितजलदा म्युपैत्ययं यस्याः ।

वागमृतजलासारी जलदजलासारमतिशेते ॥३३॥

काम । प्रियं नः प्रियम् ।

माल । दिष्ट्या चिरस्य प्रसुप्तीविदग्ध (त) । (३४)

काम । [महर्षे सवाप्यञ्च ।] एहोहि पुत्रि ! (घ)

माल । कथं भगवदौ ? [इति पादयोः पतति ।]

काम । [उत्थाप्यालिङ्ग्य मूर्ध्ना आघ्राय ।]

जीव जीवितसमाय जीवितं देहि, जीवतु सुहृज्जनस्य ते ।

अङ्गकैस्तुहिनसङ्गशीतलैः पुत्रि ! मां प्रियसखीञ्च जीवय ॥३५॥

(त) दिष्ट्या चिरस्य प्रसुप्तीवितामि ।

(घ) कथं भगवती ? ।

(३३) सेत्यादि । सेयं योगिनी विघटितजलदा भिन्नमेघा सम्प्रति आयाति यस्या अयं वागमृतजलासारी वचनामृतजलधारा जलधरजलधारामप्यतिक्रामति । कौहत्यादिना ततोऽप्यधिका भवतीत्यर्थः ।

(३४) अथ चिरस्य बहुकालेन ।

(३५) जीवेत्यादि । हे पुत्रि ! त्वं जीव । ततो जीवितसमाय बहुमाय जीवितं देहि । ते तव सुहृज्जनः बाम्बवोऽपि जीवतु । तुहिनसङ्गशीतलैः हिम-सम्बन्धशीतलैः अङ्गकैः प्रश्लाद्दैः । प्रश्लाद्दै कन् । मां प्रियसखीं अवस्थितां च जीवय ।

माध । वयस्य मकरन्द ! सम्प्रति उपादेयो जीवलोकः
संवृतः ।

मक । [सहर्षम् ।] एवमेतत् ।

मदयन्तिकालवह्निके । पिप्पसहि ! मणोरहातिक्रान्त-
दंशणे ! सम्भावेहि अह्नि परिष्कारेण (द) ।

माल । हा पिप्पसहिभो ! [उभे पालिङ्गतः ।]

काम । वक्षो ! किमेतत् ।

माधवमकरन्दो । भगवति !

कपालकुण्डलाकोपदुर्जातजनितापदः ।

वयमप्युद्धृताः कृच्छात् निर्बन्धेनार्ययानया ॥३६॥

काम । कथमघोरघण्टबधविजृम्भितमेतत् ।

मद । लवह्निके ! अक्षरीषं ! पुनरुक्तदारुणस्य परिणा-
रमणीज्जं बिह्निषो बिलसिदं (ध) ।

प्रविश्य सौदामिनी । [उपसृत्य ।]

(द) मणोरहातिक्रान्तदर्शने । सम्भावयामाह परिष्कृतम् ।

(ध) अह्नि आर्यमायस्यं ! पुनरुक्तदारुणस्य परिणामरमणीयं विधे-
र्विलसितम् ।

(३६) कपालेति । कपालकुण्डलायाः कोपदुर्जातात् कोपीत्यस्या दुर्जात-
कोपादा विशेषव्यसमाप्ति उभयनिपातप्राप्त्यादिति भावः । जनितापदः ।
अनया दृश्यमानया आर्यया मान्यया सौदामिन्या निर्बन्धेन सज्जिकस्यवाति-
व्ययेन कृच्छात् अतिकटेन वयमपि उद्धृताः । सौदामिनीकृपासन्तरेण न
वयमपि विषद उत्तरितुं समर्था इति भावः ।

भगवति कामन्दकि ! स एष वक्षिरन्तमोऽन्तिवासिजनः प्रण-
मति ।

काम । अये ! भद्रा सौदामिनी ?

माधवमकरन्दौ । [सविस्मयम् ।] कथमियं भगवत्याः पक्ष-
पातस्थानम् आद्या शिष्या सौदामिनी । तत्सर्वमधुना सङ्ग-
च्छते ।

काम । एहोहि भूरिजनजीवितदानपुण्य-
सम्भारधारिणि ! चिरादसि हन्त दृष्टा ।
दत्तप्रमोदमपि नन्दय मे शरीर-
मालिङ्ग्य सौहृदनिधे ! विरम प्रणामात् ॥ ३७ ॥

अपिच । वन्द्या त्वमेव जगतः स्फुहणीयसिद्धि-
रेवंविधैर्विलसितैरतिबोधिसत्त्वैः ।
यस्याः पुरा परिचयप्रतिबद्धबीज-
मुद्भूतभूरिफलशालि विजृम्भितं ते ॥ ३८ ॥

(३७) एहीत्यादि । मालतीरचक्षेण हे बहुजनरक्षणजन्यपुण्यनिबद्धधारिके !
चिराय त्वं दृष्टासि । अतो हेतोस्त्वम् एहि एहि आगच्छ आगच्छ । हन्त हर्षे ।
ममाङ्गमालिङ्ग्य हर्षय । शरीरं कीदृशम् । दत्तप्रामादमपि दत्तानन्दमपि मालती-
दर्शनमेति भावः । हे सौहृदनिधे ! सौहृदाग्रये ! प्रणामात् गतेर्विरम ।

(३८) तदेवाह । वन्द्येत्यादि । त्वमेव संसारस्य वन्द्या नमस्या । एवंविधै-
र्विलसितैराकाशक्रमणरूपैर्वा द्वाघनीयसिद्धिस्त्वं यतः । कीदृशैः । बोधिसत्त्वा
जीमूतवाहनादयः । तानप्यतिक्रामन्ति तेः । तेषामेकैकजीवनाख्यया तु अनेक-
जीवनदानादतिश्रय इति भावः । यथा । बोधिसत्त्वो बुद्धविशेषः । तदतिक्रम-
वर्तिभिः । अनेकपुण्यकारितात् । यस्यास्तव विजृम्भितं चैष्टितं पुरा पूर्वं परिचयेन
प्रतिबद्धमदुरितं बीजं कारणं यच्च तत् । उद्भूतभूरिफलशालि उद्भूतप्रचुरफलपुल्लं
अ भवति । तथा च त्वदुपकरणेन कृतार्थास्तीति भावः । अन्यदपि कश्च-
माद्यद्वयरूपं विजृम्भितं पूर्वप्रतिबद्धबीजमुद्भूतप्रचुरफलशालि भवतीति अजिः ।

मदयन्तिकालवृत्तिके । इयं सा अञ्जा सौदामिनी ।

माल । बाढं इमाए क्व भगवदौसंबन्धपक्ववादिणीए
णिव्भच्छिन्न कपालकुण्डलां अत्तणी चावसधं उधणीअ मं
भगवदौनिम्बिसेसं समासासिदह्मि, किञ्च केसरावलीसा-
हिखाणहत्थाए इह आगन्तूण, सब्बे तुल्ले सन्धारिता मर-
णादो, सा एसा जीविदप्पदाइणी सौदामिणी (न) ।

मदयन्तिकालवृत्तिके । सुप्पसञ्जा णो कणिष्ठा भग-
वदी (प) ।

माधवमकरन्दौ । अहो नु खलु भोः ॥

अपि चिन्तामणिश्चिन्तापरिश्रममपेक्षते ।

इदं त्वचिन्तितं मन्ये कृतमाश्चर्य्यमार्य्यया ॥३८॥

सौदा । [स्वगतम् ।] हन्त ! लज्जयति मामेवं सौजन्य-
सेषाम् । [प्रकाशम् ।] भगवति ! एतत् प्रष्टुष्टनन्दनाभिनन्दितेन

(न) अनया खलु भगवतीसम्बन्धपक्षपातिन्या, निभत्सु कपालकुण्डला-
मात्मनः चावसधसुपनीय मां भगवतीनिर्बिण्णं समासादितानि, किञ्च केसरा-
वलीसाभिज्ञानहृत्तया इहागत्य सर्वे यूष्ं सन्धारिता मरणात्, सेवा जीवित-
प्रदायिनी सौदामिनी ।

(प) सुप्पसञ्जा नः कनिष्ठा भगवती ।

(३८) अपीत्यादि । चिन्तामणिरपि चिन्ताकृत्यं परिश्रममपेक्षते । अचि-
न्तामणिलक्षणाद्यादिभिः भावः । इदं पुनराश्चर्य्यं मन्ये इत्
चिन्तितं कृतमिति ।

राज्ञा पद्मावतीश्वरिण भूरिवन्द्योः प्रत्यक्षमभिलिख्य प्रथमं
प्रायुक्तो माधवश्च प्रेषितम् । [इति पञ्चमोऽङ्कः ।]

काम । [गृहीत्वा वाचयति ।] अस्त्वस्तु यः परमेश्वरः
समाज्ञापयति । यथा

शाप्यानां गुणिनां धुरि स्थितवति श्रेष्ठान्वये च त्वयि
प्रत्यक्षव्यसने महीयसि परं प्रीतोऽस्मि जामातरि ।

तेनेयं मदयन्ति काय भवतः प्रीत्यै तव प्रेयसे

मित्राय प्रथमानुरागघटिताप्यस्माभिरुत्सृज्यते ॥४०॥

[माधवमुद्दिश्य ।] वक्ष ! श्रूयताम् ।

माध । श्रुतमिदानीं सर्वतः कृतार्थोऽस्मि ।

माल । दिष्टिद्या दाणिं अपहृदं यो हृष्यन्नस्य आसङ्गा-
सङ्गं (फ) ।

लव । सम्पदं निरवसेतं माहवसिरिणो मालदीपे च समं
फलदा मणोरहा (ब) ।

(४) दिव्या इदानीमपहृतं नो हृदयलाभदाइत्यम् ।

(ब) साम्प्रतं निरवसेतं श्रीमाधवस्य मालत्वाय समं फलिता मनीरहाः ।

(४०) शाप्यानां प्रवसनीयानां गुणिनां गुणवतां धुरि स्थितवति अथवा
श्रेष्ठान्वये प्रवसनीयानां प्रत्यक्षं विहितं व्यसनं अथवा वेन दक्षिणं महीयसि इवचतने
जामातरि त्वयि परं अर्थे प्रीतोऽस्मि, तेन हेतुना कारणेन भवतः प्रीत्यै तव
सन्तोषार्थं तव प्रेयसे मित्राय प्रथमानुरागघटिताप्यस्माभिरुत्सृज्यते
आदी प्रीतिरभिहितता मदवनिष्ठापि अस्मभिः अथ कृतं कृतं दीयते ।

मक । [पुरोऽवलोक्य ।] कथमवलोकितानुदरचिते कल-
हंसकेन सह सुप्रमोदं नृत्यन्यावित एवागच्छतः ।

ततः प्रविशतोऽवलोकितानुदरचिते, कलहंसस्य । विविधं नृत्यं कृत्वा सर्वे
सपत्न्यस्य सप्रशामं कामन्दकौ प्रति ।

अथ भगवदि कल्लणिहाणे ! [माधवं प्रति ।] जय भग-
वन्द्यन्द्य ! माहव पुण्यन्द ! दिङ्दिषा वदसि (भ)

सहये सर्वे सखितं पश्यन्ति ।

लव । को वा इमांस्त्रिं परिपुरिदसन्वमङ्गसवे ण चच्छदि ।
(म)

काम । एवमेतत्, चस्ति वा कुतश्चिदेवभूतं विचित्ररम-
णीयोल्लसलं महाप्रकरणम् ।

सौदा । इदमत्र रमणीयान्तरं यदमात्ययोभूरिवसुदेव-
रातयोश्चिरात्पूणोऽयमितरेतरापत्यसख्यन्यान्मनोरथः ।

माल । [स्वगतम् ।] कहंविष ।

माधवमकरन्दी सखीतुल्यम् ।

भगवति ! अन्यथा वस्तुवृत्तमन्यथा वचनमार्यायाः ।

लव । [जनान्तिकम् ।] भगवदि ! किं एतत् पडिवाक्वि-
टन्व । (य)

काम । [स्वगतम् ।] सम्प्रति मदयन्तिकासख्यन्यात्
नन्दनोपसहायत्वस्तुगहाः खलु वयम् । [प्रकाशम् ।] वदो !

(म) जय भगवति चार्थनिधाने ! जय भगवन्द्यन्दन ! माधव पुण्यन्द !

दिश्या वदसि ।

(म) को वा चस्ति परिपुरितसर्वव्यापकमङ्गसवे न वदति ।

भगवति ! चिन्तयेत्येवम् ।

न खलु अन्यथा वस्तुवृत्तं, यतः आवकावस्थायामसु कौटा-
मिनौ प्रत्यक्षमनयोर्त्तं तेयं प्रतिष्ठा अवश्यमावाभ्यामपत्यसम्बन्धः
कर्त्तव्य इति, प्रधानप्रकृतिकोपस्त्वैवं परिहृतः ।

माल । अहो संवरणम् ।

माधवमकरन्दौ । [आश्चर्यम् ।] जयन्ति महतां
विसंभुलाः प्रतीपिन्धः कल्याणिन्यो नीतयः ।

काम । वत्स माधव ।

यस्याग्रेव मनोरथैर्हृतमभूत्कल्याणमायुष्यतो-

स्तत्पुष्पैर्मन्दुपक्रमैश्च फलितं क्लेशेऽपि मन्थिष्ययोः ।

निष्ठातश्च समागमोऽपि विहितस्त्वग्रेयसः कान्तया

सम्प्रीतो नृपनन्दनो, किमपरं त्रेयस्तदप्युच्यताम् ॥४१॥

[माध । सहर्षं प्रणमति ।] भगवति । अतोऽपि परं

प्रियमस्ति, तथापि इदमस्तु, भगवतीप्रसादात् ।

सन्तः सन्तु निरन्तरं सुकृतिनो विध्वस्तपापोदया

राजानः परिपालयन्तु वसुधां धर्मे स्थिताः सर्वदा ।

(४१) इति । माध् प्रथममेव आयुष्यतोः कल्याणं मनोरथैर्हृतं तदनन्तरं
तत् पुष्पैः प्राक्तनसुकृतिभिर्मन्दुपक्रमैश्च मदीयोदीर्घैर्वा फलितम् अन्त्यादितम्
मन्थिष्ययोः क्लेशेऽपि क्लेशोत्पादके सन्नापि कर्त्तव्यं तत्प्रेषसः तव प्रियतमक
वन्तः कान्तया निष्ठातश्च निपुणश्च समागमो विहितः, एतादृशं न केचिच्छिद्यते
इत्यर्थः नृपनन्दनो सम्प्रीतो प्रसन्नो, अपरं त्रेयः सहर्षं किमस्ति, तदुच्यतां
वत्ससम्बन्धं भवति इत्यर्थः ।

(४२) सन्त इत्यादि । सन्तः सन्तानाः विध्वस्तपापीनाः पापविरहिताः
निरन्तरं सुकृतिनः पुण्यप्रीयाः सन्तु भवन्तु । राजानः भूपालाः सर्वदा धर्मे
स्थिताः सर्वदा धर्मे

काले सन्ततवर्षिणी जलसुचः सन्तु स्त्रिराः पुच्छतो,
मोदन्तां घनवृक्षान्धवसुहृद्गोठीप्रमोदाः प्रजाः ॥४२॥

इति मित्राणां कवे । मासतीमाधवे दशमोऽङ्कः

समाप्तोऽयं मासतीमाधवप्रकरणम् ।

जलसुचः मेषाः काले सन्ततवर्षिणी जलसुचः सन्तु स्त्रिराः पुच्छतो । पुच्छतः
स्त्रिराः पुच्छकार्यतयराः घनैः वृक्षैः कदः कान्धवानो घनान्वितां सुहृद्गो मेषाणां
गोठीय प्रमोदः मेषाण्यो यन्मि ताः प्रजाः केषा मोदन्ताम् । यत्र सवृक्षतो
प्राप्तीयता ।

इति वि, य कथाधिकारिणा पण्डितकुलपतिना

श्रीजीवानन्दविद्यासागरेण

विरचितं मासतीमाधवव्याख्या समाप्तम् ।

✱

,

,